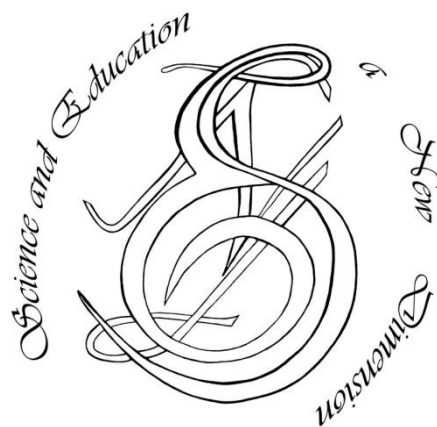

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

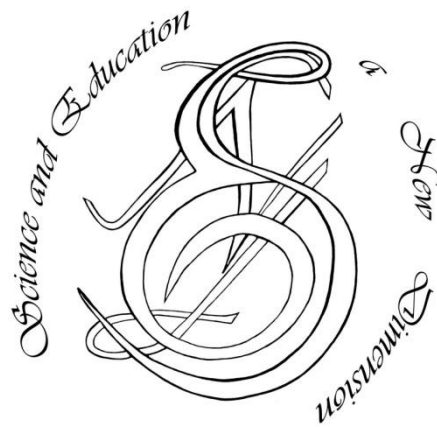
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

V(20), Issue 120, 2017

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

ECONOMICS	7
Methods of risk management in cross-border cooperation <i>O. V. Babanskaya</i>	7
Качество жизни как императив социально-экономического развития <i>Ю. С. Клещева</i>	12
Ставка України на розвиток ІТ-індустрії <i>Є. Е. Широкопад, Н. А. Казакова, О. А. Марушева</i>	16
ETHNOGRAPHY	19
Побут мегаполісів України на межі ХХ – поч. ХХІ століть <i>Н. А. Чабан</i>	19
FOLKLORE	22
Symbolic of a festive and ritual costume in the cycle of Sloboda Ukraine calendar festivals <i>N. P. Oliynuk</i>	22
CULTUROLOGY	27
Туристський науковий дискурс: проблеми розвитку <i>Л. Д. Божко</i>	27
Порівняльна характеристика особливостей кримськотатарського весілля на традиційному та сучасному етапах <i>Л. С. Халілова</i>	31
Гендерна ідентичність у соціокультурному контексті сучасності: трансформація сприйняття «чоловічого» та «жіночого» в культурі <i>Н. О. Копилова</i>	35
Региональний аспект меценатства и коллекционирования в Украине: диалог культур (историко-культурологический обзор) <i>Т. С. Овчаренко</i>	41
PHILOSOPHY	45
Екологічна освіта в морських вищих навчальних закладах: теоретичний аспект <i>О. В. Байрамова</i>	45
Philosophical principles of expertise And their significance for educational expert activity <i>О. S. Vodnar</i>	49
Феномен тролінгу як індикатор релігійних трансформацій сучасності <i>У. П. Севастьянів</i>	53
POLITICAL SCIENCE	57
Публичная политика с позиции конфликтологической парадигмы <i>Е. М. Чальцева</i>	57
Гендерна паритетність: теоретичний аспект <i>О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина</i>	61
Поняття та основні характеристики “фабрик думок” <i>І. І. Петренко</i>	65
Гібридний режим в Україні як наслідок відсутності вольових зусиль у вищих ешелонах влади <i>В. О. Смірнова</i>	69

SOCIAL SCIENCES.....	74
Student Engagement in Social Entrepreneurship: A Constellation of Five Case Studies <i>Dr. Mariam Din.....</i>	74
Гендерний вимір підприємницької діяльності <i>М. В. Школяр, І. Я. Добрянська.....</i>	77
TRANSLATIONAL STUDIES.....	81
Роль позиції автора у формуванні перекладацької концепції <i>Н. К. Котлярова.....</i>	81

ECONOMICS

Methods of risk management in cross-border cooperation

O. V. Babanskaya

Lecture, Department of Economic Theory and History of Economic Thought, Odessa I.I. Mechnikov National University
Corresponding author. E-mail: olga_B-05@mail.ru

Paper received 12.01.17; Accepted for publication 20.01.17.

Abstract. A long practice of cross-border cooperation projects implementation in European and other countries proves that risk management processes do not remain unnoticed by their subjects. For this purpose during project implementation and on its completion independent auditor organizations make an assessment of its successfulness and analyze the problems that hinder its effective realization. Effective risk identification and management is considered a fundamental precondition for successful CBC project management. In the article the risks and risk trends that arise during cross-border cooperation projects implementation are analyzed.

Keywords: risks, risk trends, cross-border cooperation, risk factors, CBC subjects, CBC socio-economic interests.

Intoduction. The study of CBC projects risk management has been extremely limited in both home and foreign practice that is why the above mentioned issue requires determination of risk identifying, evaluating and managing methods.

Analysis of recent research and publications. The study of risks issues and risk assessment and management has been carried out both by home and foreign scientists such as V. Kravchenko, A. Starostina, A. Golikov, N. Rotar, S. Mitryayeva, A. Krizhevskiy, O. Gorbunov, J. Linn, O. Pidufala.

The purpose of the article. The main purpose of the article is to analyze the risks and CBC risk trends and to determine management methods at the stage of CBC projects implementation.

Materials and methods. Materials of research was practice of implementation European countries' cross-border cooperation projects. Method of research was method of market research for the identification and analysis of risks and barriers fog Ukraine's cross-border cooperation with the countiers – members of the EU.

Results and discussion.

Worldwide experience of CBC projects implementation shows that the risk management process is essential for all project participants.

Established practice of CBC project evaluation applied by their participants, is based on the incorporation of features specific to different stages of the project "life cycle" (Figure 1).

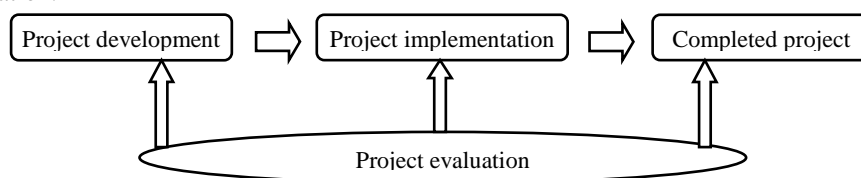

Figure 1. Life cycle of projects and the assessment of its stages (the European Union practice), developed by the author [1]

First, potential success of the project implementation is estimated at the stage of projects development (so-called ex ante evaluation or apriori evaluation), during which the project conformity with the European legislation and its ability to achieve the stated objectives effectively are tested. Without an apriori estimation the project will not be approved by the European Commission. [2]. The next type of the project assessment is current (ongoing evaluation), carried out during the period of the project implementation, the results of which may cause its correction (objectives, financial resources, etc.) [3]. Finally at the completion of the project successfulness of its results is estimated. This type of assessment is called the final evaluation (ex post evaluation) [4].

During each of the three above mentioned types of assessment activities there is an opportunity to evaluate factors that may affect the achievement of project objectives - that is, risk factors.

However, matters of risk management of cross-border cooperation in the EU regulations are currently neglected. This, in particular, is proved by CBC projects assessment provided by specially invited experts during their implementation and completion. The issues of the evaluated

projects risk management are given an extremely limited consideration in these reports. To overcome this gap by order of the Department of the European Commission DG Regio a special study of incorporation of the best practices of territorial development in different countries fulfilled by various international organizations was conducted. Its findings will be considered during the implementation of cohesion policies within the EU. The authors of the study «Cohesion policy in a global context: comparative study on EU Cohesion and third country and international economic development policies», while considering approaches to security of effective spending of financial resources of territorial development projects, pay attention to the quality of risk management. In particular, it is noted that "in the context of financial constraints, there is an urgent need not only to strengthen financial controls but also to identify risks and to use means of their avoidance. Effective risk identification and management is seen as a fundamental precondition for successful project management. For the projects that are carried out in order to provide cohesion policy, the risks inevitably arise as a result of participation of a large number of representatives

of several EU Member States and the need to comply with complex regulatory framework "[5].

To realize complex projects risk management the authors propose to use the existing experience in the field of international projects of some countries (such as Switzerland and Canada) as well as of powerful financial institutions like the World Bank and the European Bank of Reconstruction (EBRD) and Development. For example, in their opinion, EBRD experience according to which risk management department is responsible for the support of the bank departments heads, who directly control and manage operational risks deserves attention. The Department is preparing the relevant proposals for discussion and review by the operational risk management group [6].

It should be pointed out that the problem of CBC risks, albeit on a limited scale, is within the field of view of scholars and practitioners who study this area. Its representatives take as a basis such approaches to risk management that are fixed in the guidelines on projects management - particularly in Project Management Handbook, developed by the Project Management Institute, located in the United States. According to this approach Project Risk Management is an integral part of the project management process, which includes: planning, risk identification, risk analysis, determining risks impact methods, risks monitoring and controlling. The objectives of risk management include increasing the probability and impact on the results of positive events and decreasing the probability and impact on the results of the negative ones.

Risks imply events or situations which, in case they occur, may affect the achievement of project objectives. [7] The main methods of risk management in project management are:

1. Adoption of risks in case of low probability and consequences
2. The transfer of risks to another person
3. Decrement of risks by reducing their probability and (or) consequences
4. Avoiding risks in case of high probability and impact.

Each stage of the project life cycle may have certain risks: risks at the stage of preparing a request for funding project activities; risks during project implementation risks after project completion.

The work of the Romanian researcher Georgiou Dumitrescu examines the issue of risk management in the implementation of cross-border cooperation projects between Romania and Hungary during 2007-2013 [8]. His position is the most typical regarding cross-border cooperation risks study and is based on the Project Management Institute approaches which have been mentioned above. Relying on his own 7-year experience in the field of cross-border cooperation international projects, he describes the hypothetical risks in the following way.

Risks at different stages of the project may differ from each other. So on the stage of the project planning, the most significant risks in his opinion are the following: 1) risks of project validity: project participants do not meet the criteria of their selection to participate in the project; objectives of the project do not meet the CBC program; absence of the partner; incorrectly chosen target group; 2) financial risks: budget items have not been considered; exceeded limits of the expenditures in the budget; 3) Per-

sonnel risks: communication problems between the parties; insufficient qualification; insufficient English (to prepare the project proposal); a high level of conflict; weak level of the head, who organizes the preparatory work; 4) corruption risks: team members can make decisions under the influence of corruptive motives.

At the stage of project implementation its success could be threatened by the following types of risks: 1) operational (technical) risks: lack of interest of the target audience in the results; low efficiency of communication with the target audience; breach of the agreed terms of the objectives; 2) financial risks: changes in the budget; delays in the reimbursement of project participants because of the long bureaucratic procedures; 3) Personnel risks: communication mismatch in team management; changes in the staff; inefficient work of the project manager (delayed reporting, failure to resolve the conflicts in the project management team); 4) contractual risks: delay in tender procedures; substandard purchased products / services; failure in terms of delivery of goods / services; 5) corruption risks: corruption risks in the process of contracts / tenders preparing and performing [8, p.150-151].

While considering cross-border cooperation risk management, it is necessary to separate its own risks, and certain trends that have developed over a certain period of time and are able to influence its development in the future.

It is advisable to be guided by the approach to the delineation of risks and risk trends, proposed by the experts of the World Economic Forum according to which "trend is a long-term, ongoing process that can change the future evolution of the risks or the relationship between them without necessarily turning into risks "[9]. It is necessary to distinguish between the actual risks - their immanent feature is their probabilistic character, and certain processes that occur on a regular basis in spite of their negative impact on the business, so they can not be attributed to risk factors of entrepreneurship [10].

First of all, each subject of cooperation is influenced by factors (trends and risks) inherent in the country in which it is located. In fact the very existence of the interstate border leads to such circumstances. Risk factors and risk trends of transborder cooperation without exception can be found in all macro- and micro areas in which they occur.

The following main areas can be identified: 1) macro-environment of transborder cooperation - political, legal, economic, demographic, cultural, scientific, technical, natural; 2) micro-environment of transborder cooperation - all subjects of CBC taking direct participation in the preparation and implementation of cross-border cooperation; 3) internal environment of transborder cooperation - all subjects that are directly involved in cross-border cooperation, which include cooperation parties that sign agreements on CBC.

Some of the important risk factors and trends are connected with the drastic changes in the political and legal environment, as for example in the situation around European regions on the borders of Ukraine, Belarus and Russia. The difference between risk and risky trends in cross-border cooperation can be seen in the example of the European regions that were created with the participation of Ukraine and the Russian Federation - namely "Dnipro",

created in 2003 in Chernihiv region of Ukraine, Bryansk region of Russia and Gomel region of the Republic of Belarus; "Sloboda" 2003, Kharkov region of Ukraine and Belgorod region of Russia; "Yaroslavna", 2007, Sumy region of Ukraine and Kursk region of Russia; "Donbass", 2010-2011, 2014, Donetsk and Lugansk regions of Ukraine and Rostov and Voronezh region of Russia. [11]

It should be noted that, according to the publications of Ukrainian and Russian scientists, the implementation of regional integration projects within the above mentioned regions from the beginning was distinguished by low efficiency. Thus, in accordance with the idea of A. Holikova, N. Kazakova and S. Aldykenova the factors that complicate cross-border cooperation between Ukraine and Russia in 2010, were the following: lack of a unified vision and state strategy concerning development and priorities of cross-border cooperation; prevailing barrier function of interstate border; inadequate national regulations and a lack of its unification concerning cross-border cooperation; mainly one-way flow of migration towards Russia due to higher wages; the priority of national security issues to national economic development of the border area. [12] These factors are not risks, because they do not have a probabilistic character and represent trends that may affect risks. Currently the Ukrainian-Russian contacts in the framework of the above mentioned regions activity are frozen, due to an acute political confrontation between Russia and Ukraine, which began in the spring of 2014. It is already a risk factor for transborder cooperation processes, i.e.a phenomenon, occurrence of which was impossible to predict and which adversely affected the functioning of the European regions. In the projects with 3 parties of cross-border cooperation the implementation of specific two-sided projects is realized so that interests of Ukraine and Russia won't meet. The projects within two-sided Ukrainian - Russian Euroregions have generally been suspended. Thus, the influence of risk trends that were revealed in 2010 and continued their impact in subsequent years, affected the strength of risk factors in 2014-2015, sharpening their effects. More specifically, for instance, the prevailing barrier function of the interstate border (trend, 2010-2014) exacerbated the effect of socio-political Ukrainian-Russian conflict (risk factor in 2014) and as a result it has become almost impossible to achieve the objectives of cross-border cooperation in the field of interpersonal contacts between inhabitants of border areas. The Government of Ukraine decided to terminate the Agreement between the Russian Federation and Ukraine on small border traffic since 16 March 2015 [13]. The Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on European integration, in its turn, taking into consideration the results of the hearing "Enhancing the role of European regions in the implementation of cross-border cooperation" (13 May 2015) recommended: "due to the orientation of Ukraine towards European integration, cross-border cooperation with states that are not members of the European Union (such as Belarus, Russia) requires conceptual rethinking and searching for new approaches" [14]. In fact, this means freezing of cross-border cooperation processes on the eastern and northern borders of Ukraine.

Another example that demonstrates the relationship of trends and risks is associated with the situation at the border between Ukraine and Romania, and functioning of the

Euroregions "Upper Prut", "Lower Danube" and "Carpathians", which involve both countries. To the main factors that hinder cross-border cooperation between Ukraine and Romania specialists refer the following: shortcomings in the legal regulation of local authorities and local governments; weak cooperation between the parties of cross-border cooperation on the infrastructure development of the relevant areas; weak participation in cross-border cooperation of businesses, non-governmental institutions and NGOs; lack of integrated multi-level governance structure of cross-border cooperation; lack of qualified management personnel in the field of cross-border cooperation. [15]

Certain risk factors in achieving the objectives of cross-border cooperation between Ukraine and Romania included conflicts around the two islands in the border area – Snake Island in the Black Sea and Maikan Island on the Danube River. At first Romania in 2004 made a submission to the International Court of Justice in The Hague regarding the issue of whether Snake Island should be considered an island or a rock that has a crucial impact on the demarcation scheme of the continental shelf in the area, and the right on mining gas deposits offshore. All the time, while the court considered the parties' positions (2004 - 2009 years.) this risk factor influenced the CBC goals [16]. However, Romania's territorial claims were not over, and in 2010 a dispute arose around Maikan, the position of which is crucial for controlling navigation on the Danube. [17] In such circumstances the targets of cross-border cooperation between Romania and Ukraine could not be implemented in the form they were declared in the relevant programs.

Thus, the experience of cross-border cooperation of Ukraine in general, and in the form of European regions, in particular, confirms the conclusions of Ukrainian experts that they "face a number of problems of organizational and political nature: the lack of Euroregions funding, insufficient border infrastructure development level, imperfection of normative - legal support and legal uncertainty of the local authorities powers in the activities of European regions, a significant difference in the level of economic development of the states - participants of European regions, significant disparities in the development of transport, communication infrastructure, high tariffs which hinder the development of trade relations between the states – members of euro regions, etc." [18].

Periodically, the EU is faced with events that, having a global character, directly influence its cross-border cooperation policy. These risks include European migratory crisis of 2014-2016's, which is a real humanitarian disaster caused by a massive influx of migrants to Europe from Africa and the Middle East, where the large-scale military conflicts take place. They are already considered as a new Great Migration. According to the Border Service European Agency Frontex, which periodically examines risks associated with cross-border movement of goods and people, quarterly number of people who illegally crossed the external borders of the EU increased from 22.5 thousand in the 1st quarter of 2014 to 617.4 thousand in 3rd quarter of 2015 [19].

It is clear that this situation negatively affected the current state of cross-border cooperation in Europe and its prospects.

Risky trends and risks are inherent in cross-border cooperation in other parts of the world. Thus, describing its problems in Asia, US researchers J. Lynn and O. Pidufala point out that economic relations between countries are complicated by tariff and non-tariff restrictions, shortcomings in controlling border contacts, the absence or weakness of the initiatives of local authorities and entrepreneurs in the area of the border infrastructure development and in the process of overcoming the negative effects of cross-border cooperation. [20] These constant tendencies are occasionally complicated by temporary events - risk factors. The latter include different kinds of border conflicts, irrigation structures building initiative projects that can cause damage to neighboring countries. For example, in the region between China, Taiwan, Vietnam, the Philippines, Brunei and Malaysia there are long-termed border disputes over Spratly Islands in the South China Sea. However, from time to time, a sharp deterioration of relations, which are considered risk factors (probable events), can be observed between countries.

In view of these factors it is appropriate to use well-established, proven practical approaches in the field of risk management. Currently there are a number of risk management standards prepared by reputable international and national organizations. The most common and universal is ISO 31000 "General principles and guidelines for the implementation of risk management" standard [21] and the standard developed by the Federation of European Risk Managers Associations («FERMA») [22].

In ISO 31000 standard, the following definitions of risk and risk management are used: risk is a "result of the impact of uncertainty on objectives", and risk management is a "coordinated activities concerning organization management in the risk area." According to ISO 31000 standard risk management activities at each stage of the process of forming cross-border cooperation should include the following actions.

1. Set of activity context, within which there are risks (primarily – activity objectives risks).
2. Risks identification and description.

3. Risks assessment from the perspective of their likelihood and magnitude of their impact.

4. Risks ranking and selection of those of them which would require proactive management techniques.

5. Selection of management methods for each type of risk and their application.

6. Evaluating risk management effectiveness.

Risk management of cross-border cooperation forming processes is based on a number of fundamental principles.

The first important principle follows from the law of competition, which at the present stage of capitalistic formation requires from the governments of neighboring countries creation of favorable conditions not only for themselves but also for the companies and residents of neighboring countries. Only under such conditions national economy can maintain its competitive position in the global market. Therefore, risk management is a mandatory element of any activity, including the field of cross-border cooperation.

The second methodological principle presupposes compliance with the rules under which risks may be spoken about only when the organization has identified objectives of its activity [23, p.43]. Otherwise, if no goals exist, risk establishing is impossible because of the absence of uncertainty impact result - namely, the failure to achieve planned objectives.

According to the third principle it is crucial to identify only those risk factors (events or circumstances) that may affect the achievement of the goals that are set by CBC parties.

Conclusions. Considered risky trends and risks affect the achievement of the objectives of transborder cooperation projects in Europe and in other countries which are implemented within the framework of Cohesion Policy. Risk Management Projects mainly involves a three-stage procedure of evaluation which corresponds to the project life cycle. Determining the areas of risk trends forming and risks that affect cross-border cooperation can effectively and timely reduce their negative impact. For CBC risk management it is expedient to use ISO 31000 "General principles and guidelines for the implementation of risk management" standard.

ЛИТЕРАТУРА

1. Practical Handbook for Ongoing Evaluation of Territorial Cooperation Programmes. INTERACT Handbook January 2012, p.11 <http://wiki.interacteu.net/display/pc/Practical+Handbook+for+Ongoing+Evaluation>
2. Council Regulation 1083/2006 of 11 July 2006 (chapter I, article 48). http://www.igfse.pt/upload/docs/2012/KE_31_11_444_EN_C_LegalPapers.pdf; Common Provision Regulation (EU) No 1303/2013. Article 55
3. Common Provision Regulation (EU) No 1303/2013 articles 56(3)
4. Council Regulation 1083/2006 of 11 July 2006 (chapter I, article 49). http://www.igfse.pt/upload/docs/2012/KE_31_11_444_EN_C_LegalPapers.pdf
5. EU Cohesion policy in a global context: comparative study on EU Cohesion and third country and international economic development policies (CCI No.2009.CE.16.0.AT.068 and 2009.CE.16.C.AT.034). European Policies Research Centre, University of Strathclyde. p. 36, 2011.
6. EBRD Website – 'Operational risk Available from: <http://www.ebrd.com/corporate-governance.html#anchor1>
7. A Guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK® Guide)—Fourth Edition p. 273, 2008. http://www.works.gov.bh/English/ourstrategy/Project%20Management/Documents/Other%20PM%20Resources/PMBOK_GuideFourthEdition_protected.pdf
8. Georgina Dumitrescu. Risk factors in the elaboration and implementation of projects within the Hungary – Romania Cross Border Cooperation Programme 2007–2013. <http://www.eco.u-szeged.hu/download.php?docID=40481>
9. The Global Risks 2016 report. Part 1. <http://reports.weforum.org/global-risks-2016/part-1-title-tba/>
10. Старостіна А., Кравченко В. Стабільні чинники ризикованості в діяльності українських підприємств: сучасна картина. VI Міжнародна конференція "Стратегія якості в промисловості та освіті", 4-11 червня 2010 р., Технічний університет, м. Варна, Болгарія, 2010

11. Горбунов О. Десять лет нереализованных возможностей. <http://www.odnako.org/magazine/material/desyat-let-nerealizovannih-vozmozhnostey/>
12. Голиков А. П. Факторы, тормозящие приграничное сотрудничество и механизм их преодоления (на примере еврорегиона Слобожанщина) / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, С. Н. Альдикенова // Межрегиональное и приграничное сотрудничество : материалы междунар. сб. науч. тр. / под ред. проф. В. П. Бабинцева. – Белгород ; Харьков : Ютек, 2011. – С. 38–44.
13. Арсеній Яценюк: Уряд припиняє дію Угоди між Україною і РФ про малий прикордонний рух 04.03.2015. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247987843
14. Рекомендації Слухавь Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції на тему: «Посилення ролі євро регіонів у здійсненні транскордонного співробітництва». : <http://comeuroint.rada.gov.ua/uploads/documents/28901.doc>
15. Наталія Ротар. Тенденції розвитку транскордонної співпраці України та Румунії в контексті євроінтеграційних процесів (Частина 2) Дискуссионный клуб САММИТ. <http://dc-summit.info/proekty/ukraina-rumunija-moldova/1336-tendencii-rozvitku-transkordonnoi-spivpraci-ukraini-ta-rumunii-2.html>
16. Дмитро Янчук Зіткнення інтересів Румунії та України за острів Зміїний 26.10.2011 Аналітичний центр “політика”. <http://real-politics.org/zitknennya-interesiv-rumuniji-ta-ukrajiny-za-ostriv-zmijinyj/>
17. Леся ПАРНО Геополітика безпеки: «Незалежна» Україна vs. «Велика» Румунія 2012-07-06. <http://novaukraina.org/news/urn:news:F453A9>
18. Долотіна К.В. Євро регіони на території України: стан та проблеми розвитку/ К. В.Долотіна // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. - 2013. - № 4(2). - С. 194-198. [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VISUNU_2013_4\(2\)_43.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VISUNU_2013_4(2)_43.pdf)
19. Frontex Risk Analysis. Network Quarterly Report. 2014-08-18 http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/F_RAN_Q1_2014.pdf; Frontex Risk Analysis Network Quarterly Report 2016-01-20. http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/F_RAN_Q3_2015.pdf
20. Linn J. and Pidufala O. (2008) “The Experience with Regional Economic Cooperation Organisations: Lessons for Central Asia, Wolfensohn Centre for Development” Working Paper 4, October. The Brookings Institution, Washington, DC. www.brookings.edu/papers/2008/10_carec_integration_linn.a_spx
21. ISO 31000:2009(en) Risk management — Principles and guidelines (2009). http://www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber=43170
22. Стандарт FERMA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ferma.eu/app/uploads/2011/11/a-risk-management-standard-russian-version.pdf>
23. Кравченко В.А. Ризик-менеджмент: теорія та практика : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., які навч. за освіт.-проф. прогр. спеціаліста з напрямку "Економіка і підприємництво" / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко; Нац. техн. ун-т України "Київ. політехн. ін-т". - К. : Кондор; ІВЦ "Вид-во "Політехніка", 2004. - 200 с. <http://subject.com.ua/pdf/311.pdf>

REFERENCES

1. Starostina A., Kravchenko V. Stable risk factors in the activity of Ukraine enterprises: the current picture. VI International Conference “Strategy of quality in industries and education”, Technical University, Varna, Bulgaria June 4-11, 2010
2. Gorbunov O. Decade of lost opportunities.. <http://www.odnako.org/magazine/material/desyat-let-nerealizovannih-vozmozhnostey/>
3. Golikov A.P. Factorins hampering cross-border cooperation and the mechanism to overcome them (for example, Euroregion Slobjda). – Belgorod, Kharkov: Yutek. 2011. – С. 38–44.
4. Arseniy Yatseniuk: Government terminates the Agreement between Ukraine and the Russia on local border traffic. 04.03.2015. http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247987843
5. Recommendations Hearings of the Verkhovna Rada of Ukraine on European Integration on “Strengthening the role of European regions in the implementation of cross-border cooperation”. <http://comeuroint.rada.gov.ua/uploads/documents/28901.doc>
6. Natalie Rotar. Trends in cross-border cooperation between Ukraine and Romania in the context of European integration processes (Part 2). Discussion club Summit. <http://dc-summit.info/proekty/ukraina-rumunija-moldova/1336-tendencii-rozvitku-transkordonnoi-spivpraci-ukraini-ta-rumunii-2.html>
7. Dmytro Yanchuk. Clash of interests of Romania and Ukraine on Snake Island. 26.10.2011. Analytical Center “Politics”. <http://real-politics.org/zitknennya-interesiv-rumuniji-ta-ukrajiny-za-ostriv-zmijinyj/>
8. Lesya Parno. Geopolitics security: @Independent@ Ukraine vs. “Great” Romania. 2012-07-06. <http://novaukraina.org/news/urn:news:F453A9>
9. Dolotina K.V. Euroregion in Ukraine: state and problems of development // Journal of East Ukraine Vladimir Dal National University - 2013. - № 4(2). - p. 194-198. [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VISUNU_2013_4\(2\)_43.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VISUNU_2013_4(2)_43.pdf)
10. Kravchenko V.A. Risk Management: theory and Practice. Kiev. 2004. - 200 p. <http://subject.com.ua/pdf/311.pdf>

Методика управління ризиками в трансграничному співробітництві

О. В. Бабанская

Аннотация. Многолетняя практика реализации проектов трансграничного сотрудничества в европейских и других странах мира свидетельствует о том, что процессы управления рисками не остаются без внимания его субъектов. С этой целью в ходе выполнения и по завершению каждого проекта независимыми организациями – аудиторами осуществляется оценка того, насколько успешным является выполнение проекта и какие проблемы мешают его эффективной реализации. Эффективное определение рисков и управление ими рассматривается как фундаментальное условие для успешного администрирования проектами ТКС. В статье проанализированы риски и рискованные тенденции, которые возникают в период функционирования проектов трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: *риски, рискованные тенденции, трансграничное сотрудничество, факторы рисков, субъекты ТКС, социально-экономические интересы.*

Качество жизни как императив социально-экономического развития

Ю. С. Клещева

Кафедра мировой экономики и менеджмента Кубанский государственный университет г. Краснодар, Россия
Corresponding author. E-mail: julk129@mail.ru

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Аннотация. Общественные потребности, возникающие одновременно у многих членов общества нуждаются в согласовании и унификации мер по их удовлетворению. С целью корректного определения вектора постиндустриального развития России, необходимо осуществлять регулярный мониторинг и контроль качества и уровня жизни с привлечением инновационно активного населения к решению возникающих перед обществом задач.

Ключевые слова: качество жизни, развитие, институт, человеческий капитал.

Актуальность статьи обусловлена тем, что в современных условиях повышение качества жизни с целью сохранения, приумножения и развития человеческого капитала становится важнейшей частью государственной политики развития общества. Т. Шульц, ввел понятие «человеческий капитал», определил его как источник будущих заработков [10]. Опыт социально-экономических трансформаций России показывает, что прогрессивно-ориентированному хозяйству современной России необходимо стоять на службе всестороннего развития человека. Многолетними спадами и катастрофами в экономике оборачивается невнимание к людям. В России, в период преодоления исторического перевала, необходимо создать условия реализации накопленного человеческого капитала, посредством институциональных механизмов, базисом которых является справедливое использование национального хозяйства. Обращение к индивиду вызвано закрепившимся недооцениванием значимости человека как объекта и субъекта хозяйственных процессов, который принимает на себя испытания, достижения, «шоки» и стрессы социально-экономических трансформаций [9].

Объектом исследования выступает качество жизни как институт развития общества. Предметом – экономические отношения, возникающие между обществом и государством. Качество жизни – это субъективное понятие (термин «качество жизни» появился впервые в западных странах, в середине 1950-х гг., когда стало очевидно, что категория «уровень жизни» не отражает всестороннее благосостояние населения), которое определяет для себя каждый человек с помощью своего личного мировоззрения, культуры и своей индивидуальной философии. По мнению Зарецкого А.Д. и Ивановой Т.Е. качество жизни это обобщающая социально-экономическая категория, включающая в себя не только уровень потребления материальных благ и услуг (уровень жизни), но и удовлетворение духовных потребностей, состояние здоровья, продолжительность жизни, условия окружающей человека среды, морально-психологический климат, душевный комфорт. Все эти составные части качества жизни максимально присутствуют в муниципальной и региональной социально-экономической жизни современной России [6].

Источниками улучшений качества жизни в институциональной среде общественной жизни являются не использованные в полной мере ее возможности, т.е. потенциальные институциональные резервы повышения качества жизни населения, которые связаны в

первую очередь с проводимой социальной и экономической политикой государства, исполнением миссии муниципалитетов – благоустройством и обеспечением безопасности городской среды, возможностями укрепления здоровья, содействием росту ИРЧП, наращиванию общественного человеческого капитала и т.п. Они также кроются в личной организации жизнедеятельности конкретного индивидуума, его образа жизни и привычках, желании накопления личного социального капитала. В аналитических целях институциональные резервы качества жизни, также как и индикаторы качества жизни, могут подразделяться на «официальные», определяемые как экономико-юридическая норма, предписывающая новое правило или способ деятельности, связанные с изменением уровня жизни и «неофициальные» институциональные резервы, являющиеся неформальными нормами, правилами, обычаями или моделями поведения, влияющими на изменение качества жизни [2].

Качественно новым этапом в направлении совершенствования рассматриваемой деятельности является использование возможностей, открываемых институциональным подходом, позволяющим с большим обоснованием формировать национальные, региональные, муниципальные и корпоративные программы, закладывая в них как источники развития, потенциальные институциональные резервы повышения качества жизни, тесно связанные с изменениями институциональной среды [3].

Государство ведет активную социальную политику, реализует различные программы, национальные проекты, гранты в сфере поддержки образования, здравоохранения, доходов населения [2]. Однако, по итогам опроса проведенного в рамках настоящего исследования 2 210 респондентов от 16 до 60 лет, проживающих на территории Краснодарского края с соблюдением пропорции общей численности городского и сельского населения (53,5 и 46,5 % соответственно) [8], в городах проживают – 1 182 респондента, в поселениях и станицах Краснодарского края – 1 028, «неудовлетворительно» оценили качество своей жизни 1 389 респондентов, что составляет 62,9 % опрошенных. Оценку «удовлетворительно» поставили 345 респондентов (16 %); «хорошо» – 265 респондентов, а «отлично» только 6 % респондентов (рис. 1) [7].

Принимая во внимание тот факт, что Краснодарский край в котором был проведен опрос является одним из наиболее благополучных по показателям

уровня и качества жизни можно заключить, что в регионах отстающих от Краснодарского края ситуация еще сложнее. В частности, в Краснодарском крае остается нерешенным ряд проблем [4]:

1. проблема занятости и безработицы;
2. повышение уровня и качества жизни населения региона;
3. обеспечение стабильного уровня цен на предметы потребления и услуги;
4. развитие малого и среднего предпринимательства;
5. проблема отраслевой несбалансированности;
6. повышение конкурентоспособности региона и интенсификация экономического роста;
7. построение региональной инновационной системы.

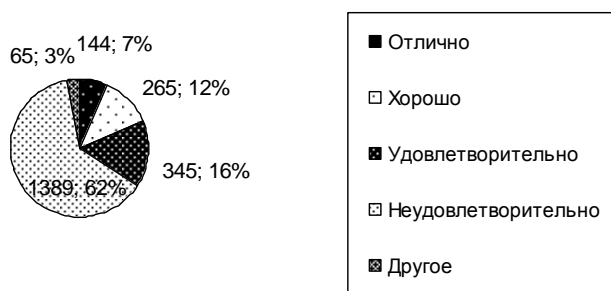

Рис. 1. Оценка качества жизни респондентов

Проблема в целом неудовлетворительной характеристики жителями качества жизни, может носить множественный характер. Это отсутствие:

- регулярного мониторинга для отслеживания динамики показателей качества жизни;
- стандарта единого методического подхода и информационно-аналитического инструментария к оценке качества жизни населения;
- нормативно-законодательной основы для обязательного проведения систематического отслеживания показателей качества жизни населения, в качестве главного критерия оценки эффективности работы государственного аппарата. В законе о качестве жизни необходимо предусмотреть механизм и направления регулирования государственной политики качества жизни населения, четко определить роль и полномочия населения и органов государственной власти по его реализации. В качестве основных категорий для обозначения сфер сотрудничества государства и бизнеса в социальной сфере, которые необходимо предусмотреть в законопроекте, необходимо определить основные понятия и индикаторы, отражающие качество жизни (КЖ) населения, среди которых: КЖ населения РФ; высокий, средний, низкий уровень жизни населения РФ; мониторинг КЖ населения РФ; индикаторы КЖ и критерии их оценки; социальная ответственность бизнеса и государства; целевая программа формирования и поддержания КЖ населения; благополучие КЖ населения РФ; планирование повышения КЖ населения РФ; государственное частное партнерство и т.д.

Также данные опроса могут свидетельствовать о несоответствии качества жизни ожиданиям респондентов, что обусловлено необходимостью выявлять наиболее важные факторы, характеризующие качество жизни индивидов, а именно:

- заболеваемость населения по основным классам болезней во взаимосвязи с продолжительностью жизни;
- уровень образованности населения – с безработицей и удовлетворенностью трудом;
- уровни доходов – с меняющимися потребностями и уровнями цен;
- валовой внутренний продукт (ВВП) – с удовлетворенностью трудом;
- степень демократизации и криминогенности общества во взаимосвязи с желанием мигрировать;
- уровень загрязненности окружающей среды с заболеваемостью по классам болезней и смертностью;
- развитость транспортной инфраструктуры и жилищно-коммунального хозяйства с тенденциями в сфере демографии;
- соотношение уровня образования с инновационной активностью населения;
- уровень образованности – с уровнем дохода;
- уровень дохода – с производительностью труда;
- уровень образования – с занятостью;
- доля социальных инвестиций в зависимости от уровня бедности, степени расслоения общества по уровню дохода;
- уровень удовлетворенности качеством жизни респондентами в соответствии с наличием у них инновационного потенциала, имеющегося образования, состояния здоровья, имеющегося профессионального опыта и компетенций, уровня личного дохода.

Перечень приведенных показателей должен регулярно пересматриваться и обновляться в зависимости от меняющихся предпочтений населения и института государства.

Социальное индикативное планирование, социальное партнерство, и международное сотрудничество в сфере регулирования качества жизни населения следует осуществлять на основании сведений единой базы данных, которая должна быть сформирована и систематизирована в результате регулярных мониторингов качества жизни населения.

Повышение качества жизни следует трансформировать в национальную идею всех членов российского общества [1]. Для этого рекомендуется создание Национального института качества жизни (НИКЖ), в рамках которого станет возможным координация взаимодействия общественных институтов, объединений и отдельных взятых индивидов под единой миссией повышения качества жизни в различных сферах жизнедеятельности. Регламентирование и регулирование деятельности обозначенного института должно выполнять следующие основные функции:

- 1) регулярный сбор актуальной информации о состоянии качества жизни населения на местах;
- 2) анализ и аккумулирование собранной информации;
- 3) доведение данной информации до государственных структур, ответственных за регулирование соответствующих сфер жизнедеятельности.

В обобщенном виде механизм сбора и обработки информации заключается в следующем:

- 1) усилиями различных институтов, в том числе вузов, колледжей и других учебных заведений, имеющих в регионах, проводятся регулярные опросы населения по выявлению существенных проблем в

обществе и о видимых респондентами способах решения;

2) собранная информация формируется в единую базу данных путем классификации, систематизации и унификации с помощью применения существующих методик и их совершенствования, либо выработки новых критериев с параллельным совершенствованием методик проведения последующих опросов;

3) сгруппированные и систематизированные данные доводятся до сведения всех заинтересованных сторон посредством свободного доступа сетевых технологий;

4) обработанные данные с соответствующими директивами направляются на рассмотрение в уполномоченные органы власти: законодательную – в том случае если для решения данных проблем необходимо обеспечить принятие законодательной базы, либо исполнительную – для исправления, возникших диспропорций;

5) исполнительная власть посредством своих полномочий оказывает корректирующее воздействие напрямую на местные органы самоуправления либо на общественные организации, которые будут выступать посредниками между структурами власти и бизнесом, так как, к примеру, корректировка показателей качества трудовой жизни возможна лишь путем вовлечения работодателей в процесс улучшения качества условий труда, тем самым, будет осуществляться развитие сети общественных организаций, что само по себе выступит мощным стимулом к повышению качества жизни населения.

Таким образом, данный механизм по характеру своей деятельности, может рассматриваться как информационно-аналитическая институциональная структура, с соответствующим кругом решаемых задач. На начальном этапе создание и закрепление статуса возможно в режиме проведения инициативных исследований, в том числе учебных исследовательских проектов. По мере накопления информационного фонда и публикаций результатов выполненных исследований, посредством сетевых технологий, информация распространится на широкий круг пользователей. В результате реализации проекта механизма ожидаются следующие положительные эффекты:

1) регулярный мониторинг общественной жизни позволяющий охватить максимальное количество населения актуализирует перечень и масштаб реальных проблем в обществе и возможных способов их решения;

2) повышается оперативность в информировании органов власти о проблемах и достижениях общества.

По итогам работы отчетного периода необходимо производить оценку эффективности инструментов,

которые были использованы для исследования качества жизни, чтобы на следующем этапе осуществить разработку нового инструментария и методик с целью получения синергетического эффекта от объединения критериев оценки системы фильтров, что приведет, по нашему мнению, к повышению экономического роста в аспекте повышения качества жизни. В рамках создания НИКЖ определяющим фактором является мотивационный, который активизирует наращивание как личного информационного капитала, так и накопление данных для заинтересованных сторон, последующих поколений исследователей. В частности для образовательных учреждений заинтересованность в исследовательской работе связана с возможностями самореализации при получении определенных научных результатов, их публикации и использовании в последующей научной деятельности; приобретения навыков коллективной научно-исследовательской работы; перспективами трудоустройства, исследовательских организациях [5].

Отличительной особенностью предлагаемых мер является направленность, в первую очередь, на использование инновационного потенциала имеющегося человеческого капитала общества, в том числе преподавателей и студентов, инфраструктуры вузов, что придаст эффект синергии в развитии не только университетских комплексов, но и создаст мощный задел накопления и приумножения человеческого капитала, что само по себе будет способствовать повышению качества жизни в области образования и других сферах для подтверждения обозначенной закономерности: «накопление интеллектуального капитала положительно влияет на качество жизни».

Реализация этого метода на практике приобщения индивидов к самоуправлению будет способствовать, прежде всего, коллективному осмыслению проблем общества усилиями респондентов, служб и органов государственной власти, общественных организаций, институтов, специализирующихся на качестве жизни, а также путем привлечения научного сообщества в процессе проведения опросов и последующего обсуждения его результатов, в частности, в Интернет сетях. Таким образом, институт государства осуществит делегирование полномочий членам общества принимать активное участие в регулировании процессов, происходящих в обществе, поможет не чувствовать себя отстраненными от решений правительства, что будет способствовать повышению уровня ответственности граждан за происходящие вокруг события и снизит количество злоупотреблений служебным положением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Александрова Е.Н., Салмина О.А. Методические подходы к оценке эффективности функционирования инновационной сферы на макроуровне // *Фундаментальные исследования*. 2008. № 6.
2. Ахмедова М.Р., Гусейнов Р.В. Особенности стратегического развития регионов РФ // *Научный альманах*. 2014. № 1(1).
3. Ахмедова М.Р. Сущность и содержание региональной социально-экономической политики в современных условиях // *Молодой ученый*. 2016. № 7 (111).
4. Бочкова Е.В., Кузнецова Е.Л., Сидоров В.А. Кластер как институциональная структура в системе территориального разделения труда: монография – Краснодар: Новация, 2014. С. 111-113.
5. Зарецкий А.Д., Клещева Ю.С. Качество и уровень жизни в регионах Российской Федерации // *Экономика устойчивого развития*. 2014. № 2 (18).
6. Качество жизни и человеческий капитал. Диалектика взаимосвязи / А.Д. Зарецкий, Т.Е. Иванова, Ю.С. Клещева, В.А. Павленко, М.Ю. Кривонос // *Региональное эко-*

номическое пространство: развитие территории и человека: коллективная монография / под ред. А.Д. Зарецкого, Т.Е. Ивановой. – Краснодар: Просвещение-Юг, 2013.

7. Клещева Ю.С. Анализ влияния качества жизни на формирование человеческого капитала // Основы экономики, управления и права. 2012. № 1 (1).
8. Территориальный орган Федеральной службы государственной статистики по Краснодарскому краю. URL:

http://krsdstat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/krsdstat/ru/statistics/population/ (дата обращения 30.07.2013).

9. Homo institutus – Человек институциональный: монография / под ред. О.В. Иншакова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005.
10. Schultz T.W. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities // Human Resources. New York, 1975.

REFERENCES

1. Aleksandrova E.N., Salmina O.A. Methodological approaches to the estimation of effectiveness of the innovation sector on a macro level // Fundamental researches. 2008. № 6.
2. Ahmedova M.R., Guseinov R.V. Features of the strategic development of the regions // Scientific almanac. 2014. № 1 (1).
3. Ahmedova M.R. The essence and contents of regional socio-economic policy in modern conditions // Young scientist. № 7, 2016. (111).
4. Bochkova E.V., Kuznetsova E.P., Sidorov V.A. Cluster as the institutional structure in the system of territorial division of labor: monograph - Krasnodar: Novation, 2014. P. 111-113.
5. Zaretsky A.D., Kleshcheva Y.S. The quality and standard of living in the regions of Russia // Economics of Sustainable Development. 2014. № 2 (18).
6. Quality of life and human capital. Dialectic of the relationship / A.D. Zaretsky, T.E. Ivanova, Y.S. Kleshcheva, V.A. Pavlenko, M.Y. Kryvonos. Regional economic space: the development of the territory and human: collective monograph / ed. A.D. Zaretsky, T.E. Ivanova. - Krasnodar: Education-South, 2013.
7. Kleshcheva Y.S. Analysis of the quality of life impact on human capital formation // Fundamentals of Economics, Management and Law. 2012. № 1 (1).
8. The territorial body of the Federal State Statistics Service in Krasnodar Krai. URL: http://krsdstat.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/krsdstat/ru/statistics/population/ (reference date of 30.07.2013).
9. Homo institutus - Person the institutional: monograph / ed. O.V. Inshakova. Volgograd: Publishing House VolGU, 2005.

Quality of life as an imperative of socio-economic development

Y. S. Kleshcheva

Abstract. Social needs, appeared simultaneously at many members of society needed in harmonizing and unification of the measures for meeting them. For the purpose of correctly determine the vector of post-industrial development of Russia, it is necessary to carry out regular monitoring and control of quality and standards of living, involving innovative active population to decision of arising problems before society.

Keywords: *quality of life, development, institute, human capital.*

Ставка України на розвиток ІТ-індустрії

Є. Е. Широкопад*, Н. А. Казакова, О. А. Марушева

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харків, Україна

*Corresponding author. E-mail: efim-shirokorad@yandex.ru

Paper received 16.01.17; Accepted for publication 22.01.17.

Анотація. Економіки країн в сучасному світі знаходяться в умовах жорсткої конкуренції, яка стає індикатором створення інновацій, які згодом стають підґрунтям для економічної могутності держави і зростання його добробуту. Будь-яка держава намагається найбільш ефективно використовувати свій потенціал, щоб опинитися на крок попереду і здобути максимальну кількість дивідендів від отриманих переваг в якійсь із сфер економіки. Україна, як і багато інших держав, в останні роки дотримується тренду і неухильно намагається розвивати і використовувати свій експортний потенціал в ІТ-сфері. Сучасний стан української економіки змушує замислитися про продуктивність ІТ-бізнесу, а також раціональне використання Україною її ресурсів.

Ключові слова: ІТ-індустрія, розвиток, потенціал, експорт, "чорний ринок", раціональне використання ресурсів, торгівля.

Пожинаючи плоди повсюдної глобалізації, в світі вже впродовж довгого часу починають складатися стереотипи та, як правило, економіка будь-якої держави асоціюється безпосередньо з товарами (послугами), виробленими тією чи іншою державою. Тому, розглядаючи тему економіки України, багато хто поспішає аналізувати ситуацію навколо сільськогосподарського та металургійного секторів економіки. Дійсно, дані сектори показово демонструють стан економіки України, але чи варто концентрувати свою увагу тільки на них, аналізуючи економіку країни в цілому?

Коротко розглядаючи показники сільськогосподарського сектора, варто зазначити, що триває падіння показників на тому ж рівні, що і в попередні місяці (+0,5%). За І-ІІІ квартали 2016 року сумарно по галузі спостерігається падіння на рівні приблизно 1,3%, в першу чергу, за рахунок тваринництва. Очікується, що за підсумками року, в разі відсутності катаклізмів, перш за все, в погоді, слід очікувати по галузі падіння на рівні 3-4%. Оцінюючи показники металургійного сектора, необхідно враховувати, що українська металургія в травні показала кращий результат з початку 2015 року. Добове виробництво сталі досягло 73 тис. тонн, чавуну - 72 тис. тонн, прокату - 68 тис. тонн. У процентному співвідношенні до показників на початок 2016 року, дані показники зросли на 14%, 21% і 16% відповідно. Зі збільшенням бази порівняння відносне зростання буде падати і далі, а при відсутності активних військових дій в регіоні, показники в кінці року можуть вирости до 10% (в цілому по галузі). Однак, факторами, які можуть скоригувати ці цифри стають: війна (в перший тиждень червня довелося зупинити кілька доменних печей), металобрухт (експорт якого так і не вдалося зменшити новим митом), світовий попит і виробництво (перш за все, китайський, який становить 50% від світового). Судячи із заяв уряду Китаю, вони не мають наміру швидко скорочувати виробництво в металургії, а зростання попиту призупинилося, що вдарить і по цінам, і по іншим експортерам. У підсумку, найімовірніше, до кінця року зростання буде менше, але, незважаючи на це, ми будемо спостерігати тенденцію зростання [2].

Якщо розглядати експорт за 2016 рік, то можна констатувати, що даний показник досить низький, економіка країни стабілізувала цей параметр в районі 3 млрд. дол. США щомісяця. Серед причин таких

показників прийнято виділяти дві основні - ціни та обсяг. Обсяг експорту продукції металургії негативний і становить 10-12% за рік, продукція с/г показує позитивну тенденцію і становить до 10% зростання за рік. Причому кількісне зростання обсягу забезпечується за рахунок зерна, а падіння спостерігається в сфері продукції тваринництва. Що стосується високо-технологічної продукції, в даному секторі спостерігається стабільне і очікуване падіння, основною причиною якого є неконкурентоспроможність і незатребуваність. Аналізуючи другу з причин - ціни, слід сказати, що світові ціни зараз на дні, в тому числі, на українську продукцію. Аналіз ринку показує, що в наступний маркетинговий рік по зерну не слід очікувати великих коливань цін. Зростання можливе, але тільки за рахунок загального тренда, а не окремого тренда ринку зерна [2].

Рішення уряду Китаю, що були описані нами вище, також не дають підстав очікувати зростання вартості продукції чорної металургії. Для України в цьому році є ще один тривожний дзвіночок - зростання імпорту продукції чорної металургії сильно випереджає зростання вітчизняного виробника. З одного боку, це говорить про зростання внутрішнього споживання, що добре для країни, але з іншого - вітчизняний товаровиробник втрачає свій ринок. Можна підвести проміжний підсумок, що на даний момент, на жаль, все йде за сценарієм стагнації економіки, з невеликим її падінням, а локомотивів зростання, які б вивели її з цього стану поки не видно. На сьогоднішній день економіка країни живе своїм життям, іноді взагалі далеким від світових реалій.

Слід зазначити, деякі сфери економіки в Україні за останні роки розвиваються занадто стрімкими темпами, не реагуючи ні на кризові явища, ні на стагнацію вітчизняної економічної системи. Адже відсутність інтегрованості в українські економічні реалії має як свої плюси, так і мінуси. Однією з таких галузей є ІТ, тому ми пропонуємо більш детально розглянути український ІТ-сектор. Концентруючись на основоположних елементах економіки держави, які знаходяться в стагнації, ІТ-сфера останнім часом перетворилася у щось на кшталт «священної корови», на яку покладають серйозні надії, як на локомотив в розвитку бізнес-середовища державного масштабу. Сучасні реалії такі, що ІТ-індустрія використовується не тільки на

благо розвитку економіки, але досить часто потрапляє в гучні скандали через підозри в незаконних прецедентах (як правило, прецеденти пов'язані з фінансовими махінаціями, а саме - переведення в готівку грошей). На жаль, безліч факторів і відсутність чіткого контролю призводять до того, що навіть при наявності прецедентів фінансових махінацій, ІТ-компанії уникають покарань, а обшуки в їхніх офісах уже звично називають «злочином проти країни».

Щорічно українські програмісти, веб-розробники підкорюють нові вершини світової ІТ-індустрії. Високий рівень підготовки, який, як правило, забезпечується високим рівнем технічної освіти на території пострадянських країн, надає вітчизняним геніям програмування істотні переваги перед їх колегами-конкурентами з усіх куточків світу. До того ж, вести ІТ-бізнес до сих пір є досить прибутковою справою саме в межах України: низькі податки, можливість мати дохід у валюті, досить дешева робоча сила - всі ці компоненти сприяють аномальному розвитку ІТ-галузі. За приблизними підрахунками представників профільних асоціацій, лише аутсорсинг ІТ-послуг дає Україні близько 2,5 млрд. дол. США щорічно (за оцінками різних аналітиків частка «чорного ринку» ІТ-послуг має практично ідентичний показник).

Галузь за останні кілька років розвивалася дуже стрімко: цей бізнес не користується загальною системою оподаткування і в кращому випадку податки платять самі співробітники компаній, оформлені як ФО-П. При цьому, їх реальний внесок до Держбюджету рідко перевищує суму єдиного соціального внеску та податку на прибуток з мінімальної заробітної плати. Привілейована система оподаткування ІТ-бізнесу наводить на думку, що з цього можуть отримати користь не тільки власники компаній, але і потужне лобі на найвищому рівні [1].

Втім, це лише вершина айсберга. Адже питання спрощеного оподаткування тієї чи іншої галузі української економіки може виникнути відразу в двох площинах: як легального ведення бізнесу, так і нелегального, так званої «сірої» зони. Ні для кого не є секретом, що крім легальної продукції ІТ-компаній, в спрощені схеми оподаткування потрапляють і інші гравці нелегального ринку подібних послуг. Частина веде чесний бізнес, заробляє на створенні гідного програмного продукту. Але є і такі, хто працює в інших напрямках – онлайн-казино, сайти «для дорослих» та інших «брудних» напрямках на межі закону. Не варто забувати, що в сфері «піратства» Україна давно біжить попереду всієї планети. Йдеться про ринок інтернет-реклами та поставки ігрового контенту. Ринок, обіг якого, за оцінками експертів, оцінюється в 2 млрд. грн., фактично не обкладається податком. По-перше, гроші виводяться за кордон. По-друге, всі компанії, які працюють за «сірими» схемами, по суті, здійснюють нелегальну поставку послуг на територію України, не займаючись їх розмитненням, уникаючи сплати ПДВ, мита та податку на рекламу. Таким чином, Держбюджет щорічно втрачає до 500 млн. грн. на рік [1].

У ситуації, що склалася можна припустити, що Україна в деякій мірі схожа з державами Центральної

Африки. У сучасному світі Африканський континент у багатьох асоціюється з бідністю і недорозвиненістю економіки. Дійсно, адже саме в Африці, як правило, величезна кількість людей живе за межею бідності, а також вмирає від голоду та різних хвороб. Даний асоціативний ряд можна продовжувати нескінченно, особливо, якщо не брати до уваги Північноафриканські держави, а також держави, що знаходяться на Півдні континенту. Україна, як і лівова частка держав Центральної Африки, на наш погляд, схильна до впливу парадоксу який, перш за все, полягає в наявності достатнього ресурсного потенціалу, але абсолютній нерозвиненості інституцій різних секторів економіки цих країн, які б допомогли в успішному, неухильному і стабільному розвитку своїх економічних систем. Серед загальних особливостей в економіці України і держав Центральноафриканської регіону, можна відзначити, що всі ці країни володіють величезними запасами природних ресурсів, але, на жаль, через проблеми раціонального їх використання та розподілу держави живуть вкрай бідно, а економіка є слабозвиненою, що тягне за собою різкі проблеми безробіття, екстремально високу бідність населення і т. д. Підтвердженням таких висновків можуть стати такі макроекономічні показники як приріст ВВП, ВВП на душу населення, а також рівень інфляції. Згідно зі статистичними даними показники України практично найгірші, навіть країни з переважаючим в економіці натуральним сектором займають кращі позиції [3].

Дійсно, прагнучи до постіндустріального суспільства, необхідна повсюдна модернізація виробництва, зміна технологічного укладу, прагнення зайняти нішу в секторах високотехнологічного виробництва і т. д. Але, на жаль, поки в нашій державі ігнорують навіть існуючі, а не придбані відносні переваги економіки (наприклад, Україна - одна з дев'яти країн світу, яка володіє необхідним повним циклом виробництва продуктів авіабудування).

Зробивши ставку на ІТ-сектор, Україна дійсно показала наміри зайняти певну нішу у величезній та перспективній галузі, але, ми змушені відзначити, що поки таке рішення носить характер не розвитку економіки, а використання інструменту для неправомірних дій. Розглядаючи потенційний розвиток ІТ-галузі на державному рівні в Україні, вкрай необхідно поліпшити загальну ситуацію та привести її в правове русло. Цю проблему може вирішити створення та ефективна діяльність нового інституту - так званого спецпідрозділу кіберполіції. У разі правильної побудови роботи фахівців з попередження кіберзлочинів, це допоможе вирішити відразу дві проблеми: по-перше, виявити тіньові потоки, які вимивають валютні надходження країни на рахунки нерезидентів без сплати податків, по-друге, дозволить зупинити свавілля по вилученню серверів без реальної необхідності для слідства. Такі дії одночасно допоможуть в сприянні розвитку бізнес-клімату та цивілізованого захисту національних інтересів в сфері надання ІТ-послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деловой информационно-новостной сайт Дело [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://delo.ua/tech/perspektivnye-ljudi-kak-it-autsorsing-stal-tretej-otraslju-stra-316338/>;
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>;
3. Центральное разведывательное управление [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://www.cia.gov/index.html>.

REFERENCES

1. Business information and news site Delo [Electronic resource].– Access mode: <http://delo.ua/tech/perspektivnye-ljudi-kak-it-autsorsing-stal-tretej-otraslju-stra-316338/>;
2. Державна служба статистики України [Electronic resource].– Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>;
3. Центральное разведывательное управление [Electronic resource].– Access mode: <https://www.cia.gov/index.html>.

The Ukrainian bet on IT-industry development

Y. Shirokorad, N. Kazakova, O. Marusheva

Abstract. Nowadays the states' economies are in tough competitive conditions, which are an indicator of creating innovation. Later they would become the ground for the economic power of the country and the growth of its prosperity. Every state tries to use their potential in the most effective way in order to be one step ahead and get the maximum amount of dividends from achieved benefits in any of the economy sectors. During the last years Ukraine as many other countries is following trends and trying to develop and use its export potential steadily in the IT-sphere. The current position of the Ukrainian economy makes us to think about the productivity of IT-business, as well as the efficient usage of its resources.

Keywords: IT-industry, development, potential, export, "black market", efficient usage of resources.

Ставка Украины на развитие IT-индустрии

Е. Э. Широко́рад, Н. А. Каза́кова, О. А. Мару́шева

Аннотация. Экономике государств в современном мире находятся в условиях жесткой конкуренции, которая и является индикатором создания инноваций, которые впоследствии становятся почвой для экономического могущества государства и роста его благосостояния. Любое государство старается наиболее эффективно использовать свой потенциал, дабы оказаться на шаг впереди и извлечь максимальное количество дивидендов от полученных преимуществ в какой-либо из сфер экономики. Украина, как и многие другие государства, в последние годы следует тренду и неуклонно старается развивать и использовать свой экспортный потенциал в IT-сфере. Современное состояние украинской экономики заставляет задуматься о продуктивности IT-бизнеса, а также рациональном использовании Украиной ее ресурсов.

Ключевые слова: IT-индустрия, развитие, потенциал, экспорт, "черный рынок", рациональное использование ресурсов, торговля.

ETHNOGRAPHY

Побут мегаполісів України на межі ХХ – поч. ХХІ століть

Н. А. Чабан

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України
Corresponding author. E-mail: chaban.nelia@gmail.com

Paper received 20.01.17; Accepted for publication 28.01.17.

Анотація. У статті розглянуто стан та функціонування родинної обрядовості в побуті львів'ян та одеситів кін. ХХ – поч. ХХІ століття. Проаналізовано міграційні процеси, що відбулись в кінці ХХ ст. та вплинули на урбаністичну культуру міст. Простежено зміни в родинній обрядовості останніх років, виявлено особливості вибору молодими людьми форми шлюбу та ставлення жителів міст до цивільного шлюбу. Стаття ґрунтується на матеріалах польових досліджень м.Одеси та м.Львова, які доводять, що обрядовість великих міст трансформується, а її елементи спрощуються.

Ключові слова: побут, родинна обрядовість, місто, Одеса, Львів.

Побут є основою життя народу, він нероздільно пов'язаний з системою народних обрядів та ритуалів, вірувань та релігійних уявлень. Дослідження побутової сфери мегаполісів постає вкрай необхідним завданням етнології і заслуговує на особливу увагу, що зумовлює актуальність нашої теми. Наразі тема не набула достатнього ступеню розробки у вітчизняній науці, що і спонукало нас звернутись до етнологічних розвідок у мегаполісах України та, ґрунтуючись на польовому матеріалі, здійснити етносоціологічний аналіз міської культури на прикладі щоденного життя сучасного городянина, простежити зміни, що відбулись в кінці ХХ – початку ХХІ століття.

Сьогодні залишається відкритим питання етнографії міста, життя якого трансформується і є тривалим процесом. Наше дослідження є спробою долучитися до вивчення цього процесу та з'ясувати, які сімейні цінності мають місце в житті родини, розкрити функцію звичаєвого права українців в сучасній сім'ї, з'ясувати чинники, що впливають на формування культурно-духовних надбань, висвітлити локальні особливості обрядовості сучасної міської української сім'ї.

Об'єктом дослідження стала міська сім'я м. Одеси та м. Львова з її звичаями та побутом. Робота базується на польовому дослідженні, що було нами проведено в м. Одесі восени 2013р., у Львові влітку 2014 р. Для об'єктивності та культурної опосередкованості нашого дослідження респондентами виступала міська інтелігенція, переважно – це лікарі та вчителі, наукові співробітники, працівники установ.

Першою спробою окреслення проблем етнографічного вивчення міста стала Програма Федора Туманського (1779) [1]. В 1920–1930-рр. представники етнологічної школи в складі Етнографічної комісії ВУАН і Кабінету (Музею) антропології й етнології імені Хв. Вовка наголосили на необхідності вивчення побуту городян. Знаковим для цього періоду є запитальник «До вивчення міської людності», розроблений у 1925 році Ніною Загладю [1]. На важливості містознавства як засобу виявлення типового через особливе у 20-х рр. ХХ ст. наголошував також М.Анциферов. «Розкриття органічної сутності міста, виявлення його функцій як

соціального організму» розглядалося ним як «капітальне завдання». Саме місто організує простір, доводив він, і саме воно було, є і буде центром тяжіння різних сил, місцем зустрічі і діалогу різних культур [2; 91].

І лише на початку 1960-х рр. було зроблено спробу комплексного розгляду проблеми [3; 169]. Починаючи з 1960-х років, місто та міське населення в цілому ввійшли до сфери етнографічних досліджень. Праці, які торкалися «міської тематики», використовували «міські» матеріали, були різноманітними за своєю тематикою та методами досліджень. Це свідчило про пошук найбільш ефективних підходів до вивчення такого своєрідного об'єкта досліджень, як міське населення [4; 120].

В 1970-х рр. вивчення проблеми у вітчизняній історіографії фактично припинилося. Історики досліджували матеріальний побут робітників, обмежувалися констатацією факту відповідної кризи та декларуванням державних постанов щодо розгортання житлобудівництва [3; 170]. Першим етнографічним дослідженням культури і побуту робітників Радянської України в якому висвітлювались питання сімейного побуту, кількісний і віковий склад сучасної робітничої сім'ї, взаємовідносинами між її членами, становище жінки, виховання дітей, житлові умови, бюджет, стала праця В.Т. Зінича [5; 99].

З часом українська етнологічна наука накопичила низку наукових праць вчених. Над темою побуту працювали В.Балушок, О.Гаврилюк, А.Поріцький, В.Горленко, Ю.Гошко, І. Крип'якевич, А.Курочкін, Г.Науменко, О.Кравець, В.Зінич, В.Борисенко, А.Пономарьов.

В ХХ столітті модифікації міста вивчали дослідники різних галузей наукових знань. Життя городян стає об'єктом уваги в культурології, соціології, філософії, лінгвістиці, психології. Етнографічне дослідження міської культури безперечно набуває характеру полідисциплінарного та вимагає інтегрального підходу, тобто залучення методів різних наукових дисциплін: етнічної географії, етнічної картографії, історичної географії, етнічної демографії, етносоціології та ін [4; 121]. Місто постійно продукує нові культурні штампи, котрі змінюються та замінюють один одного. Ці

зразки культури, не завжди позитивні, вони копіюються, без відповідної рефлексії і навколишнім світом [6; 296].

Велику частину населення України сконцентровано саме в містах, сьогодні місто формує нову культуру в суспільстві, де традиційна обрядовість лише частково присутня в циклі повсякденного життя та важливих подій горянина. За даними державної служби статистики України, на 1 січня 2016 року міське населення (без урахування Автономної Республіки Крим), складає 69% наявного населення держави [7; 6].

Переїзд мешканців сіл і містечок західноукраїнських областей до Львова в другій половині 50–80-х років ХХ ст. був головним джерелом поповнення населення міста. Щороку до Львова приїжджало 30–37 тис. осіб, виїжджало 23–30 тис., у місті залишалося від 3–4 до 10 тис. нових жителів. Склад мешканців Львова помітно поповнився мігрантами протягом 60-х, на початку 70-х і 80-х років. Кількість населення міста в 1959–1989 рр. збільшилась з 410,7 до 786,9 тис. осіб, тобто на 376,2 тис., а приріст внаслідок міграцій становив близько 230 тис. осіб (понад 60 % усього приросту) [8; 287].

Говорячи про побут Одеси, не можна оминати питання про багатонаціональність міста, нашарування і взаємовпливи культур та світоглядів, як результат – прояв самотності духу міста. Серед опитаних респондентів переважно більшість складають українці за походженням, також є болгар, росіяни. Інформаційна база проведеного дослідження свідчить, що попри полікультурний характер міського життя, в сім'ї зберігаються певні національні традиції, хоча урбанізаційний процес також впливає на формування культури і побуту сім'ї в місті. В респондентів, які проживають в місті з народження, сімейні традиції більш уніфіковані (чверть опитаних), респонденти ж, які приїхали до міста з різних районів Одеської області та інших областей України, зберігають певний досвід традиційної культури тієї місцевості, звідки походять. Така ж сама тенденція у простежується Львові. Це частина їх внутрішньої сутності, життєвого досвіду. У пам'яті зберігаються звичаї, обряди, учасниками і свідками яких вони були. Багато з опитаних не поривають родинні зв'язки з рідним краєм. Відповідаючи на поставлені запитання, вказують на те, як «тут, в місті», і як «у нас», при цьому уточнюючи, що пам'ятають, чого не дотримуються, що є незмінним.

Городяни, як і зараз, так і в минулому столітті, відрізнялись від мешканців сільської місцевості. Місто зумовлює нові соціально-побутові проблеми, людина у ньому перестає бути об'єктом спостереження і контролю громади, що у свою чергу веде до зміни етичних уявлень, скорочення чи нівелювання традиційних уявлень та звичаїв. Сприйняття дійсності змінюється за рахунок глобалізації, розвитку техніки та науки, політичних, економічних та релігійних змін, під впливом інших культур на всі сфери життя України. Оселя зазвичай вже не оздоблюється та не охороняється іконою або рушником, скоріш прикрашається ознаками інших

культур або сучасних тенденцій. Стосується це й одягу та всіх оточуючих матеріальних цінностей сучасного українця.

Якщо ХХ ст. мало свої рамки дозволеного, то ХХІ ознаменувалось масою різнонаправленої інформації, гендерними питаннями, жінки змінюють свою роль в родині та суспільстві. Сьогодні, перш ніж одружитись, більшість прагне самореалізації як в професійному, так і в інтелектуальному плані. Така тенденція в урбанізованому середовищі має більше вираження, ніж в сільській місцевості. Як і раніше, так і сьогодні українська сім'я укладається за взаємосимпатією чоловіка та жінки, але модель української сім'ї змінюється. Родинна обрядовість втрачає свої першочергові функції оберігати та застерігати, молоде подружжя майже не дотримується обрядів, усталених віковою традицією.

Дослідження побуту городян показало, що в сучасному суспільстві є звичай, як в місті, так і селі, за яким люди живуть в цивільному шлюбі. Вибір молоддю такої форми сімейних стосунків в ХХІ столітті є загальноприйнятою тенденцією для українців. Проте трапляються випадки, коли цивільний шлюб розглядається як суто негативний елемент в житті родини, особливо така точка зору притаманна старшому поколінню та в сільській місцевості. Трансформування ролі жінки та чоловіка в родині спричинене стереотипами сучасного суспільства, генерує нові сімейні цінності. Молодь все більше прагне до самореалізації та власної свободи. Так само, як і раніше, формування сімейних стосунків залишається одним із найважливіших життєвих кроків, але перед тим, як його зробити, молодь намагається остаточно вирішити для себе, чи це є правильний вибір собі пари. Вважається, що спільне проживання та вирішення побутових проблем допоможе краще усвідомити та сформувати саме ті стосунки, до яких прагнуть обоє.

Такий шлюб є шляхом уникнення зобов'язань, які традиційно пов'язуються з офіційним шлюбом, можливістю легковажного ставлення до власного життя. Для молоді цивільний шлюб являє можливість саморозвитку та дозволяє будувати взаємини з партнером, орієнтуючись при цьому на особисті потреби, а не на матримоніальні стереотипи, що існують у суспільстві. Це як форма психологічного захисту, яка надає можливість уникнути психологічного болю, що пов'язується з шлюбно-сімейними стосунками [9; 9].

Родинний побут та затишок розпочинається зі знайомства дівчини та хлопця. Ще до 2000-х років хлопці та дівчата могли знайомитись лише на днях народження чи весіллі в друзів, на танцях, на роботі, у ВНЗ, де обоє навчались, в церкві, в театрі, дехто міг знайомитись на відпочинку в горах чи на мітингу, трапляється, що молодих спеціально знайомили родичі. Сучасний інформаційний простір дає набагато більше можливостей для спілкування та знайомства молоді. Окрім випадків, які було згадано, сьогодні поширеними є знайомства через інтернет (соціальні мережі, сайти знайомств, форуми, онлайн ігри тощо). Знайомитись можуть з різних міст та країн.

Упродовж останніх двох десятиліть в Україні активно починає відроджуватись роль церкви в житті населення. Це проявляється в елементах ритуалів, до прикладу, в обряді весілля повертається звичай вінчання, все більше молодих подружніх пар прагнуть узаконити свої відносини перед Богом, така тенденція яскраво виражена у Львові, проте не в Одесі.

Найголовнішою функцією української родини в усі часи було та залишається сьогодні продовження свого роду і виховання дітей. У своєму поступі цикл народних вірувань, пов'язаних з родильною обрядовістю, трансформується; обряд може бути присутній лише частково, є випадки, коли ритуали повністю втрачаються. Однією із найбільш збережених традицій містян є родильна обрядовість, в сучасному місті функціонує низка обрядодій, які пов'язані з народженням дитини. Є вірування, яких дотримуються під час вагітності і в наш час.

Мислення аналогіями простежується в сучасному побуті одеситів та львів'ян. Для того, щоб вберегти дитину, жінка намагається дотримуватись ряду

заборон, народних пересторог, що передавались споконвіків і яких дотримуються в наші дні. Забороняється переступати через різні речі, робити певну роботу. З найпоширеніших з них є: не підстригати волосся, не плести шпичками, не відвідувати похорон, не переступати через мотузку чи електричний провід, не носити пояс, не дивитись на вогонь.

Під впливом часу світогляд сучасних українців видозмінюється та формується, вже не спираючись традиції і звичаї, проте суспільство постмодерну тяжіє до свого емпіричного досвіду, що яскраво простежується в поверненні до давніх обрядів. Вони поєднуються в сучасному житті з досвідом інших культур та релігій, трансформуються та набувають нового вираження, проходячи одночасно складний етап відродження. Міць народних вірувань втрачає свою силу, проте в побутовій сфері жителів міст присутні вікові традиції українців, що підтверджує наше дослідження.

REFERENCES

1. Momot, T. Ethnology the city in Ukraine: formation and history / T. Momot // Ethnic history of the peoples of Europe. - 2014. - Is. 42. - P. 19-24. Access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2014_42_5.pdf (Appeal date 31/10/2016).
2. Vermych, Y. Historical Urban Studies in Ukraine: Theory and methodology of the town of chronology // Institute of History of Ukraine, 2011. - 306 p.
3. Movchan, A.O. The daily life of workers SSR 1920s. // Institute of History of Ukraine, 2011. - 312 p.
4. Stoyanova, G.M. Problems methodology ethnographic study of urban culture: formulation of the question // Black Sea chronicle. - 2011. - Is. 3. - P. 119-122. Access: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/77843> (31/10/2016 appeal date).
5. Osyphuk, O. Features of studying Ukrainian of ethnic culture of the second half of the twentieth century // Ethnic history of the peoples of Europe. - 2008. - Is. 24. - P. 97-101.
6. Borisenko, M. Ethnology city's methodology and research methodology. Methodological problems of cultural anthropology and ethnocultural [electronic resource]: Institute of Cultural Studies of the NAS of Ukraine.: Cultural Studies Institute of the of the NAS of of Ukraine, 2011. - 479 p. Access: <http://elib.nplu.org/view.html?&Id=4432> (the date of the appeal 10.31.2016).
7. State Statistics Service of Ukraine. The population Ukraine on January 1, 2015. Access: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2015/zb_nas_14.pdf (31/10/2016 appeal date).
8. Bondar, G. Lviv. The daily life of the city through the eyes of immigrants from the villages (50-80 years of the twentieth century.) // Publishing center of Ivan Franko Lviv National University, 2010. - 340 p.
9. Klyapets, O.Y. Psychological factors of choice a young person of civil marriage: abstract. dissertation: 19.00.05 // Institute of Sociology and Political Science Pedagogical Sciences of Ukraine. - K., 2004. - 21 p.

Daily life of cities Ukraine at the turn of - early. XXI centuries

N. A. Chaban

Abstract. The article considers the status and functioning of family rituals in everyday life of Lviv and Odesa residents in the XX the beginning of XXI century. It analyzes migration processes that took place in the late XX century and influenced the culture of urban cities. The research shows the changes in family rituals of recent years, presents the features of marriage forms which are chosen by young people and the attitude of urban residents to civil marriage. The article is based on the field research materials of Odesa and Lviv that prove the transformation of rituals in cities simplification of their elements.

Keywords: *life, family ritual, city, Odessa, Lvov.*

Быт мегаполисов Украины на рубеже XX - нач. XXI веков

Н. А. Чабан

Анотація. В статті розглянуті стан і функціонування сімейної обрядності в быту львів'ян і одеситів кон. XX - нач. XXI века. Проаналізовані міграційні процеси, які відбулися в кінці XX в. і впливали на урбаністическу культуру городів. Просліджено змінення в сімейній обрядності останніх років, виявлені особливості вибору молодими людьми форми браку і відношення жителів городів к громадянському браку. Стаття ґрунтується на матеріалах польових досліджень Одеси і Львова, які доводять, що обрядність великих городів трансформірується, а її елементи упрощаються.

Ключевые слова: *быт, семейные обряды, город, Одесса, Львов.*

FOLKLORE

Symbolic of a festive and ritual costume in the cycle of Sloboda Ukraine calendar festivals

N. P. Oliynyk

Department of direction of Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

Paper received 24.01.27; Accepted for publication 30.01.17.

Abstract. The paper is devoted to studying festive and ritual costumes of Sloboda Ukraine. Individual units and their using as elements of dressing and decorating anthropomorphic dolls are viewed. Special focus is aimed at festive clothing which is the part of ritual costume complex and a ritual attribute which is considered to be a usual thing in daily life and gets symbolic and magical meaning in calendar ritual scenes. It is also a peculiar sign.

Keywords: festive costume, calendar festival, ritual costume, a sign, a symbol.

The topical issue is discovering constituent complexes of a folk costume which was used by Ukrainians in ritual scenes of calendar cycle. In ritual costumes were present different attributes besides clothing, hats, shoes and accessories. Exactly these signs, so as anthropomorphic figures get symbolic meaning in ethnostaged scenes. Interaction between the beginning of the play and sacral and magical background of sacred ceremonies of calendar cycle in scenic time space of ethnostaging is considered.

The symbolic of a folk costume and its function were studied by both national and foreign researchers such as P. G. Bohatiryov, O. Voropay, L. M. Ivleva, N. M. Kalashnikova, N. M. Kaminska, A. A. Kikot, O. Yu. Kosmina, O. V. Kurichkin, G. S. Maslova, K. I. Mateyko, T. O. Nikolaeva, V. I. Chycherov, P. P. Chubynskiy etc. Using of ritual costume as the part of ethnostaged action in the cycle of calendar festivals in Sloboda Ukraine hasn't been widely and thoroughly studied in the national cultural practice.

The aim of the paper is to trace ritual using of a costume in calendar ritualism based on materials of Sloboda Ukrainians' folk culture.

Works of national and foreign scientists, materials of traditional culture researchers of 19th – 21st centuries and own ones (expeditionary ones) are used in this paper. The following research methods are used: structural and semantic, sociocultural, cross cultural and method of sources.

Clothing is an important component of nation's culture. Except for its main aim which is protection of human's body from environmental influence, clothing also has esthetical function. According to N. I. Gagen-Torn's, the ethnographer and folklorist opinion, 'clothing is a human's passport, which points at his pedigree, class, sexual identity and is a symbol of social significance' [3, p. 122]. Unlike everyday meaning, the term 'costume' in culturological context means not only clothing, but also a headdress, shoes, hairstyle, decorations and accessories. Traditional costume has been forming through thousands of years. Depending on historical events, climate circumstances the costume had been changing gaining new elements. That's why there is a worthwhile thought of N. B. Kokushavilli, about the costume that it's a 'universally accepted set of habits, rituals, traditions that are followed by certain social groups', 'the sign, the symbol and the image' [10]. A. A. Kykot has got the same opinion about

the costume. The researcher writes: 'The costume is the sign, the visual symbol of the exact country, era, identity image which is generalized and yet concrete' [9, p. 50]. Thus, the suit can easily determine the sex, age, family, social and professional status of the person and its ethnicity.

Scientists divide the following types of costumes: everyday costume, festive (gala) and ritual [2, p. 307-308; 19, p. 523].

The meaning of festive and custom (ritual) costume in the cycle of calendar ritualism of Sloboda Ukrainians is actualized in this paper. P. G. Bohatiryov writes in his work called 'Functions of a folk costume in Moravian Slovakia' that 'when everyday costume becomes festive and a festive one becomes ritual, it means that some functions get weaker and some ones get stronger, thus the new functions appear'. [2, p. 308].

It is important to highlight, that not all the parts of a ritual costume and their details used to have symbolic meaning. For example, in everyday clothing an apron prevented a skirt from getting dirty but in ritual cycle it had the role of a magical and symbolic sign. In Sloboda Ukraine, a housewife used to dispatch an apron on the ground after buying a cattle and led the cow over it to make sure that it knows it's 'new house' and is resistant to an evil eye. It was a specific joining of an alien territory with the new mansion. During the expedition to Velyki Hutory village of Shevchenkivskiy district of Kharkiv oblast it was discovered that on the second day of wedding used to greet each other with a handshake over an apron wishing to newlyweds 'not to be naked', namely, not to be poor (N. O.).

A festive costume was put on during the most special occasions of agricultural cycle such as first departure to a field, sowing, zashinky and end of a harvest - an obzhinky. At the beginning and at the end of agricultural work people used to take bread and salt with them because 'it's wrong to visit a field with empty hands' [6]. Bread and salt were also brought at the end of the work as the specific gratitude to a field for the collected harvest. Hostess or reapers officially tied the first zashinkoviy and the last obzhinkoviy sheaves decorating it with ribbons and kept it in a closet up to the New Year. Diring the Christmas celebration a sheaf which was called 'didukh' had been dressed like a man and officially placed in the corner [13, p. 50]. Over time, agricultural and magical

significance decreases in calendar ritualism. Rituals started getting entertaining functions, however, some of them still had their sacral or magical significance in families.

The smart clothing had big significance during festivals of the calendar cycle. Sloboda schedrivka has the following words: *'Whether is the master at home? / I know that he is at home, / He sits at the end of the table, / He's wearing his darling fur coat...'* [13, p. 67]. Usually, the master doesn't has to sit at the penance in outwear. The sacred corner used to be considered as the sacral place in a house and it was treated with honor. Moreover, people in Sloboda Ukraine were wearing mantles instead of fur coats. Women were wearing the white ones and men – the black ones (*N. O.*). In the ritual song the master is depicted in a fur coat. Probably, it is said about the 'wooliness' which symbolized wealth.

Festive clothing could be frequently used as ritual one. First of all, it applies to holidays of an annual cycle. Handmade ritual clothes had special magical and semiotic significance. It is mentioned in vesnyankas recorded in Sloboda Ukraine: *'Vesnyanochka-panyanochka, / Where did you spend the winter? / - In the garden on the maple / Spun for the shirt'* [16, p. 142]; *'- Vesnyanochka-panyanochka, / Where did you spend the winter? / - In the garden's shadow / Spun a shirt'* [16, p. 144]. Such costume or its details gained symbolic meaning. To make a costume complete, a girl should also have embroidered it: *'Oh, spring, spring, vesnyanochka / Where is your little daughter? / She's somewhere in the garden sewing a shirt, / With silk and white threads for the Sunday'* [14, p. 91].

For the Midsummer girls were wearing only embroidered shirts. As the shirt is not a completed ritual costume, it was tied with a belt which had the role of a charm. For strengthening of a magical and protective meaning of a belt, it was stuffed with plants such as tarragon, garlic and lovage as the additional protection from mermaids, dryads and witches which were active during the Midsummer.

To get cleared from everything bad which accumulated throughout the whole year and to protect themselves, girls used to jump over the fire. Kupala songs which are sung in Kharkiv region have the following words: *'A girl on the Midsummer / Was jumping into the fire, / She was unclean, / Then she became clean. / Keep off, keep off / The Unholy one, / I will burn the shirt, / As soon as I go home'* [7]. The text of this song proves that the costume consisted only from the shirt. If there was a skirt, it would also be burnt. This is proved by I. A. Sherstyuk's information about the fact that Russian and Ukrainian girls of Kyrgyzstan population for the Midsummer festival used to "embroider linen shirts with white silk. Such rite is depicted in the song: *Ivan's / Daughter Ulyana, / Is sitting in the garden / Embroidering the shirt... / Oh, Kupalo Ivana... / With silk and white threads / On the holy Sunday... / Oh, Kupalo Ivana...* Midsummer shirts were put on only once a year when people would visit church the day before Midsummer. These shirts were either burnt in fire or hidden for the next year" [25, p. 137]. Maybe, people would have embroidered signs and symbols for the exact action or ritual.

Presented clothing would also gain a symbolic meaning. Marriageable girls used to present to boys embroi-

dered shirts on the festival which were charmed for successful wedlock.

Clothing could also be personalized when it was left in a house instead of a person, who was temporarily absent (chumaking, earnings, military service etc). Ill person's clothing would be burnt in fire on the great festivals (such as Holy Thursday and Midsummer). It personalized clothing as a sick man.

Costume's inseparable part are decorations which have 'the role of a charm and talisman and anyway, had the role of a symbolic sign which scares away the wicked powers and protects human. Even when decorations' ancient significance is lost, their symbolic role doesn't change' [9, p.15].

Color scheme also had the role of a symbol [22, p. 138]. The most used colors were white, black, red and green. The red color was predominant in folk culture. The famous folklorist M. F. Sumtsov wrote that 'in the 19th and in the beginning of the 20th century... we discover nation's partiality to the bright colors, especially, to red" [20, p. 19]. This color was so favorite that the word "red" means "beautiful". In the folk poetry this epithet was added to describe heavenly bodies, girls and boys and a loaf' [20, p.20]. 'The red color is the most widespread mean of protection from the evil eye' [2, p. 316].

The green color stands for the life beginning both in the nature and in human's life. 'The green color is present in all rituals of calendar cycle through its material embodiment such as trees, branches, wreath and grass' [23, p. 146]. In calendar and ritual clothing the most used color scheme was black and white or the bright clothing.

The rules standards of using of clothing were intentionally broken in ritualism. During the performance of ritual scenes it could be put on the wrong way about which considered to be a bad luck. In Sloboda Ukraine during the Crepe week "the goat" was dressed in a jacket which was turned inside out with the wool on top. The wooliness meant wealth. The character was covered in straw over the jacket. A mask and real horns were also applied. A costume was frequently filled up with hyperbolized details, i.e. "a tail made from patches was attached to a costume was so long, that it dragged on the ground" [8].

If the costume elements were put on back to front, it means that their everyday meaning was changed. Different shoes were also put on. Torn or too small or too big clothes were also the part of traditional clothing. Participants would be dressed in costumes of an opposite gender. Dressing a woman in male and a man in female costumes was aimed at a play scene [5, p. 159]. In this context it was easier to perform the role of an opposite gender because the performer was not himself. An anti-behavior was peculiar to the dressed characters. A mask would put its wearer beyond the social morality. According to V. Ya. Propp's opinion, "a mask gives freedom to actions which would be considered to be a depravity in different time and without masks" [18, p. 118]. All atrocities which were committed in a costume disappeared after taking it off.

People would cover themselves in straw and tree branches, would also paint their faces or cover them in mask and put fur coats in every season to stay unrecognized. Main Functions of symbolic "were connected with

productive and apotrope magic on what the dressed ones' clothing, made of fur, leather, plant materials (such as straw, reed mace, wood, elm, tow etc.) points on" [12, p. 115]. A mask used to be made in need and out of creaky improvised materials. In this way mask had been changing from festival to festival so the whole ritual costume needed to be changed. 'Masks are disclosed only when they are present in culture's corresponding text, that is in particular ritual or festive situation. This is the moment where the transmission and consolidation of information, which is encrypted in them, happens' [11, p. 16]. The natural "makeup" was used in dressing. Eyebrows and face were painted with soot, cheeks and lips were painted with red beet. Face, hands and feet were painted with chalk of flour.

'Specific form of ignoring of ethical norms was tradition of partial and sometimes complete exposure which was present in ritual scenes... Ritual exposure symbolized two opposite trends: the convergence of a human with devilry and protection from it in the same time' [22, p. 138]. In Kharkiv region for accomplishing especially important ritual actions which are connected with summoning the rain or protecting village from an epidemic, women used to expose their bodies partly or completely, but without men's presence.

'Understanding the sacral energetic of costume's parts, their mystical role and symbolic perception of colors, ornaments and decorations are inherent to the folk culture. One of the most important categories of scientific analysis of Ukrainian ritual costume is "a symbol" category [9, p. 143]. That's why the whole ritual costume or its details or accessories were conferred with symbolic meaning which highlighted its pertinence and significance in a ritual. The exact detail strengthened performance of one or another action.

Ritual costume can work only in complex. If there was a missing detail, it meant that the costume was not complete and couldn't perform the required ritual mission. Duality is inherent to ritual costume [1]. Duality of a costume can be seen in opposition of a new one to an old one. Usually, people tried to use new dishes and put on new costumes for rituals, but 'it's unknown if the new thing corresponds to sacral example' [1, p. 2].

Dressing is defined as ritual transformation in a character with help of clothing, masks and attributes. By putting on any kind of a ritual costume performer turned into an exact character. He also changed his voice timbre or the manner of behavior which was both marker and addition to a ritual costume. A character couldn't move on its own or add some moves. In the same context we can use duality of things: mobility and immovability.

Ritual costume was used as a marker of transition during the great annual festivals. The New Year and Christmastides, the Crepe week, the Pentecost, and Midsummer festivals. Also, costumes were used in the cycle of agricultural and household festivals which were confined to the beginning of the ending of farm works. For example, in Sloboda Ukraine on the New Year and Chistmastides people were wearing the following costumes, such as the Goat, Melanka, the Old man, the Old woman, the Doctor, Mikhonosha, the Bear, the Gypsy man, the Gypsy woman, the Jew, the Devil; on Crepe week people were wearing costumes of the Goat; on the Pentecost and Midsum-

mer they were wearing costumes of Hoha (Koha), the Poplar, the Mermaid, Marynonka, Ulyanytsya, Kateryna, the Young boy, the Young girl; and on obzhynky they were wearing a costume the Queen.

We get to know character's costume from the text of a ritual song. For example, on Crepe week during leading of "the goat" people in Sloboda Ukraine would sing: '*In our street / There is a Goat in a skirt. / / And in our market / The Goat in a sundress. / / And in our Kozynka / The goat in svytnytsya...*' [17, p. 61].

It's important to highlight, that in the cycle of winter and transitional winter and spring holidays (the Crepe week) the boys were to be dressed. In spring and summer cycle the girls were to be dressed.

Concerning the ritual costume, L. M. Ivleva has an interesting opinion about the playing aspect of dressing. O.V. Kurochkin distinguishes ritual and magical rite's sense. V. I. Chycherov combines folk rituals with satirical drama. 'Dressing is a special act of transformation, when it comes down to changing player's appearance. Here-with, external changes considered being the beginning of a play' [4, p. 37]. In the context of our question, their synthesis is an important point. The dressed one could do whatever he wanted to. 'Traditional New Year's dressing... despite being altered and reconsidered, still keeps its authentic form until its core and specific feature is the ritual' [11, p. 20]. That's why, according to V. I. Chycherov, 'in New Year's plays were combined... both magical rituals and folk satiric drama. Folk ritualism didn't remain in the frame of an elementary magical action' [24, p. 210].

In the cycle of calendar ritualism instead of dressing a person in a costume of one or another character, people would make a scarecrow, which is an imitation of a ritual character. Masks were mostly used during the New Year, Christmastides or the Crepe week. During the spring and summer cycle of calendar ritualism the dressing was taking place which involved the making of a scarecrow or replacing a character by a tree branch.

Ritual characters had attributes with them, which enhanced the significance of an action during its performing. Belonging of ritual characters could be easily identified by their ritual complex and attributes of their costume composition. When character holds a sack, it means that he is Mikhonosha who collects everything he earned. If a character holds a thermometer - then he's the Doctor; if he holds a stick - then he's a doctor; if he holds cards - then that person is the Gypsy woman; if he holds a lash - then he is the Gypsy man. Sometimes attributes define one or another character. Exactly with their help characters' roles are defined. In this sense, ritual attributes would gain ritual and magical significance.

An obligatory ritual attribute of calendar festivals on Christmastides was "a star"; on a Crepe week there was "kolodka"; on the Midsummer there were a tree branch and a thistle; on Forty saints there were "larks"; on Veneration of the Cross Wednesday there were "the crosses"; on Easter there were Easter cake and Easter Eggs; on Ascension there were "drabyanky"; on harvest there was a reaped sheaf; on Maccabeus there were "makivnyki" etc. Attributes which were specially made for festivals out of different materials closely joined the ritual complex. With help of such features it was easy to distinguish festivals

and rituals. During the celebration baked goods were consumed and artificial attributes were ritually destroyed: they were broken, burnt, sunk in a river or were kept up to the next festival.

Along with characters in Sloboda Ukraine, anthropomorphic attribute was also dressed in a ritual costume: a reaped sheaf was as "didukh" in a form if a man which was put in the corner on Christmastides; on Crepe week "Kolodka was decorated with flowers" [21, p. 11], and also was covered in a cloth like a baby and tied to single boys and sometimes to girls who didn't get married for a long time. In Dvoricynsk region oak's branch was wind around with a straw which had the role of a Goat. On the Midsummer anthropomorphic doll Marynonka, Ulyanytsya were made like scarecrows by dressing a tree branch or made of cereal sheaf, flowers and grass [15, p. 41]. Out of wheat or rye sheaves dolls used to be made in Mykhaylivtsy village of Tuypsk region in Kyrgyzstan. Old-timers of the village who are the frontiersmen from Kharkiv, Kyiv, Poltava, Katerinoslavsk (Dnipropetrovsk) regions of Ukraine, and Voronezh and Kursk regions (Russia). 'On Ivana Kupala a doll was made of a wheat or rye sheaf and dressed in a dress and a wreath. It was "placed" at the table in a holy corner putting treats in front of her, and

then others were to seat at the table and eat. After finishing the meal, the doll was sunk in a river or burnt [25, p. 138].

Consequently, festive and ritual costumes, its complexes, details, embroidery and color had ritual and magical significance. In everyday life costume's elements had household functions and in ritual action were as a sign with an expressive symbolic. Along with a costume in Sloboda Ukraine attributes also had ritual significance which are the inherent part of a sacral (ritual) costume. In realization of a dressed character during ritualism syncretical combination of the game beginning and ritual and magical contents of a ritual action are present. In modern cultural practice a sacral beginning lost its corresponding significance. Costume gained profane and esthetic features. To turn a costume into a particular code in ritual scenes that was perceived by spectators as an essential part of a ritual, it was necessary to demonstrate sacral meaning with help of methods of ethnotheatricalization. It is possible only if calendar ritualism is recreated by folklore and researching and performing bands, and is reproduced by performing ensembles, authentic, folklore and theater groups.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Байбурин А. К. О жизни вещей в народной культуре / А. К. Байбурин // Живая Старина № 3(11), 1996. – С. 2-3.
- [2] Богатырев П. Г. Функции национального костюма в Моравской Словакии / П. Г. Богатырев // Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С. 297-366.
- [3] Гаген-Торн Н. И. К методике изучения одежды в этнографии СССР / Н. И. Гаген-Торн // Советская этнография, № 3-4, –1933. – С. 119-135.
- [4] Ивлева Л. М. Маска в системе ряженья: игровой и мифологический аспекты (К вопросу о маске в традиционном русском быту) / Л. М. Ивлева // Зрелищно-игровые формы народной культуры / [Сост. Л. М. Ивлева]. – Л. : ЛГИТМИК, 1990. – 237 с.
- [5] Ивлева Л. М. Символизм одежды и вещей / Л. М. Ивлева // Ряженье в русской традиционной культуре. – СПб, 1994. – С. 155-172.
- [6] Запис 1995 р. с. Гетьманівка Шевченківського р-ну Харківської обл від фольклорного гурту.
- [7] Запис 1996 р. с. Очеретове Валківського р-ну Харківської обл. від фольклорного гурту.
- [8] Запис 05.07.2000 р. с. Мохнач Зміївського р-ну Харківської обл. від Святохо Андрія Пимоновича, 1914 р. нар.
- [9] Кікоць А. А. Семіозис українського костюма: гендерні репрезентації : монографія. – Харків, 2010. – 300 с.
- [10] Кокушвилли Н. Б. Одежда как феномен культуры / Н. Б. Кокушвилли // Знаки повседневности : сб. ; сост. Л. А. Штомпель. – Ростов на Дону, 2001.
- [11] Курочкін О. В. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» / О. В. Курочкін // – Опішне: Укр. Народнознавство, 1995. – 392 с.
- [12] Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. / Г. С. Маслова // – М. : «Наука», 1984. – 215 с.
- [13] Муравський шлях – 97. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / упор.: М. М. Красиков, В. М. Осадча, Н. П. Олійник, М. О. Семенова. – Харків, 1998. – 360 с.
- [14] Обрядова пісенність Слобожанщини : навч. посіб. / В. М. Осадча. – Х. : Видавець Савчук О. О., 2011. – 184 с.
- [15] Обряди та звичаї фольклорних осередків межиріччя Орелі та Сіверського Дінця. Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції селами Близнюківського та Барвінківського районів Харківської області / упор. В. М. Осадча. – Харків, 2007. – 163 с.
- [16] Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон) / Фольклорні записи та упорядкування В. В. Дубравіна – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 446 с.
- [17] Пісні Слобідської України. Фонографічна збірка. Збирацька робота, розшиф. нотн. текстів, передмова, прим. та упор. Л. І. Новикової. – Харків : «Майдан». – 187 с
- [18] Пропп В. Я. Русские аграрные праздники: (Опыт ист.-этногр. исслед.) / В. Я. Пропп. – Л., 1963. – 143 с.
- [19] Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого, Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка) – М. : «Международные отношения», 2004 – 704 с.
- [20] Сумцов Н. Ф. Этнографические заметки. Символика красного цвета. – М., 1889. – 23 с.
- [21] Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області / Упор. М. О. Семенова. – Харків : «Регіон-інформ», 2001. – 159 с.
- [22] Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
- [23] Усачева В. В. Семиотика зеленого цвета в народной культуре / В. В. Усачева // Магия слова и действия в народной культуре славян. М. : Инст. славяноведения РАН, 2008. – С. 146-158
- [24] Чичеров В. И. Зимний период русского земледельческого календаря XVI-XIX веков. Очерки по истории народных верований / В. И. Чичеров // – М., 1957. – 236 с.
- [25] Шерстюк И. А. Редкий пережиток старины / И. А. Шерстюк // Советская этнография № 1, 1982. – С. 137-142.

REFERENCES

- [1] Bayburin A. K. About the life of things in folk culture / A. K. Bayburin // Zhivaya staryna № 3(11), 1996. – S. 2-3.
- [2] Bohatyryov P. G. Functions of a folk costume in Moravian Slovakia / P. G. Bohatyryov // Voprocyy teoriyyi narodnoho is-

- kusstva. – M., 1971. – S. 297-366.
- [3] Gagen-Torn N. I. To the method of studying of clothing in the USSRethnography / N. I. Gagen-Torn // Sovetskaya etnografiya, № 3-4, –1933. – S. 119-135.
- [4] Ivleva L. M. The mask in the masking system: game and mythological aspects (To a question of a mask in traditional Russian life) / L. M. Ivleva // Zrelyshno-igrovye formy narodnoy kultury [Sost. L. M. Ivleva]. – L.: LGITMIK, 1990. – 237 s.
- [5] Ivleva L. M. Symbolism of clothing and things / L. M. Ivleva // Ryazhenie v russkoy traditsionnoy culture. – SPb, 1994. – S. 155-172.
- [6] Record from 1995. Getmanivka village, Shevchenkivskiy district of Kharkiv oblast, from the folklore band.
- [7] Record from 1996. Ocheretove village, Valkivskiy district of Kharkiv oblast, from the folklore band. [8] Record from 05.07.2000. Mokhnach village, Zmiyivskiy district of Kharkiv oblast, from Svyatokha Andriy Pimonovych, year 1914, folk.
- [9] Kikot A. A. Semiosis ukrayinskogo kostyuma: genderni reprezentatsiyi: monografiya (Semiozys of Ukrainian costume: gender representations: monograph). – Kharkiv, 2010. – 300 s.
- [10] Kokuashvilli N. B. Clothing as the cultural phenomenon / N. B. Kokuashvilli // Znaky povsednevnosti : sb.; sost. L. A. Shtompel. – Rostov na Donu, 2001.
- [11] Kurochkin O. V. Ukrainian New Year rituals: ‘The Goat’ and ‘Malanka’ / O. V. Kurochkin // - Opishne: Ukr. Varodoznavstvo, 1995. – 392 s.
- [12] Maslova G. S. Folk costumes in East Slavic traditional customs and ceremonies of the XIX - early XX century. / G. S. Maslova // M. : ‘Nauka’, 1984. – 215 s.
- [13] Muravskiy shlyakh – 97. Materials of the folklore-ethnographic expedition / upor.: M. M. Krasicov, V. M. Osadcha, N. P. Oliynyk, M. O. Semenova. – Kharkiv, 1998. – 360 s.
- [14] Obryadova pisennyst Slobozhanshyny: navch. posib. (Custom melodiousness of Sloboda Ukraine: a textbook) / V. M. Osadcha. – Kh. : Vydavets Savchuk O. O., 2011. – 184 s.
- [15] Obryady ta zvychayi folklornykh oseredkiv mezhityichhya Orel i Sivereskoho Dintsya. Materialy folklorno-etnografichnoyi ekspeditsiyi selamy Bliznyukivskoho ta Barvinkivskoho rayoniv Kharkovskoyi oblasti (Rituals and customs of the folklore centers in the watershed of Orel and Siversky Donets. Materials of the folklore-ethnographic expedition at villages of Bliznyukivsky and Barvinkivsky districts of Kharkiv region) / upor. V. M. Osadcha. – Kharkiv, 2007. – 163 s. [16] Obryadovy pisny Slobozhanshyny (Sumskiy rehion) (Ritual songs of Sloboda Ukraine (Summy region) / Folklorny zapysy ta uporyadkuvannya V.V. Dubravyna – Summy : VTD ‘Universytetska knyga’, 2005. – 446 s.
- [17] Pisni Slobidskoyi Ukrayiny. Fonografichna zbirka. Zbyrats'ka robota, rozshyf. notn. tekstiv, peredmov (The songs of Sloboda Ukraine. Fonographic collection. Collector's work, decryption of musical texts, preface), prym. ta. Upor. L. I. Novykovoyi. . – Kharkiv : ‘Maydan’. – 187 p.
- [18] Propp V. Ya. Russkiye agrarniye prazdniki (Russian agricultural holidays): (Opyt ist.-etnogr. issled.) / V. Ya. Propp. – L., 1963. – 143 s.
- [19] Slavyanskye drevnosti. Etnolynhvystycheskyy slovar' v 5-ty tomakh (Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes) / Pod obschey red. N. I. Tolstogo, T. 3: K (Krug) – P (Perepyolka) – M. : ‘Mezhdunarodniye otnosheniya’, 2004 – 704 s.
- [20] Sumtsov N. F. Etnograficheskiye zametki. Symvolyka krasnogo tsveta (Ethnographic notes. Symbolic of the red color) – M., 1889. – 23 s.
- [21] Tradytsiyina narodna kultura Dvorichanskoho rayonu Kharkivskoyi oblasti (Traditional folk culture of Dvorichanskiy district of Kharkiv oblast) / Upor. M. O. Semenova. – Kharkiv : ‘Region-inform’, 2001. – 159 p.
- [22] Ukrayinska mynuvshyna. Illustrovanyj etnografichnyj dovidnyk. (Ukrainian past. Illustrated ethnographic guide). - 2-he vyd. / A. P. Ponomaryov, L. F. Artyukh, T. V. Kosmina ta in. – K. : Lybyd, 1994. – 256 s.
- [23] Usacheva V. V. Semiotics of the green color in a folk culture / V. V. Usacheva // Magiya slova i deystviya v narodnoy kulture slavyan. M. : Inst. slavyanovedeniys RAN, 2008. – S. 146-158
- [24] Chycherov V. I. Winter period of Russian agricultural calendar of XVI-XIX centuries. Sketches on the history of folk beliefs / V. I. Chycherov // – M., 1957. – 236 s.
- [25] Sherstuyk I. A. A rare relic of antiquity / I. A. Sherstuyk // Sovetskaya etnografiya № 1, 1982. – S. 137-142.

Символика праздничного и обрядового костюма в цикле календарных праздников Слобожанщины

Н. П. Олейник

Аннотация. Статья посвящена исследованию праздничного и обрядового костюма Слобожанщины. Рассматриваются отдельные единицы одежды, их использования как элемента наряда и отделки антропоморфных кукол. Особое внимание уделено праздничной одежде, которая является частью обрядового костюмного комплекса, ритуальным атрибутом, что в повседневной жизни воспринимается как обычная вещь, а в календарно-обрядовом действе приобретает символическое значение, является своеобразным знаком.

Ключевые слова: праздничный костюм, календарный праздник, обрядовый костюм, знак, символ.

CULTUROLOGY

Туристський науковий дискурс: проблеми розвитку

Л. Д. Божко

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна
Corresponding author. E-mail: bozhkolubov@rambler.ru

Paper received 07.01.17; Accepted for publication 18.01.17.

Анотація. В статті простежено та окреслено основні ключові напрями досліджень туристського наукового дискурсу на Заході. Відзначена роль наукових журналів у формуванні та розповсюдженні нових знань, зокрема, в сфері туризму. Охарактеризована участь українських дослідників в цьому процесі. Зазначено, що підвищення ролі туризму в сучасному суспільстві сприяло розвитку туристського дискурсу, зокрема, наукового, про що свідчить збільшення кількості туристських журналів, публікацій і дисертаційних досліджень в останні десятиріччя. Зроблено висновок, що для того щоб український туристський науковий дискурс увійшов на рівних правах і став «видимим» для широкого міжнародного наукового співтовариства, потрібно створити англomовний академічний український журнал, який би акумулював усі українські дослідження, був направлений на ініціювання академічної комунікації між дослідниками туризму і був проіндексований в міжнародних базах цитування.

Ключові слова: туристський науковий дискурс, наукові журнали, індекс цитування, туристологічні знання, українські дослідження.

Вступ. За словами Генерального секретаря ЮНВТО Талеба Ріфаї, зростання міжнародного туризму продовжує перевершувати очікування, незважаючи на зростаючі глобальні проблеми [5]. Згідно з даними, представленими в останньому випуску Барометра міжнародного туризму ЮНВТО, в 2015 році число міжнародних туристських прибуттів збільшилася на 4,4% і склало в цілому 1 184 млн [5]. У зв'язку з бурхливим розвитком туризму і його значенням для світової спільноти, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй затвердила прийняття 2017 року Міжнародним роком сталого розвитку туризму. У резолюції, що прийнято 4 грудня, визнається важливість міжнародного туризму, а також висловлюється надія, що оголошення 2017 року Міжнародним роком розвитку сталого туризму сприятиме кращому взаєморозумінню між народами в усьому світі, внаслідок чого буде підвищено поінформованість про значну спадщину різних цивілізацій і в забезпеченні кращого розуміння цінностей, притаманних різним культурам, сприяючи тим самим зміцненню миру в усьому світі.

Усвідомлюючи величезне значення туризму для розвитку людської цивілізації, вчені вже кілька десятиліть років прикладають зусилля для вивчення різносторонніх аспектів вияву туризму. Наукометричний аналіз глобальних досліджень туризму, проведених на Заході, показав, що кількість публікацій, пов'язаних з туризмом за останні 40 років збільшилася в геометричній прогресії, що свідчить про зростаючий інтерес до проблем розвитку туризму [16].

У 1987 р. з доповіді Брундтланда почалися дослідження сталого туризму, як домінуючої парадигми в його розвитку. В праці «Trends and patterns in sustainable tourism research: a 25-year bibliometric analysis» [23] проаналізовано тенденції та закономірності в дослідженнях сталого туризму протягом останніх 25 років. Цей аналіз показав, що за цей час відбулася еволюція теоретичних і методологічних підходів, а також предметів і тем, зайнятих в цій суб-галузі досліджень. У зв'язку з цим, актуалізується питання вивчення еволюції туристського дискурсу взагалі і наукового, зокрема.

Короткий огляд публікацій з теми. Проблема туристського дискурсу присвячені праці таких західних вчених як Г. Данн [14], С. Францесконі [15], К. Терлоу,

А. Яворський [26], Дж. Уррі [27], Р. Хелеті [18] та ін. Всі вони мають міждисциплінарний характер. Наукові розвідки ведуться у соціолінгвістичному, культурологічному, етнографічному напрямках, вивчаються рекламні стратегії дискурсу, досвід подорожуючого, питання мови і ідентичності, відносини глобального і локального. Більшість емпіричних досліджень присвячені аналізу друкованих видань, таких як рекламні буклети, журнали, путівники [8]. Останнім часом з'являються дослідження туристичного дискурсу у нових медіа, які у наш час набувають все більшого значення. Найбільш ґрунтовно питання туристичного дискурсу на Заході досліджене К. Терлоу та А. Яворські, які представляють детальний аналіз і нове розуміння ролі усного, писемного та візуального дискурсу в становленні туризму як глобальної культурної індустрії. Автори розглядають різноманітні туристичні жанри: бортові журнали, торгові знаки і візитні картки, листівки, повідомлення туристів, телевізійні святкові шоу, газетні подорожі і глосарії путівників. Що стосується досліджень українського туристичного дискурсу, то їх дуже мало, переважно лінгвістичного та літературознавчого напрямку: Шукало І. М. досліджує веб-сторінки британських та українських туристичних компаній [9], Сухомудь, Г. висвітлює підходи до вивчення туристичного дискурсу у руслі лінгвістичних досліджень сучасними англomовними вченими [7], Прима В. В. розглядає основні аспекти дослідження англomовної туристичної термінології, зокрема, функціональної [6] тощо. Балабановим Г.В. і Сайчуком В.С. проведено оцінку динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, які виконані в Україні за роки незалежності. Розкрито місце географічних робіт в системі наукового осмислення туризму та окреслено перспективні напрями наукових пошуків [1]. Окремі наукові розвідки українського туристського дискурсу виконані автором статті [2]. Таким чином, майже відсутні системні дослідження українського туристського дискурсу, в тому числі, наукового.

Тема статті – простежити та окреслити основні ключові напрями дослідження наукового туристського дискурсу на заході і відзначити участь українських дослідників в цьому процесі.

Матеріали і методи. Теоретико-методологічну основу роботи становлять праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, які присвячені дослідженням туристського дискурсу. При дослідженні застосовувалися культурологічний підхід, діахронний та системний методи.

Результати та їх обговорення. В сучасних умовах розвитку суспільства, у зв'язку з широким розповсюдженням туризму, виникла необхідність його наукового дослідження. Розвиток науки завжди передбачає процес обміну різного роду інформацією. В межах будь-якої комунікації відбувається обмін знаннями і досвідом, який часто здійснюється за допомогою письмових текстів. Тому, при наявності комунікації, об'єднаній окремим інститутом, ми можемо говорити по присутності і наявності дискурсу.

Дискурс є лінгвокогнітивним, особливим фрагментом ментального світу, так як має справу «з передачею знань, з оперуванням знаннями особливого роду і, головне, з створенням нових знань» [4, с. 10].

Науковий дискурс здійснює різного роду комунікативні функції, тому, на думку В. І. Карасика, існують

комунікативні установки: вплив на інтелектуальну сферу читача, здійснюється процес організації знань, вплив на систему поглядів і уяв, а також на поведінку людини [3].

Туристський дискурс входить до найпоширеніших публічних дискурсів глобального характеру. Він об'єднує мільйони людей, які беруть участь у його формуванні. Об'єктами туристського дискурсу стають культура, історія, ідентичності, традиції. На думку української дослідниці Сухомудь Г. С., дослідження мови, дискурсу і комунікації через призму туризму, допомагають розкрити зв'язки мови та ідентифікації місця, туриста та приймаючої сторони, проаналізувати засоби репрезентації конкретних місць призначення та жанрову специфіку туристичних текстів [7, с. 251].

Окреслимо ключові напрями досліджень в сучасному туристському науковому дискурсі. В сучасних дослідженнях лідирують студії, в яких через призму туризму розглядається сучасне постмодерне суспільство [20] (табл. 1).

Таблиця 1. Напрями сучасних західних досліджень туризму

№п/п	Напрями досліджень	Основопологаючі праці
1.	Прагнення туристів тільки до справжності, екзотики і отримання досвіду через «туристський погляд», який рідко відповідає дійсності	Pearce, P.L. and Moscardo, G.M. (1986). The concept of authenticity in tourist experiences. <i>Journal of Sociology</i> . Vol.22, No. 1, pp. 121-132. Williams DR, Bjorn PK. Leisure places and modernity: The use and meaning of recreational Cottages in Norway and the USA. In: D Crouch, editors. <i>Leisure practice and geographic knowledge</i> , London: Routledge; 1999, p. 214-230. Taylor, J.P. Authenticity and sincerity in tourism. <i>Annals of Tourism Research</i> , 2001; 28:7-26. Urry J. <i>The tourist Gaze</i> . 2nd ed. London: Sage Publications; 2002.
2.	Дослідження взаємозв'язків між туризмом і екологічними, економічними, соціальними, культурними та технологічними змінами сучасності	Theerapappisit P, Russel S. Tourism and modernity: Perceptions of tourism development in three Northern Thai Villages. CAUTHE Conference 2006.
3.	Соціальні зміни: вестернізація і коммодитизація	Cohen E. Authenticity and commoditization in tourism. <i>Annals of Tourism Research</i> 1988; 15:371-386. Taylor JP. <i>Consuming identity: Modernity and tourism in New Zealand</i> . Auckland: Department of Anthropology. The University of Auckland; 1998.
4.	Сучасність як умова парадокса, протиріччя і основної тривоги	Oakes T. <i>Tourism and modernity in China</i> . London: Routledge; 1998. Cui, X, Chris R. Perceptions of place, modernity and the impacts of tourism - differences among rural and urban Residents of Ankang, China: A likelihood ratio analysis. <i>Tourism Management</i> 2011; 32:604-615.
5.	Концептуалізація ідентичності	Williams DR. Leisure identities, globalization, and the politics of place. <i>Journal of Leisure Research</i> 2002; 34:351-367.
6.	Автентичність	Wang N. Rethinking authenticity in tourism experience. <i>Annals of Tourism Research</i> 1999; 26:349-370. Taylor, J.P. Authenticity and sincerity in tourism. <i>Annals of Tourism Research</i> , 2001; 28:7-26. Brunet S, et al. Tourism development in Bhutan: Tensions between tradition and modernity. <i>Journal of Sustainable Tourism</i> 2001; 9:243-263. Mantecón A, Raquel H. The value of authenticity in residential tourism: The decision-maker's point of view. <i>Tourist Studies</i> 2009; 8:359-376.
7.	Прискорені темпи обміну і пересування, спілкування через простір	Williams DR, Bjorn PK. Leisure places and modernity: The use and meaning of recreational Cottages in Norway and the USA. In: D Crouch, editors. <i>Leisure practice and geographic knowledge</i> , London: Routledge; 1999, p. 214-230.
8.	Ефект практик «пляжаря»	Warren C. Mediating modernity in Bali. <i>International Journal of Cultural Studies</i> 1998; 1:83-108. Williams DR. Leisure identities, globalization, and the politics of place. <i>Journal of Leisure Research</i> 2002; 34:351-367.
9.	Перетворення і збереження місцевих культур	Oakes T. <i>Tourism and modernity in China</i> . London: Routledge; 1998.

Крім того, в якості агента соціальних змін вивчається вплив туризму по таким ключовим аспектам, як

економіка, культура, образ, політичний ландшафт держави.

Результати наукових досліджень, як правило, публікуються в наукових журналах. У зв'язку з цим, наукові журнали набувають важливого значення для створення і поширення знання. Публікації в журналах топ-рівня на Заході є необхідними для академічного просування по кар'єрних сходах, зокрема, при дослідній роботі в університетах. Кількість статей в престижних журналах є показником продуктивності академічних дослідників, що широко використовується. Питання якості журналу, при цьому, переміщається з об'єкта дружніх дискусій в критичний чинник не тільки при просуванні, а так само, і при вирішенні питання про підвищення заробітної плати [25]. За останні кілька років на Заході розгорнулася широка дискусія про методи вивчення та оцінки досліджень і принципах ранжирування наукових журналів [11, 22, 24].

Наукові журнали виконують три основні функції: вироблення, розповсюдження та обмін академічних знань; забезпечення засобами для оцінки наукових досліджень і наукової роботи по поширенню дослідних фондів; обґрунтування рішень, що стосуються призначення і просування по службі. Таким чином, вважається, що публікації наукових журналів можуть відображати розвиток академічної спільноти.

Що стосується туризму, то протягом останніх десятиліть кількість туристських академічних журналів постійно зростала. Однією з причин збільшення кількості журналів є попит, оскільки публікація є, можливо, найважливішим критерієм оцінки успішності вченого. Наукові журнали виходять періодично, а це означає швидку публікацію нових результатів досліджень теоретичної і прикладної науки. За даними Varetje-Keller 819 науково-дослідних установ і 5092 дослідника з 111 країн світу приймали участь у дослідженні туризму [12]. Кількість наукометричних журналів, присвячених туризму, за період з 1970 по 2012 роки виросла з 20 до 180 [10].

Для оцінки продуктивності наукової роботи окремих осіб, наукових закладів, наукових журналів з 1955 р. стали застосовувати аналіз цитування. Це привело до

необхідності для авторів, публікувати свої праці в журналах, які включені у відповідні бази індексів (Web of Science, Scopus, Google Scholar тощо). Слід відмітити, що наукові видання, присвячені туризму, ще недостатньо представлені в базах даних цитування [17]. Західними вченими проведене ранжування серед 42 журналів з туризму і гостинності [19].

Аналіз журнальних публікацій показує, що виробництво туристологічних знань в основному зосереджене в декількох англомовних країнах з домінуванням дослідників з розвинених країн. Основна частина журналів публікується на англійській мові і приходиться на 4 країни: Великобританію, США, Канаду і Австралію [13].

Що стосується українського наукового туристського дискурсу, то основна маса наукових публікацій виконана в межах дисертаційних досліджень і розпорошена між науковими фаховими збірками за 18 науковими напрямками [2]. Компаративний аналіз напрямів досліджень свідчить, що українська проблематика відрізняється від західної. Це, в свою чергу, є однією з перепон при бажанні опублікуватися в західному виданні.

Висновки. Таким чином, підвищення ролі туризму в сучасному суспільстві сприяло розвитку туристського дискурсу, зокрема, наукового, про що свідчить збільшення кількості туристських журналів, публікацій і дисертаційних досліджень в останні десятиріччя. Вважаємо, що збільшення академічних і рейтингових журналів з туризму у найближчому майбутньому буде збільшуватися у зв'язку із зростом потреб туристської галузі і кількості дослідників.

Для того щоб український науковий туристський дискурс увійшов на рівних правах і став «видимим» для широкого міжнародного наукового співтовариства, потрібно створити англомовний академічний український журнал, який би акумулював усі українські дослідження, був направлений на ініціювання академічної комунікації між дослідниками туризму і був проіндексований в міжнародних базах цитування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанов Г.В., Сайчук В.С. Тенденції розвитку туристознавства в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/054balab.pdf>. — Назва з екрану.
2. Божко Л.Д. Наукометричний аналіз українських дисертацій з туризму (1991 – 2014 рр.) // Міжнародний вісник : Культурологія. Філологія. Музикознавство, Київ: ДАККМ, 2016. Вип. 1(6). С. 11–20.
3. Карасик В.И. О категориях дискурса // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр., Волгоград — Саратов: Перемена, 1991, С. 185–197.
4. Кубрякова Е.С. О тексте и критериях его определения // Текст. Структура и семантика, М., 2001. Т. 1. С. 72–81.
5. Пресс-релизы [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2016-01-19/chislo-mezhdunarodnykh-turistskikh-pribytii-v-2015-godu-voztroslo-na-4-i-dos/>. — Загл. с екрана.
6. Прима В.В. Англомовний путівник як різновид туристичного дискурсу [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/viewFile/73140/68459>. — Назва з екрану.
7. Сухомудь, Г. Туристичний дискурс та підходи до його аналізу // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», Київ, 2015. С. 250–252.
8. Филатова Н.В. Жанровое пространство туристического дискурса // Вестник МГГУ, Москва, 2012. В. 2. С. 56–63.
9. Шукало І.М. Мовний інструментарій рекламного дискурсу британських та українських туристичних компаній: когнітивний та перекладацький аспекти [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknl_u_mtmk/2011_1/168.pdf. — Назва з екрану.
10. Ateljevic, I. & Peeters, L. The hybrid specialties and interdisciplinarity of social science: A case of the tourism studies field. In H. de Haan & R. van der Duim (eds.) // Landscape, Leisure and Tourism: Socio-Spatial Studies in Experiences, Practises and Policies, Delft: Eburon, 2009. P. 129–158.
11. Backes-Gellner, Uschi, and Dieter Sadowski. Die Validität und Verhältnswirksamkeit aggregierter Maße für Forschungsleistungen. In Evaluation von Forschung: Methoden, Ergebnisse, Stellungnahmen, edited by Hans-Dieter Daniel and Rudolf Fisch. Konstanz: University Verlag Konstanz, 1998. P. 397–433.
12. Baretje-Keller, R. Encyclopedia of Worldwide Tourism Research. Centre International de Recherches et d'Etudes Touristiques [C.I.R.E.T.]. Retrieved November 30, 2012, from <http://www.ciret-tourism.com/>

13. Chia-Kuen Cheng, Xiang (Robert) Li, James F. Petrick, Joseph T. O'Leary An examination of tourism journal development // *Tourism Management*, 32 (2011). P. 53–61.
14. Dann, G. The language of tourism: A sociolinguistic perspective. Wallingford : CAB International, 1996.
15. Francesconi, S. Reading Tourism Texts: A Multimodal Analysis. Bristol: Channel View, 2014.
16. Global geographical and scientometric analysis of tourism-themed research. ResearchGate: from http://www.researchgate.net/publication/283166650_Global_geographical_and_scientometric_analysis_of_tourism-themed_research.
17. Hall, C. M. A Citation Analysis of Tourism Recreation Research. // *Tourism Recreation Research*, 2010. 35(3).
18. Hallett, R. W. Official tourism websites: A discourse analysis perspective / Richard W. Hallett, Judith Kaplan-Weinger. Bristol: Channel View, 2010.
19. McKercher, B, Law, R. & Lam, T. Rating tourism and hospitality journals // *Tourism management*, 2006. 27(6), P. 1235–1252.
20. Oakes, T., Claudia, M. Tourism, modernity, and post-modernity. In: Alan A. Lew, C. Michael Hall, and Allan MW, editors. *A Companion to Tourism*. Malden: Blackwell, 2004. P. 280–290.
21. Pechlaner, H., Zehrer, A., Matzler, K. and Abfalter, D. A Ranking of International Tourism and Hospitality Journals // *Journal of Travel Research*, 2004. 42, P. 328. from <http://www.uhu.es/GEIDETUR/archivos/RKofJOURNALS1.pdf>.
22. Pechlaner, H., Zehrer, A. and Abfalter, D. How Can Scientific Journal Quality Be Assessed? An Exploratory Study of Tourism and Hospitality Journals // *Tourism*, 2002. 50 (4). P. 395–99.
23. Ruhanen, L., Weiler, B., Moyle, B. D. & McLennan, C. J. Trends and patterns in sustainable tourism research: a 25-year bibliometric analysis // *Journal of Sustainable Tourism*, 2015. 23 (4). P. 517–535. Published version available from: <http://dx.doi.org/10.1080/09669582.2014.978790>.
24. Schlinghof, Axel, and Uschi Backes-Gellner. Publikationsindikatoren und die Stabilität wirtschaftswissenschaftlicher Zeitschriftenrankings. *Schmalenbachs Zeitschrift für Betriebswirtschaftliche Forschung*, Verlagsgruppe Handelsblatt, Dsseldorf/ Frankfurt, 2002. 54. P. 343–362.
25. Soteriou, Andreas C., George, C. Hadjinicolas, and K. Patsia. Assessing Production and Operations Management Related Journals: The European Perspective // *Journal of Operations Management*, 1999. 17. P. 225–238.
26. Thurlow, C., Jaworski, A. *Tourism discourse: language and global mobility*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
27. Urry, J. *The tourist gaze, leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage, 1990.

REFERENCES

1. Balabanov, G.V., Saichuk, V. S. Trends in the science of tourism in Ukraine. [Elektronnyy resurs] — Rezhym dostupu: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/054balab.pdf>. — Nazva z ekranu.
2. Bozhko, L. D. Scientometric analysis of Ukrainian theses on tourism (1991 – 2014) // *Mizhnarodnyi visnyk : Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo*, Kyiv: DAKKKM, 2016. Vyp. 1(6). S. 11–20.
3. Karasik, V.I. O kategoriyah diskursa // *Yazykovaya lichnost: sotsiolingvisticheskie i emotivnyie aspekty: Sb. nauch tr.*, Volgograd — Saratov: Peremena, 1991, S. 185–197.
4. Kubryakova, E.S. O tekste i kriteriyah ego opredeleniya // *Tekst. Struktura i semantika*, M., 2001. T. 1. S. 72–81.
5. Press-relizy [Elektronnyy resurs] — Rezhim dostupa: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2016-01-19/chislo-mezhdunarodnykh-turistskikh-pribytii-v-2015-godu-voztroslo-na-4-i-dos/>. — Zagl. s ekranu.
6. Prima, V.V. English guide books as a genre of tourism discourse [Elektronnyy resurs] / — Rezhym dostupu: <http://rgnotes.onu.edu.ua/article/viewFile/73140/68459>. — Nazva z ekranu.
7. Sukhomud, H. Tourism discourse and approaches to its analysis // *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriya «Filolohichna», Kyiv, 2015. S. 250–252.
8. Filatova, N.V. Genre area of tourism discourse // *Vestnik MGGU, Moskva*, 2012. V. 2. S. 56–63.
9. Shukalo, I.M. Movnyi instrumentarii reklamnoho dyskursu brytanskykh ta ukrainskykh turystychnykh kompanii: kohnityvnyi ta perekladatskyi aspekty [Elektronnyy resurs] — Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vknlu_mtmk/2011_1/168.pdf. — Nazva z ekranu.

Tourism scientific discourse: development issues

L. D. Bozhko

Abstract. Basic key directions of research tourism scientific discourse in the West are traced and identified in the article. Noted the role of scientific journals in the formation and dissemination of new knowledge, in particular in the field of tourism. Characterized the participation of Ukrainian researchers in this process. It is noted that the increase of the role of tourism in modern society contributed to the development tourism discourse, in particular, scientific, as evidenced by the increase in the number of tourism journals, publications and dissertation research in recent decades. It is concluded that in order to Ukrainian tourism scientific discourse went on equal rights and become "visible" to the wider international scientific community, it is necessary to establish an English-language academic Ukrainian journal, which would accumulate all Ukrainian research and would be aimed at the initiation of academic communication between researchers of tourism and would be indexed in international databases of citing.

Keywords: *tourism scientific discourse, scientific journals, index of citing, tourismological knowledge, Ukrainian research.*

Туристский научный дискурс: проблемы развития

Л. Д. Божко

Аннотация. В статье прослежены и определены основные ключевые направления исследований туристского научного дискурса на Западе. Отмечена роль научных журналов в формировании и распространении новых знаний, в частности, в сфере туризма. Охарактеризовано участие украинских исследователей в этом процессе. Отмечено, что повышение роли туризма в современном обществе способствовало развитию туристского дискурса, в частности, научного, о чем свидетельствует увеличение количества туристских журналов, публикаций и диссертационных исследований в последние десятилетия. Сделан вывод, что для того чтобы украинский туристский научный дискурс вошел на равных правах и стал «видимым» для широкого международного научного сообщества, нужно создать англоязычный академический украинский журнал, который бы аккумулировал все украинские исследования, был направлен на инициирование академической коммуникации между исследователями туризма и был проиндексирован в международных базах цитирования.

Ключевые слова: *туристский научный дискурс, научные журналы, индекс цитирования, туристологические знания, украинские исследования.*

Порівняльна характеристика особливостей кримськотатарського весілля на традиційному та сучасному етапах

Л. С. Халілова

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: lenura9014@gmail.com

Paper received 16.01.17; Accepted for publication 25.01.17.

Анотація. У статті проаналізовано зміну та трансформацію кримськотатарських весільних звичаїв та обрядів. У зв'язку з історичними перипетіями, які супроводжують кримськотатарську націю і сьогодні, весільна обрядовість зазнала значних змін. Посприяли цьому такі фактори як: депортація кримськотатарського народу, насильницька русифікація у часи радянської влади, незаконна анексія Криму до Російською Федерацією, міжконфесійні і міжрасові шлюби. Але завдяки високу рівню самосвідомості, самобутності і сучасним культурним тенденціям самобутність кримськотатарського весілля залишається майже незмінною і сьогодні.

Ключові слова. Передвесільна обрядовість, весілля, післявесільна обрядовість, етнічне весілля, сучасне весілля.

Обрядове життя – це амбівалентний пласт культури, що має двозначний сенс. У сучасному глобалізаційному світі, сповненому технічного прогресу, в умовах постійної урбанізації розмиваються антропологічні і етнічні особливості та духовні особливості будь-якого народу. У зв'язку з певними обставинами втрачаються традиції, що згодом може призведе до порушення етнічної ідентифікації. Збереження культури залежить від стабілізації і відтворенні обрядів, ритуалів та звичаїв у календарних святах, зокрема у обрядах сімейного циклу.

Мета - зробити порівняльну характеристику та ретельно проаналізувати проведення обрядів на традиційному та сучасному кримськотатарському весіллі.

Чимало дослідників вивчали елементи традиційної культури та унікальність кримських татар. Важливо простежити та проаналізувати динаміку змін, що відбулися у весільних обрядах. Найбільший вклад у дослідження кримськотатарської весільної обрядовості зробив Г. А Бонч – Осмоловський. Етнограф проводив експедиції, які присвячував вивченню обрядових дійств у кримських татар, систематизуючи матеріал у статті, які повністю ґрунтуються на зібранні самотужки документальній інформації. У книзі «Брачные обряды горного Крыма» автор робить перелік усіх забутих традицій та вивчає обряди в усіх районах Криму, неодмінно порівнюючи їх. У 2013 році вийшов чотирьохтомник В.Е. Возгріна «История крымских татар», що здійснив справжній резонанс серед кримських татар. Матеріал книги базується на архівних документах та особистому дослідженнях і контакті автора з кримськими татарами. Незважаючи на те, що автор є росіянином за походженням, він значно чітко і об'єктивно описує життя кримських татар. Його охоплює період від монголо-татар та закінчуючи сьогоденням обрядового життя кримськотатарського народу. Вчений досліджує культурні, релігійні, політичні, родинні теми життя народу та послідовно

описує їх. Етнограф В. Х. Кондаракі у виданні «Универсальное описание Крыма» критикує історичні факти укладання шлюбу, описує традицію втечі нареченої з хлопцем від батьків перед весіллям та зазначає, якщо молоді змогли об'єднатися тільки в певний спосіб, ніхто не повинен їх засуджувати. На даному етапі є вчені та етнографи, які досліджують і присвячують свої труди культурі кримськотатарського народу.

Основну теоретико-методологічну базу статті складає фонд етнологічної герменевтики – дедукції розпізнання традиційної культури. В основу теоретичної бази були покладені праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які є представниками різних методологічних напрямків дослідження весільної обрядовості, а саме: структурно-функціонального, теоретичного, емпіричного, історико-етнологічного, семіотичного. Основним джерелом для написання статті стали результати польових досліджень, серед яких газетні матеріали, інтерв'ю, спогади та інше. На власному родинному досвіді та архівних матеріалах, автору вдалося визначити побутування весільних обрядів до депортації кримських татар у 1944 році, а також після подій анексії Криму у березні 2014 року.

Протягом життя будь-яка людина прагне створити сім'ю, так як прожити поза соціумом не можливо. Весільний обряд – це сплетіння соціальних, побутових, культурних відносин та національно-релігійних особливостей. Кримськотатарське весілля зберігає трьох етапний комплекс: передвесільний, власневесільний та післявесільний цикли. На передвесільному етапі зав'язується перший контакт між родичами та закладаються основи проведення весілля. На наступному етапі – власневесільному вдало скріплюється союз пари, а на післявесільному – закріплюється «новий» статус молодят. Традиційно кримськотатарське весілля регламентує ритуально-обрядова сторона, яка включає у себе сімейно-побутові традиції географічного контексту регіону. [3, с.23]

Весільні обряди кримських татар з XV ст. – XX ст.	Весільні обряди кримських татар XXI ст.
Передвесільний цикл обрядів	
Знайомство	
Знайомство зав'язувалось «заочно»: юнаки крадькома спостерігали як дівчата набирають воду і несуть у глечиках додому.	Сьогодні знайомство зав'язується на весіллях, та святах: парубки та дівчача зустрічаються поглядами кілька разів на рік: Ораза-байрам, Курбан-байрам, Навруз і мають можливість поспілкуватися.

Форми укладення шлюбу	
<p>При дослідженні традиційного кримськотатарського весільного комплексу виділяють такі форми укладення шлюбу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Шлюб за домовленістю; • Шлюб «з коліски»; • Викрадення нареченої; • Шлюб за взаємною згодою. <p>У часи існування Кримського Ханства у XV столітті шлюбний вік становив: 9-10 років у дівчат, 11-15 у хлопців.</p>	<p>Наприкінці XX ст. поширеним явищем було викрадення нареченої, але на початку XXI ст. змінювалась ця обрядодія виключно за згодою молодої. Пізніше найпоширенішим варіантом стала вільна згода та взаємне кохання між молодими.</p> <p>Сьогодні залишили свою актуальність два види шлюбу: шлюб за домовленістю та шлюб за взаємною згодою.</p>
Повідомлення про візит сватів	
<p>Свати заздалегідь повідомляли про свій візит. У південнобережних татар даний обряд відбувався так: юнак клав на підвіконня дівчини вуглинку на знак того, щоб дівчина стала берегинею його хатнього вогнища. При згоді дівчина забирала вуглинку і обгортала її у білу хустку. У степовій частині свати залишали на порозі будинку дівчини шматок золи з вогнища нареченого.</p>	<p>Сьогодні повідомлення про візит сватів відбувається в телефонному, електронному та інтернет режимах.</p>
Оглядини	
<p>Важлива передвесільна традиція – оглядини. Перед сватанням сім'я активно обговорювала та радила юнакові наречених з порядних сімей. Згідно звичаям, здебільшого у сільській місцевості, дівчину обирали пристосовану до господарської роботи. У пріоритеті ставала не врода, а здоров'я, працьовитість, відношення до хатньої роботи і догляду до дітей. Отриману інформацію ретельно обговорювали і готувалися до сватання.</p>	<p>Даний обряд зберігся у передвесільному циклі.</p>
Сватання (söz kesim)	
<p>Сватання відбувалося у будинку дівчини і супроводжувалось різними обрядами. Одним з ключових моментів було дарування хустки. Семантика даного дійства обумовлена важливим рішенням – згодою (якщо дівчина повертає хустку вишитою). Також важливим фактом, який виявляє бажання і згоду на майбутній шлюб були чоботи сватів, носова частина яких дивилась у протилежний від дверей бік. Окрім вираження згоди нареченою, обмін дрібними подарунками, зробленими власноруч молодятами також символізував з'єднання молодої пари енергетично. Сватання відбувалось без нареченого.</p>	<p>Жоден з перелічених обрядів не спостерігається у передвесільному циклі на сучасному етапі.</p> <p>Сьогодні вираженням згоди нареченою став обмін дрібними подарунками зробленими власноруч, а також солодощами, що символізують з'єднання молодої пари.</p> <p>У сватанні бере участь наречений.</p>
Калим	
<p>Під час сватання важливою умовою для подальшого досягнення єдності між родинами на ментальному рівні був калім, який платили батьки нареченого. Основні витрати лягали на родину нареченого.</p>	<p>Даний обряд набув певного спрощення. На сьогоднішній день виплата калиму відбувається як худобою так і готівкою. Мати молодого видає певну суму грошей матері молодої. Відмінною рисою від минулого часу залишилася система виплати калиму худобою, наразі видають невеличку суму грошей матері дівчини. Таким чином, калім втратив початкове значення – як компенсація за втрату «працьовитих рук» та кошти на передвесільну підготовку. Сьогодні калім здійснює функцію дарообміну як елемент етнічної культури. Поняття калім відсутнє, найчастіше увага приділяється виплаті викупу, який в нинішні часи не є обов'язковим.</p>
Заручини (nişan)	
<p>За 3-4 тижні до весілля відбуваються заручини (nişan). Під час яких свати з боку молодого відвідують будинок дівчини, і домовляються про точну дату шлюбу і обдаровують подарунками близьких родичів нареченої.</p>	<p>Сьогодні найчастіше сватання та заручини об'єднують в одну зустріч у будинку нареченої.</p>
Пенджере бармак (pencere barmaq)	
<p>Після заручин молоді могли бачитись крадькома. Існувала традиція, яка залишилась у минулому - «пенджере бармак»: ночі молоді розмовляли біля вікна. Парубку дозволялося відвідувати оселю дівчини тільки у присутності третьої особи.</p>	<p>У наші дні даний обряд не спостерігаються у жодному з районів А.Р.Криму.</p>
Викуп подушки (yüz-yastıq)	
<p>Завершуючим етапом заручин, що повідомляв про наближення весілля була подушка (yüz-yastıq), яку неодружені юнаки продавали один одному, допоки її не отримує наречений.[1, с. 53]</p>	<p>Даний обряд не відбувається у передвесільному циклі.</p>
Власневесільний цикл обрядів (toy)	
<p>Тривалість весілля становила тиждень. Наречені бачились напередодні першої шлюбної ночі. Спостерігалось гендерне розподілення осіб: чоловіки та жінки святкували весілля окремо один від одного, сидячи за весільними столами в різних кімнатах.</p>	<p>Тривалість кримськотатарського весілля зменшилася до 3 днів, відповідно і кількість обрядів зменшилася або згрупувалась. Молоді заздалегідь між собою домовляються про день весілля. Сучасні весілля влаштовують у суспільних місцях, зазвичай у ресторанах,</p>

	інколи у наметах. Наречені разом з першого дня весілля. Гендерне розподілення зустрічається лише у релігійних пар.
Перший день весілля	
Призначення керуючого весілля (toy-agasi), приготування їжі, прикрашення свічки, прикрашення півня.	Дані обряди відсутні на сучасному кримськотатарському весіллі.
Другий день весілля	
Чоловіки влаштовують змагання на конях – перегони та боротьбу куреш (küreş).	Даний обряд не спостерігається навіть у сільській місцевості.
Третій день весілля	
На третій день весілля проводили весільний обряд – фарбування нареченої хною тіла та волосся. У будинку молодого відбувався обряд гоління – traş та одягання нареченого. Обряд одягання нареченого друзями – готування до весілля.	Сьогодні напередодні весілля влаштовують обряд qnagesesi – фарбують руки майбутній нареченій і незаміжнім дівчатам хною. Обряд traş набуває обертів у кримськотатарській молоді. Обряд одягання сьогодні не відбувається.
Четвертий день весілля	
Свахи відводили наречену у лазню, де відбувався обряд очищення душі (перехід від буденного до сакрального) і тіла (прибирання волосся з тіла нареченої маззо зирник). Зміна зачіски стала одним з центральних моментів у старовинному весільному обряді кримських татар. Замижнім жінкам підстригали волосся на скронях і робили два спіралеподібні локони – зилик, що символізувало про статус замижньої жінки. У традиційній культурі дівчина не мала права з'являтися без хустки на голові у суспільстві. Наявність хустки на голові у замижньої жінки набувала соціального значення: після укладання шлюбу дивитися на цю жінку іншим чоловікам заборонялося. Таким чином, зміна головного убору та зачіски символізувала перехід дівчини у стан дружини і приєднання до певного роду.[4, с.31]	Даний обряд зберігається частково – у наші часи молода відвідує лазню самостійно. Обряд зі зміною зачіски відсутній.
П'ятий день весілля	
Свахи «припікали» п'яти нареченій, гасили свічки, щоб вона була хороброю. Потім лякали куркою, щоб страх перед одруженням перейшов на курку, а далі обмащували руки медом, щоб солодко жилося.	Жоден з цих обрядів не відбувається сьогодні
Шостий день весілля	
На шостий день весілля наречена готувалася до від'їзду в будинок молодого. На дворі відбувалося формування весільного кортежу на знак того, що дівчина залишала рідну оселю назавжди. Батько, а в деяких районах старший брат оперізує тричі її поясом. Весільний кортеж супроводжували боротьбою, змаганнями та перегонами. Прибувши до будинку, молоду зустрічав свекор із подарунком (худоба або дерево у саду).	Обряд оперізування дотримуються і досі. Сьогодні розваг під час переїзду нареченої в будинок молодого не спостерігається. Прибувши до будинку, молоду зустрічає свекор, але без подарунку.
Останній день весілля	
Основним кульмінаційним обрядом всього дійства було закріплення шлюбу перед Аллахом - ніках (nikâh), тобто мусульманський обряд одруження. Після ніяху відбувалося святкування весілля з чітким гендерним розмежуванням (чоловіки та жінки окремо). [5, с.89-91]	Ніках (nikâh) є невід'ємним ритуалом, без якого не обходиться сучасне весілля. Це найголовніший обряд, який відбувається на кримськотатарському весіллі у XXI ст. Сьогодні після традиційного обряду ніках молодята вирушають у ресторан святкувати весілля. Чіткого гендерного розмежування не спостерігається.
Перша шлюбна ніч	
Після обряду ніках і весілля молодят супроводжували на першу шлюбну ніч. Жінка похилого віку читала молитву і зав'язувала руки нареченим, залишаючи їх наодинці. На початку XIX століття цей обряд почав втрачати набуту зацікавленість, адже гостям та родичам цікавіше було дізнатися про цноту нареченої. Патріархальний спосіб життя кримських татар проявлявся у дійстві цілування ніг та рук нареченому.	Підготовка молодят до першої шлюбної ночі значно видозмінилася - одружені залишають залу ресторану і прямують до будинку самостійно. Сьогодні не спостерігається обряд цілування ніг і рук молодому. Відмінені також будь-які обрядодії перед першою шлюбною ніччю.
Післявесільний цикл обрядів	
Перевірка цноти нареченої	
На ранок наступного дня після першої шлюбної ночі розпочинався післявесільний цикл. Традиційний обряд, це – перевірка цноти нареченої. Мати молодого виносила і розгортала перед присутніми простирадло на якому спали молодята, якщо дівчина незаймана – розрізали рівним шматками і вживали заздалегідь приготовлений пиріг - кобете. Після першої шлюбної ночі, обов'язковим було омовіння у лазні.	Сьогодні даний обряд інтерпретувався, про цноту дівчини дізнавалися через нареченого. Обряд омовання після першої шлюбної ночі зберіг свою актуальність і сьогодні.

«Прописка» дівчини у сім'ю чоловіка	
Наступний етап – залучення молодої жінки до родини нареченого. Дівчина варила каву «новій родині», цілувала руки батькам і пригощала солодощами. Заміжня дівчина переривала зв'язки зі своєю сім'єю, у будинку батьків вона вважалася гостем, оскільки мала свою родину. Отже, після шлюбу молода знаходилась повній владі чоловіка, її первинні ідентифікуючі ознаки ім'я та статус залежали від чоловіка, знайомі зверталися до неї через чоловіка. Перебування у шлюбі суттєво змінило статус та положення молодих – вони переходили на новий статус. Наречений здобував повагу, підвищуючи свій статус у рідному селищі. Через тиждень після весілля батьки молодої надсилали їй прядку (orete).	Обряд «пригощання кавою» зберігся і донині. Сьогодні також перебування в шлюбі змінює статус та положення жінки у суспільстві і у власній родині. (Батьківську хату дівчина відвідує як гість). Сьогодні прядка замінюється цікавішою і потрібнішою річчю домашнього побуту – пілососом, обрядове значення якого видалено з обрядової свідомості.
Чагир той (çagır tou)	
Через 40 днів після весілля батьки молодої запрошували в гості молоде подружжя. Молодий чоловік цілував руки батькам дівчини та отримував подарунок. Спілкування проходило у родинному колі.[2, с. 118]	Через 40 днів після весілля влаштовували зустріч двох сімей – батьків (оскільки на весіллі батьки наречених не перетинаються). Відбувається «друге» весілля, але кількість учасників менша, зокрема батьки і близькі родичі, рідні брати і сестри, а також уся родина має змогу поспілкуватися з іншою стороною.

Встановлено, що традиційна обрядовість зазнала значних змін і видозмінилася. Проаналізувавши 21 кримськотатарську весільну обрядодію, ми зробили висновок, що 8 обрядодій залишилися незмінними, а ще 3 обрядодії поєдналися і спростилися.

Весільний обряд кримських татар є закінченим, динамічним явищем, наведені ритуали близькі до загальнотюркських. Дослідивши весільну обрядовість кримських татар у історичній ретроспективі, слід

зауважити на та тому, що змінилися деякі обрядові дії, але сенс та зміст залишилися незмінними. Найбільш усталені магичні дії збереглися у традиційних звичаях, на сучасному весіллі більшість дій набувають ігровий характер. Найціннішим культурно-етнографічним матеріалом кримськотатарського весілля є неповторна колористика, що виражає духовну пам'ятку народу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бонч-Осмоловский Г. А. Брачные обряды татар горного Крыма // Бонч-Осмоловский Г.А. М.: Известия российского географического общества. – 1926. – Т. 58. – Вып. 1. С.101
2. Возгрин В. Е. История крымских татар // Возгрин. Е.В. Симферополь, 2013 КРП Видавництво Кримнавчпеддерживдав. 2013. – Т.1-4. С.323
3. Дьяченко П. Свадебные обряды крымских татар // Дьяченко П. С.: - Доля. 2005.(Хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре) – С.48
4. Каралезли Х. Старинный обычай татарского заручения и свадьбы в деревнях: Дереккой, Ай-Василь и Аутка Ялтинского района // Х. Каралезли С. : [Крым. – 1926. – № 2. – С. 33
5. Кондараки В. Х. Универсальное описание Крыма : [В 17 ч.]. Т. 1–4 // В. Х. Кондараки. – СПб. : тип. В. Веллинга, 1875. – Т. 4. [Ч. 14–17] – С.115

REFERENCES

1. Bonch- Osmolovsky G.A. Marriage ceremonies mountain Crimea Tatars // Bonch- Osmolovsky G.A. M. : Proceedings of the Russian Geographical Society. - 1926. - V. 58. - Vol. 1. P.101
2. Vozgrin V.E. History of the Crimean Tatars // Vozgrin. E.V. Simferopol, 2013 PKK Vidavnitstvo Krimnavchpedderzhividav. 2013 - T.1-4. P.323
3. Dyachenko P. Wedding ceremonies of the Crimean Tatars // Dyachenko P. S.: - Dolia. 2005 (Readings on ethnic history and traditional culture) - P.48
4. Karalezli H. Tatar ancient custom of enlisting and weddings in the villages: Derek Ai-Vasil and Autka Yalta district // H. Karalezli C: Crimea. - 1926. - № 2. - P. 33
5. Kondaraki V.H. Universal Description Crimea: [in 17 hours.]. T. 1-4 // WH Kondaraki. - SPb. : a type. B. Welling, 1875. - T. 4. [Ch 14-17] - P.115

Comparison of the features of Crimean Tatar wedding at the traditional and present stages

L. S. Khalilova

Abstract. The article studies the change and transformation of Crimean Tatar wedding customs and rituals. Due to the historical ups and downs accompanying the Crimean Tatar nation today, a wedding ceremony has undergone some significant changes. The following factors contributed to this: the deportation of Crimean Tatars, forced Russification during Soviet and modern times and interfaith and interracial marriages. But thanks to modern trends the cultural identity of Crimean Tatar wedding remains almost unchanged today.

Keywords: pre-wedding rituals, wedding, post-wedding ceremony, ethnic wedding, modern wedding.

Сравнительная характеристика особенностей крымскотатарского свадьбы на традиционном и современном этапах

Л. С. Халилова

Аннотация. В статье проанализированы изменения и трансформация крымскотатарских свадебных обычаев и обрядов. В связи с историческими перипетиями, которые сопровождают крымскотатарскую нацию и сегодня, свадебная обрядность потерпела значительные изменения. Поспособствовали этому такие факторы как: депортация крымскотатарского народа, насильственная русификация во времена советской власти, междуконфессиональные и межрасовые браки. Но благодаря современным культурным тенденциям, самобытность крымскотатарского свадьбы остается почти неизменным и сегодня.

Ключевые слова. Предсвадебная обрядность, свадебная обрядность, послесвадебная обрядность, этническая свадьба, современная свадьба.

Гендерна ідентичність у соціокультурному контексті сучасності: трансформація сприйняття «чоловічого» та «жіночого» в культурі

Н. О. Копилова

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна

Paper received 26.01.17; Accepted for publication 02.02.17.

Анотація. У статті розглянуто поняття, характерні риси та деякі репрезентації гендерної ідентичності у сучасному соціокультурному контексті. Встановлений зв'язок поняття гендерної ідентичності з культурними конструктами «чоловіче» та «жіноче». Подано огляд основних тем та проблем, які входять у коло наукових інтересів гендерних досліджень. Представлено теорію «лінз гендеру» та андрогінності С.Бем, що зробила чималий внесок у дослідження гендерної ідентичності. Розглянуто трансформацію уявлень про «чоловіче» та «жіноче» у сучасній культурі (на прикладі родини, моди та інших соціокультурних практик). Встановлено, що на сьогоднішній день можна говорити о кризі ідентичності, в тому числі гендерної.

Ключові слова: гендерна ідентичність, «чоловіче» та «жіноче», сучасний соціокультурний контекст, гендерна роль, андрогінність.

Вступ. У добу глобалізаційних процесів питання культурної ідентичності стає одним з ключових. Важливою складовою процесу самоідентифікації людини є її гендерна ідентичність. На протязі історії людства гендерна ідентичність була одним з основних способів категоризації людей у суспільстві та могла дати відповідь на питання «хто я?». Сьогодні ж разом із кризою ідентичності взагалі, певну кризу переживає і поняття гендерної ідентичності. Гендерна проблематика постійно актуалізується як у теоретичному дискурсі сучасних досліджень, так і на усіх рівнях повсякденності, у різноманітних соціокультурних практиках.

Стислий огляд публікацій з теми. У руслі гендерної проблематики працювали та працюють такі дослідники як Дж.Скотт, С.Бем, Дж.Батлер, І.Кон, Р.Брайдотті, Т. де Лауретіс, І.Жеребкіна, В.Суковата та інші. Гендерна ідентичність, процес її формування та функціонування в культурі стають предметом аналізу не лише гендерних досліджень, а також психології, педагогіки, соціології та культурології. Гендерну ідентичність у тому чи іншому ракурсі в своїх наукових дослідженнях розглядають С.Бем [6], Н.Чодороу [16], І.Кон [13], І.Жеребкіна [9], Н.Бутовська [8], І.Кльоцина [12], Дж.Батлер [5], М.Волчкова [10], С.Еган[2], В.Агеєв [4], Л.В.Хастен [3] тощо.

Мета дослідження: проаналізувати особливості артикуляції та репрезентації гендерної ідентичності у сучасній культурній ситуації, а також виявити, якими є культурні уявлення про дихотомію «жіночого» та «чоловічого» на сьогоднішній день.

Методи дослідження. Під час дослідження були використані соціокультурний підхід, семіотичний підхід, метод гендерного аналізу, порівняльно-історичний метод.

Виклад основного матеріалу. Гендерна ідентичність є одним з ключових понять гендерної методології досліджень культури. Під гендерною ідентичністю прийнято розуміти «базову структуру соціальної ідентичності, яка характеризує індивіда з точки зору його належності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш важливо, як людина себе характеризує» [14]. Це внутрішнє відчуття себе як представника того чи іншого гендеру (чоловічого або

жіночого або ж представника іншої категорії). Гендерна ідентичність підтримується набором гендерних ролей та стереотипів (нерідко вона вступає з ними у конфлікт) та тісно пов'язана із гендерною самоідентифікацією (процесом вибору індивідом гендерних ролей, стереотипів поведінки та мислення, способів репрезентації із тих гендерних ролей та стереотипів, що існують у даній гендерній системі).

Аналіз поняття ідентичності одним з перших детально розробив німецький психолог Е.Еріксон. Відповідно до наукових поглядів Еріксона, ідентичність «...передбачає сприйняття власної цілісності, дозволяє людині визначати ступінь власної схожості з іншими людьми при одночасному відчутті своєї унікальності...» [14]. Починаючи з 80-х років ХХ ст. у рамках теорії Теджфела-Гернера гендерна ідентичність трактується як одна із складових соціальної ідентичності індивіда (поряд із етнічною ідентичністю, громадянською, професійною тощо). Деякий час у роботах дослідників гендерних відносин у суспільстві гендерна ідентичність прирівнювалася до поняття статевої ідентичності та ідентичності сексуальної. Але слід відмітити, що гендерна ідентичність не зводиться до гендерних та соціальних ролей індивіда і тим паче до його сексуальної орієнтації.

Гендерна ідентичність завжди існує у рамках загальноприйнятої практично у всіх культурах дихотомії маскулінне/фемінне і пов'язана відповідно із діючими в конкретній культурі уявленнями про «чоловіче» та «жіноче». Вона може вступати у певну конфронтацію із традиційними культурними настановами щодо статі та гендеру, але вийти за межі заявленого бінару здається неможливим. На протязі людської історії людина постійно знаходить себе між двома полюсами «жіночого» та «чоловічого» та прагне до одного з цих полюсів або намагається знайти певний баланс між ними.

У рамках будь-якого культурно-історичного періоду існування людства гендерна диференціація лежить в основі соціальної стратифікації суспільства. Відповідно до цього функціонують соціальні відносини, які організують структуру і життєдіяльність соціуму. Культура закріплює за жіночою та чоловічою статтю певний набір

характеристик, функцій тощо, які можуть дещо варіюватися в залежності від культурних настанов тієї чи іншої епохи. Отже, у кожному соціумі існують певні моделі «чоловічого» та «жіночого», що їх можна розглядати у якості культурних конструктів, які відображають притаманні культурі уявлення про чоловіків та жінок. Ці моделі «соціокультурної статі» людини отримали назву «гендер» - для того, щоб відрізнитися від статі біологічної. Поняття гендеру тісно пов'язане із поняттями гендерної ідентичності, гендерних ролей та стереотипів.

На протязі значного періоду історії людства соціальні ролі та стереотипи, у тому числі гендерні, були досить чітко описані культурою та зафіксовані на усіх рівнях життя соціуму. Спроби порушити закріплені гендерні норми завжди каралося санкціями з боку культури та суспільства. Звичайно, навіть у глибоко традиційних культурах існувала можливість деякого варіювання гендерних ідентичностей. Згадаймо особливу категорію «третьої статі», яка представлена, наприклад, у культурі індіанців Північної Америки, яка носить назву «бердаші» («люди з двома душами» [3]). Така людина, при тому що за біологічною статтю вона є чоловіком, стає жінкою у соціальному плані. При цьому разом із «новим гендером» ця людина діставала увесь перелік жіночих гендерних ролей, стереотипів, видів професійної діяльності, соціальних та родинних функцій (вступаю у шлюб з чоловіком тощо), правил та норм поведінки тощо. Схоже «перевтілення» відбувалося із жінками-царями у давньосхідному типі культур. Такі жінки ставали носіями чоловічої гендерної ролі зі всіма притаманними їй гендерними стереотипами та характеристиками, починаючи із зовнішніх атрибутів і закінчуючи гаремами. Але подібні ситуації були виключеннями з правил і не могли виступати у якості культурної норми для жінок. Минуло багато часу, перш ніж жінки у влади нарешті почали використовувати не чоловічі, а жіночі гендерні стереотипи у якості важелів влади та впливу. Однією з таких жінок-монархів була англійська королева Єлизавета Тюдор.

З наведених прикладів ми можемо побачити, що довгий час гендерна ідентичність була зведена до набору соціальних ролей людини. Коли мова йде про більшість культурних епох минулого, говорити про гендерну ідентичність у її сучасному розумінні не є можливим. Мова радше йде про деякі її компоненти – соціальні та гендерні ролі та норми, що знаходять свій прояв у тілесності та манері поведінки, у моді та видах і сферах соціальної діяльності. Коли ми взагалі можемо починати говорити про поняття ідентичності – це велике питання. Так, в епоху Нового часу у європейській культурі почали з'являтися певні соціальні ліфти, що надавали людині можливість варіації соціальних ролей у структурі суспільства. Людина почала усвідомлювати, що її особистість не зводиться до набору соціальних ролей. І з цим феноменом пов'язана певна криза ідентичності, яка яскраво проявилася, наприклад у добу Романтизму. Персонаж культури Романтизму поєднує у собі «чоловіче» та «жіноче» у їхньому

традиційному розумінні та порушує межі традиційних гендерних стереотипів. Он є активним та діючим, як чоловік, але при цьому тонко відчуває навколишній світ та здатний до глибоких переживань, що в культурі маркується як притаманне жінці.

У ХХ ст. нова постмодерністська культурна парадигма піддає деконструкції традиційні культурні настанови минулих епох. У сфері гендерних відносин це виражається у прагненні до нівелювання гендерних бінарних опозицій. Дихотомія чоловіче/жіноче, як і раніше, залишається визначальною для культури, але при цьому вона поступово втрачає свій абсолютний характер, більше не сприймається як єдино можлива, задана споконвічно і, головне, природна. Доцільною ілюстрацією цього тезису може стати цитата французької письменниці та філософа С.де Бовуар із її роботи «Друга стать»: «жінкою не народжуються, нею стають» [7; с 148]. Саме С.де Бовуар вважають передвісницею появи нового виду досліджень – феміністських та гендерних. З її ім'ям також пов'язаний феміністський тезис «додати жінку до історії», спричинений тим, що «жінки на протязі довгого розвитку культури звичайно були виключені з публічного дискурсу та асоціювалися із домашньою сферою, родиною та “жіночою роботою”...» [7;с.20]. «Чоловіче» в культурі завжди виступало у якості норми, у той час як «жіноче» сприймалося як відхилення від цієї норми або «Інше».

Отже, у другій половині ХХ ст. виділяється особливий вид досліджень, які аналізують культурне уявлення про «чоловіче» і «жіноче». Одним з джерел впливу на розвиток феміністських та гендерних досліджень стає теорія французького мислителя-постмодерніста М.Фуко. До кола дослідницьких інтересів Фуко входять такі поняття як «знання», «влада», «культурна норма/відхилення», «стать», «сексуальність» тощо. Усі ці терміни розглядаються мислителем у рамках нового постмодерністського дискурсу і набувають іншого смислового навантаження – нерідко провокативного у порівнянні із класичною науковою парадигмою. Якщо мова йде про гендерну проблематику, то серед наукових праць Фуко слід виділити фундаментальну роботу «Історія сексуальності» [15], у якій автор підіймає питання про соціокультурну детермінованість таких, на перший погляд, усталених понять як знання, влада и стать. Поняття статі та сексуальності, на думку французького дослідника, постають культурними конструктами, що вони є обумовленими певними дискурсами та означені через мову. Вони діють у певній культурній ситуації та не є універсальними, усталеними та єдино можливими. Мислитель розглядає стать як соціокультурний конструкт, що визначається культурою та певним типом дискурсу, формується в процесі існування індивіда, а також завжди неодмінно є інструментом владних відносин. Ідеї Фуко стали революційними для свого часу і знайшли багато послідовників у теоретичній думці ХХ ст. Так, американська гендерна дослідниця Дж. Батлер у роботі «Гендерний клопіт» говорить про перформативний характер гендеру: «...те, що нам видається внутрішньою сутністю гендеру, створене за допомогою безперервного ряду дій та постулюється

через гендерну стилізацію тіла...» [5]. Отже, гендерна ідентичність конструюється індивідом та «...стверджує себе у самому акті презентації, а не виражає певну внутрішню, передуючу говорінню сутність» [9; с.453].

Зміни у розумінні та сприйнятті статі й сексуальності спричиняють необхідність розробки нового наукового підходу, в основу якого буде покладено принципову відмінність між біологічною та «культурною» статтю. В теоретичному дискурсі ці зміни знаходять своє вираження в появі нових понять, зокрема поняття «гендеру» або ж соціокультурна статі, і в розвитку нового типу досліджень – спочатку жіночих, а згодом гендерних та квір-досліджень, не обмежених виключно західноєвропейським культурним контекстом. Гендерні дослідження характеризуються широким спектром проблематики, що не вичерпується лише «жіночим питанням». Вони розглядають гендерні відносини в цілому, різноманіття чоловічого і жіночого досвіду в культурі, гендерні аспекти історії та лінгвістики, психології та соціології, економіки й права, політики й спорту тощо, проблеми гендерних ідентичностей, відмінні та спільні риси статей, способи репрезентації гендеру в культурі тощо. І.Жеребкіна, описуючи діяльність британського Центру гендерних і жіночих досліджень в університеті Ньюкасл, особливо відмічає дослідницькі проекти, присвячені темам «ідентичності і репрезентації, конструкції маскулітності і фемінності у міжнародному масштабі, родини у дискурсах гендера, гендера і простору, сексуальності, квір-теорії, рівних можливостей у праці та освіті, насилля та порушення прав, феміністського руху та феміністської теорії» [9; с.33]. У свою чергу квір-дослідження займаються аналізом альтернативних гендерних та сексуальних ідентичностей, соціокультурного досвіду квір-суб'єктів у різних сферах культури тощо.

У соціальній психології аналіз гендерної проблематики представлений, наприклад, у дослідженнях психолога С.Бем. Американська дослідниця у своїх роботах простежує, як уявлення про чоловіків і жінок, вкорінені в культурі та соціальних інститутах, трансформуються в уявлення та психологію індивіда. «Назвавши ці уявлення лінзами гендеру, автор з міждисциплінарних позицій розглядає, як наше сприйняття результується у соціальній практиці – дискримінації жінок і сексуальних меншин» [6; с.6]. Бем вважає, що суспільство повинно турбуватися не відмінностями між чоловіками і жінками, а тим, як ці відмінності перетворюються патріархальними соціальними інститутами в недоліки жінок та їхню дискримінацію. Теорія лінз пояснює, що немає ніяких занять та професій, які б мали споконвічні та природні і незмінні статеві ознаки. Ці маркери «чоловічого» або «жіночого» Бем називає «одномоментними і минулими вимогами культури патріархата» [6; с.6]. Дослідниця пропонує поняття гендерної схеми – стандарту, що диктує людині її поведінку, перетворюючи її самооцінку на його заручницю: «Потім, стаючи засвоєними, мотиваційні чинники

спонукають індивіда регулювати власну поведінку таким чином, щоб вона відповідала культурним визначенням жіночності та мужності» [6; с.315].

Отже, розуміння гендерної ідентичності певним чином змінюється, відбувається перегляд традиційних гендерних стереотипів фемінності та маскулітності, спроби деконструкції бінарної гендерної схеми і актуалізація поняття «третьої статі». Гетеросексуальність поступово втрачає положення домінуючої культурної норми. А гомосексуальність вже сприймається не як психічне відхилення, а як один з видів гендерної ідентичності. Набувають легітимності такі поняття як трансексуальність та трансгендерність, що безпосередньо пов'язані із ідентичністю. А сама гендерна ідентичність тепер характеризується плюральністю.

Ще у 70-ті роки ХХ ст. С.Бем пропонує концепцію андрогінності (від грецьк. andros – «чоловік» і gynai – «жінка») [14], тобто поєднання маскулітних та фемінних рис, у якості вирішення проблем психічного здоров'я чоловіків та жінок. Згідно теорії дослідниці, андрогінним людям притаманні одночасно маскулітні і фемінні уявлення про себе, що забезпечує їм більші можливості соціальної адаптації. Ряд досліджень Бем та її послідовників виявляє зв'язок андрогінності із ситуативною гнучкістю, адекватною самооцінкою, гарним виконанням батьківських ролей тощо. У відповідності з цією теорією індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулітності або фемінності: в ньому можуть поєднуватися на паритетних засадах представлені істотні риси цих двох типів, які гармонійно співіснують. Вважається, що така інтеграція фемінних й маскулітних рис підвищує адаптивні можливості людини. Важливість цієї концепції полягає також у тому, що вона допомагає усвідомити однакову привабливість якостей, що традиційно вважаються жіночими, і якостей, які ми звикли сприймати як чоловічі. Це також можна вважати важливим кроком у сфері досліджень з гендерної проблематики, адже у нашій свідомості те, що пов'язане із «чоловічим», як правило, несе в собі позитивні конотації, а «жіноче» – негативні. Це навіть закріплене у мові.

Теорія С.Бем стала поштовхом до зростання дослідницького інтересу до андрогінності як властивості людської психіки. Проте з часом дослідниця відмовляється від концепції андрогінності, зазначивши, що ліквідація гендерної нерівності вимагає змін не на особистісному рівні, а в структурі соціальних інститутів та суспільних відносин. Сучасне суспільство, цінності якого засновані на певному розподілі статевих ролей, виявляється не готовим до таких змін. Однак психологи та соціологи продовжують використовувати її теоретичні напрацювання та втілювати їх у практиці.

Гідно уваги те, що у сучасних культурних практиках руйнування жорсткої бінарної гендерної структури задає скоріш можливість поєднання фемінних і маскулітних якостей в особистості, ніж їх чіткого розділення. Сьогодні для людини недостатньо мати тільки «жіночі» якості або тільки «чоловічі». Культурною нормою стає поєднання «традиційно

чоловічого» і «традиційно жіночого», гнучкість щодо прояву цих якостей та поступове зняття їх оцінного забарвлення. Це передбачає ситуативність, тобто залежить від тих завдань, які ставить перед собою конкретний індивід для успішної реалізації в соціумі. Занадто висока ступінь фемінності або маскулінності оцінюється як така, що не відповідає сучасним життєвим реаліям, а вміння комбінувати ці позиції сприймається як ключ до успіху та вміння «йти у ногу» з новими вимогами культури. Цінується психологічна та гендерна «гнучкість» і вміння виконувати найрізноманітніші гендерні ролі – саме те, що С. Бем назвала притаманним «андрогінному типу особистості».

Гендерні орієнтири, межі «жіночого» та «чоловічого» втрачають свою чіткість і стають доволі розмитими. Звичайно, це несе вплив на формування гендерної ідентичності сучасної людини. Або ж гендерних ідентичностей, бо слід відмітити їх принципіву плюральність. Така ідентичність є частиною індивідуального життєвого сценарію людини, їй притаманні такі характеристики як нестабільність, проєктивність, варіативність, динамічність, полівалентність. І усі ці риси сьогодні вже не сприймаються культурою як негативні. «Пошук себе», своєї індивідуальності навіть починає виступати у якості культурної цінності: важливим є не стільки результат, скільки власне процес пошуків. Ще одна важлива ознака сучасної гендерної ідентичності – її нарративний характер. На протязі життя людина примірює на себе велику кількість гендерних ролей, і їх поділ на жіночі та чоловічі стає все більш умовним. Більш того, сучасна культура санкціонує можливість «конструювати» не тільки власну зовнішність, власне тіло, а й свою сексуальну орієнтацію та навіть змінювати біологічну стать шляхом хірургічного втручання.

Така зміна культурної і гендерної парадигми знаходить своє відображення у свідомості і повсякденному житті суспільства (насамперед, це зміни у поглядах на родину і шлюб). Багато сфер життя соціуму поступово втрачають жорстке розділення на «виключно жіночі» та «виключно чоловічі». Загадаймо, що протягом століть основним полем діяльності жінки залишалися будинок та домашнє господарство, а набір жіночих гендерних ролей, як правило, зводився до родинних (дружина, мати, дочка тощо). Протягом ХХ ст. відбувається поступовий процес послаблення гендерних стереотипів щодо жінок та формування нових стереотипів фемінності. Такі сфери як політика, військова справа, спорт, економіка тощо так само, як і певна низка професій довгий час вважалися переважно чоловічими, але сьогодні присутність в них жінок майже не викликає питань. Це також підтверджують успіхи відомих спортсменок та опубліковані у відомих журналах списки найбагатших бізнес-леді світу.

Проте інтеграція чоловіків до традиційно жіночих сфер відбувається повільніше і сприймається досить неоднозначно. Зміни, пов'язані із розширенням спектру жіночих гендерних ролей, дають можливість чоловікам більше уваги приділяти вихованню дітей.

Так, наприклад, у Швеції кількість чоловіків та жінок, які беруть відпустку по догляду за дитиною, складає приблизно однаковий відсоток. А у 2006 році в Україні було знято документальний фільм «Хто заспіває колискову», присвячений проблемі виховання дітей чоловіками. Герої фільму, усупереч все ще діючим у суспільстві стереотипам, беруть відпустку по догляду за дитиною, надаючи своїм дружинам можливість кар'єрної самореалізації. Дана тема носить дискусивний характер, реакція суспільства є досить неоднозначною: деякі люди вважають це «героїзмом», інші – недопустимим, наполягаючи на тому, що приносити гроші у родину повинен насамперед чоловік.

Однією зі сфер культури, де найбільш яскраво проявляються «гендерні зміни» в свідомості суспільства, є мода. Це своєрідне дзеркало культури, яке відображає діючі культурні пріоритети та стандарти, приховані настрої та потреби суспільства, особливо якщо мова йде про гендерні аспекти. Зокрема, мода демонструє найбільш привабливі для культури зразки тілесності: еволюцію даних уявлень можна простежити, аналізуючи зміни тілесних канонів моделей. Фемінізація чоловіків, маскулінізація жінок, підкреслена андрогінність образів – модні стандарти відображають гендерні процеси, що відбуваються у суспільстві, та популяризують нові зразки жіночності й мужності.

У свідомості сучасної людини мода досі сприймається переважно як «жіноча сфера», а жіноча мода – як більш різноманітна. Отже, процес реалізації чоловіків в культурному просторі моди також виявляється полем для численних дискусій. Зокрема, відомо, що за одну і ту ж фотозйомку юнак-модель отримує менший гонорар, ніж його партнерка. А «мужність» і навіть особистісні якості чоловіка, зайнятого у сфері модельного бізнесу, нерідко ставляться під сумнів. Незважаючи на це, кількість зайнятих в індустрії моди чоловіків зростає. Зауважимо також, що на початку нинішнього десятиліття найбільш затребуваними були так звані моделі-андрогінні, які могли поєднувати в собі і маскулінність, і фемінність, працювати одночасно на чоловічих і жіночих показах. Проте насправді вони демонструють швидше ефект стирання статевих відмінностей, ніж їхнього поєднання.

Повсякденна мода також ілюструє розмитість стандартів маскулінності й фемінності. Елементи «інтерсексуального переодягання» [17; с.181] сприймаються переважно як норма. Практично усі елементи традиційно чоловічого гардеробу в більш-менш зміненому вигляді можна побачити на жінках. У той же час чоловічий одяг збагачує свою колірну палітру, поповнюється різноманітністю форм, «фемінних» деталей тощо. Одяг, взуття, аксесуари – все це тепер покликане не стільки вказувати на жіночність або мужність, скільки підкреслити індивідуальність та унікальний стиль людини. Адже мода завжди була одним із способів самоідентифікації та саморепрезентації. Одним із засобів такої саморепрезентації, як в 90-ті роки минулого століття, залишається стиль унісекс, який

передбачає молодість, андрогінність та нерідко пошуки власної ідентичності.

Серед репрезентацій «розмитих» гендерних ідентичностей в українських ЗМІ можна назвати героїв телепередачі «Я андрогін – людина третьої статі». Юнаки та дівчата, біологічну стать яких неможливо визначити з їх зовнішнього вигляду, демонструють відмову від традиційної самоідентифікації себе як чоловіка або жінки. Але що саме стоїть за тою відмовою? Втрата ідентичності, повстання проти традиційних гендерних схем або ж бажання прославитися на хвилі загальнокультурної «модної тенденції»?

Культурним простором, якій яскраво демонструє плюральність та розмитість гендерних ідентичностей, також є інтернет-простір. Всесвітня мережа гарантує анонімність та дозволяє кожному користувачеві «приміряти» на себе будь-яке ім'я та стать, тобто будь-яку ідентичність. Неможливо також проігнорувати наявність такого культурного явища як постгендеризм, що утворилося у теоретичному дискурсі наприкінці ХХ ст. Згідно думки дослідника Д.Дворські, прихильники цього напрямку пропонують ідею за усунення статі, подолання гендерних ідентичностей та соціальної стратифікації, яка, негативно впливає на життєдіяльність соціуму. Свобода біологічної та сексуальної самоідентифікації надасть членам соціуму можливість самостійно вирішувати, «... які біологічні та психологічні риси вони хочуть зберегти або відхилити...» [1], а продовження людського роду стане можливим завдяки репродуктивним технологіям. Та чи зможе така «нова людина» дати собі відповідь на споконвічне питання «хто я?», що і зараз є досить складним завданням.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Отже гендерній ідентичності у сучасному соціокультурному контексті притаманні нестабільність, варіативність, динамічність, наративність. Зі сказаного вище можна зробити висновок, що разом із отриманою свободою «гендерного вибору» на кожного члена сучасного суспільства лягає і велика відповідальність. Трансформація традиційних поглядів на «чоловіче» та «жіноче», розмитість культурних стандартів мужності і жіночності дає занадто широкий простір для пошуку власної ідентичності. Різноманітність гендерних зразків складає враження їх повної відсутності. Сьогодні ми не можемо відповісти, якими повинні бути ідеальна жінка та ідеальний чоловік. Втрата гендерних орієнтирів, нестабільність гендерної ідентичності призводить до її кризи. Пошук шляхів виходу з цієї кризи та спроби аналізу її репрезентацій у різноманітних сферах культури (інститут шлюбу і сім'ї, мистецтво, політика, література тощо) може стати добрим поштовхом для подальших досліджень. Ми не можемо назвати себе «суспільством андрогінів», але наші життєві сценарії є «андрогінними», зібраними з різних культурних атрибутів маскуліності та фемінності. У цьому сенсі можна спостерігати кризу знову ж таки чоловічих сценаріїв. Незважаючи на трансформацію уявлень про «чоловіче» та «жіноче», останнє все ще нерідко маркується як негативне. Тому для жінки умовно маскуліний тип реалізації у соціумі сприймається як прорив, а для чоловіка фемінний – як крок назад. Чи зможе колись культура подолати цей стереотип – питання залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dvorski J. Postgenderism: Beyond the Gender Binary [Електронний ресурс] // J.Dvorski, J.Hughes. – Hartford: Institute for Ethics and Emerging Technologies, 2008. – 18 с. – Режим доступу: <http://ieet.org/archive/IEET-03-PostGender.pdf> (дата звернення 25.12.2016)
2. Egan, S., Gender identity: a multidimensional analysis with implications for psychosocial adjustment // S.Egan, D.Perry. – Developmental Psychology. – 2001. – Т. 37, № 4. – С. 451-463.
3. Hasten L.W. In search of the “berdache” [Електронний ресурс]// Lauren Wells Hasten. – Department of anthropology Columbia University in the city of New York. – 1998. Режим доступу: <http://lwhasten.com/berdache.html> (дата звернення 12.12.2016).
4. Агеев В. С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 152-158.
5. Батлер Дж. Гендерний клопіт: фемінізм та підрив тожсамості/ Джудіт Батлер. – [Редагування українського перекладу, укладання глосарію – М.Дмитрієва]. – К.: Ентіс, 2003. – 223 с.
6. Бем С.Л. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов/ Сандра Липсиц Бем [пер.с англ. Д.Викторовой] – М.: РОССПЭН, 2004. – 336 с.
7. Бовуар де С. Второй пол/ Симона Де Бовуар. – М.: Прогресс; Спб.: Алетейя. – 832с.
8. Бутовская М. Л. Антропология пола/ Л.М.Бутовская. – М.: Век 2, 2013. – 256 с.
9. Введение в гендерные исследования. Часть 1: Учебное пособие// Под редакцией Жеребкиной И.А. – Харьков: ХЦГИ, 2001. – 708 с.
10. Волчкова Н.И. Особенности гендерной идентичности у современных подростков [Електронний ресурс]// Н.И.Волчкова, М.В.Федяева. – Гуманитарные научные исследования. – 2012. – № 6 . Режим доступу: <http://human.snauka.ru/2012/06/1427> (дата звернення: 10.01.2017).
11. Ильин Е. П. Пол и гендер/ Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.
12. Клёцина И. С. Гендерная идентичность и права человека: психологический аспект // И.С.Клещина. – Права человека и проблемы идентичности в России и в современном мире. – СПб.: Норма, 2005. – С. 167-184.
13. Кон И.С. Вкус запретного плода: Сексология для всех/ И.С.Кон. – М.: Семья и школа, 1997. – 464 с.
14. Словарь гендерных терминов [Електронний ресурс]// Под ред. А. А. Денисовой. – М.: Информация 21 век, 2002. – 78 с. Режим доступу: <http://www.owl.ru/gender/020.htm> (дата звернення 10.01.2017).
15. Фуко М. История сексуальности. Т.1: Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности/ М.Фуко. – [Пер. с франц. комм. и послесл. С.Табачниковой]. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

16. Чодороу Н. Воспроизводство материнства Психоанализ и социология гендера/ Нэнси Чодороу. – М.: РОССПЭН, 2006. – 496 с.
17. Элиаде М. Мефистофель и андрогин, или мистерия целостности/ М.Элиаде. [пер. с фр. Е.В.Баевской]. – СПб: Алетейя, 1998. – 376с.

REFERENCES

1. Dvorski J. Postgenderism: Beyond the Gender Binary [Electronic resource] // J.Dvorski, J.Hughes. – Hartford: Institute for Ethics and Emerging Technologies, 2008. – 18 с. – Access: <http://ieet.org/archive/IEET-03-PostGender.pdf> (date 25.12.2016)
2. Egan, S., Gender identity: a multidimensional analysis with implications for psychosocial adjustment // S.Egan, D.Perry. – Developmental Psychology. – 2001. – Т. 37, № 4. – С. 451-463.
3. Hasten L.W. In search of the “berdache” [Electronic resource]// Lauren Wells Hasten. – Department of anthropology Columbia University in the city of New York. – 1998. Access: <http://lwhasten.com/berdache.html> (date 12.12.2016).
4. Ageev V. S. Psychological and social functions of sex-role stereotypes Questions of psychology. – 1987. – N 2. – P. 152-158.
5. Butler J. Gender Trouble – Feminism and the Subversion of Identity / Judith Butler. – [Edition and compilation of glossary – M. Dmitrieva]. – Kyiv.: Entis, 2003. – 223 p.
6. Bem S.L. C The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality / Sandra Lipsitz Bem. [translated from English by D.Viktorova] – Moscow: ROSSPEN, 2004. – 336 p.
7. Beauvoir de S. The second sex / Simone de Beauvoir. – Moscow: Progress; Saint-Petersburg: Aleteya. – 832 p.
8. Butovskaya M.L. Antropology of the sex/ M.L.Butovskaya. – Moscow: Century 2, 2013. – 256 p.
9. Introduction to Gender Studies. Part 1: training manual // Edited by Zhrebkina. – Kharkov: XCGI, 2001. – 708 p.
10. Volchkova N.I. Characteristics of today's teenagers' gender identity гендерной [Electronic resource]// N.I.Volchkova M.V.Fedyaeva. – Humanitarian researches. – 2012. – № 6 . Access: <http://human.snauka.ru/2012/06/1427> (date: 10.01.2017).
11. Ilin E. P. Sex and gender/ E.P.Ilin. – СПб.: Piter, 2010. – 688 p.
18. Klecina I.S. Gender identity and human rights: the psychological aspect // I.S. Klecina. – Human rights and identity problems in Russia and in the contemporary world. – Saint-Petersburg: Norma, 2005. – P. 167-184.
19. Kon I.S The taste of the forbidden fruit: Sexology for everyone/ I.S.Kon. – Moscow: Family and school, 1997. – 464 p.
20. Dictionary of Gender Terms [Electronic resource]/ Edited by A.A.Denisova. – Moscow: Information XXI century, 2002. – 78 p. Access: <http://www.owl.ru/gender/020.htm> date 10.01.2017).
21. Foucault M. The history of sexuality. The Will to Knowledge: on the other side of knowledge, power and sexuality/ Michel Foucault. – [Translated from French and commented by. S.Tabachnikova]. – V.1. – Moscow: Kastal, 1996. – 448 p.
22. Chodorow N. The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender / Nancy Chodorow. – Moscow: ROSSPEN, 2006. – 496 p.
23. Eliade M. Mephistopheles and Androgyne, or the mystery of wholeness / Mirca Eliade. [translated from French by E.V.Baevskaya]. – Saint-Petersburg: Aleteya, 1998. – 376 p.

Gender identity in contemporary socio-cultural context: transformation of the reception of “male” and “female” in culture

N. O. Kopylova

Abstract. The article describes the concept, characteristics and some representations of gender identity in the today's socio-cultural context. The connection between the concept of gender identity and cultural constructs “male” and “female” is identified. An overview of the main topics and issues that are included in the research interests of gender studies is represented. The article also analyzes S. Bem’s theory of the “lenses of gender” and androgyny, which made a significant contribution to the development of research of gender identity. Considered the transformation of ideas about “male” and “female” in modern culture (bz the example of family, fashion and other socio-cultural practices). This article finds that today we could speak about the crisis of identity, including gender identity.

Keywords: *gender identity, “mail” and “female”, today’s socio-cultural context, gender role, androgyny.*

Гендерная идентичность в социокультурном контексте современности: трансформация восприятия «мужского» и «женского» в культуре

Н. А. Копылова

Аннотация. В статье рассмотрено понятие, характерные черты и некоторые репрезентации гендерной идентичности в современном социокультурном контексте. Установлена связь понятия гендерной идентичности с культурными конструктами «мужское» и «женское». Представлен обзор основных тем и проблем, которые входят в круг научных интересов гендерных исследований. Представлено теорию «линз гендера» и андрогинности С.Бем, которая осуществила весомый вклад в развитие исследований гендерной идентичности. Рассмотрена трансформация представлений о «мужском» и «женском» в современной культуре (на примере семьи, моды и других социокультурных практик). Установлено, что на сегодняшний день можно говорить о кризисе идентичности, в том числе гендерной.

Ключевые слова: *гендерная идентичность, «мужское» та «женское», современный социокультурный контекст, андрогинность.*

Региональный аспект меценатства и коллекционирования в Украине: диалог культур (историко-культурологический обзор)

Т. С. Овчаренко

Кафедра культурологии и искусствоведения, Одесский национальный политехнический университет, Украина, г. Одесса
Corresponding author. E-mail: azora2013@yandex.ua

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы диалога культур (украино-венгерский), региональный аспект актуализации культурного наследия и коллекционирования и меценатства как форме такой актуализации. В статье представлены такие направления меценатской деятельности как садово-парковое, художественное, театральное. Как результат исследования представлена информация о социально-культурном проекте «Мистецькі експедиції» и о творческом объединении VISTA Club.

Ключевые слова: меценатство, коллекционирование, актуализация культурного наследия, идентификация культуры, репрезентация культуры, диалог культур.

«Умирать богатым стыдно – надо успеть при жизни
потратить деньги на добрые дела».

Эндрю Карнеги

Введение. Меценатство – дело обычное и почетное, во все времена и во многих странах. Большое значение для появления и развития этого явления в обществе необходим высокий духовный уровень всего общества и эмоциональное настроение. Вопрос меценатства довольно сложный и зависит от многих факторов, но, если мы собираемся репрезентовать свою культуру в мировом пространстве, идентифицировать себя как прогрессивную, европейскую нацию, то нам просто необходимо создать систему таких компонентов культуры, которая бы включала в себя сохранение и актуализацию культурного наследия. Меценатство и коллекционирование, на наш взгляд, являются одним из активных и действующих форм актуализации, идентификации украинской культуры.

Цель статьи – показать динамику развития украино-венгерских отношений, раскрыть мотивацию и направления деятельности меценатов в разные исторические периоды в данном регионе.

Публикации по данной теме. Следует отметить, что глобальных научных исследований по теме нет. Для изучения данного вопроса нам помогли документы из областного архива Закарпатской области, некоторые статьи по теме, интервью с известными меценатами Украины. Несмотря на то, что современные институты благотворительности, меценатства постепенно развиваются, этот процесс происходит достаточно медленно. В настоящее время эти источники финансирования покрывают не более 2% расходов организаций сферы культуры и искусства. По данным социологических исследований, на театральное искусство приходится 38%, на музыку – 30%, на музеи – 10%, на издательскую, выставочную и прочую деятельность – 22% от общего объема спонсорской помощи [1]. Среди публикаций, которые оказались полезными такие: книга Слабошпицького М.Ф., Доники О.М., Коваленко Р.В., Голимби В.І.

Материалы и методы исследования. Для нас таковыми являются методы наблюдения, интервью, анализа культурных текстов и печатных источников (статьи, архивные документы, книги).

Изложение основного материала. Дискуссии по поводу целей меценатства в Украине ведутся давно. Известно, что в разные исторические эпохи мотиваця

была разной. Меценатство в Украине получило свое широкое распространение в 18-19 веках, когда выделился слой общества, который был заинтересован в получении образования и распространения культурных традиций в обществе. Существовало много разных направлений и форм меценатства: религиозная сфера, образование и наука, медицина и здоровье, садово-парковое меценатство, художественное меценатство. Обычно меценаты являлись и коллекционерами, таким образом, поддерживали интересующую его область культуры.

Итак, Западная Украина – красивейший регион, который имеет богатый потенциал для туристической деятельности. Здесь есть много минеральных источников, красивая природа, и возможности для активного познавательного и лечебно-оздоровительного туризма. Именно эти особенности заметили в свое время богатые меценаты еще в 17-18 веке.

Нужно так же сказать, что в каждом регионе Украины доминировал тот или иной вид меценатской деятельности. Это было связано с разными причинами (географическое и климатическое расположение региона, исторические события в данном регионе, рост населения и городов и т.д.). Как известно, западная Украина всегда была больше ориентирована на Европейскую культуру, поэтому и направления и формы меценатской деятельности тут были соответствующие.

Первым из них можно назвать *садово-парковое меценатство*, создание архитектурных дворцово-парковых комплексов. Назовем самые известные из них.

Дворец Шёнборнов — бывшая резиденция и охотничий дом графов Шёнборнов - аристократического (графского) немецко-австрийский рода, а с 1946 года — санаторий «Карпаты». Расположен в селе Карпаты (Мукачевский район, Закарпатская область). Представители этого рода стали крупнейшими землевладельцами и меценатами Закарпатья на протяжении 200 лет. Этот дворец был построен графом Эрвином Фридрихом Шёнборн-Бухгаймом в 1890-1895 годах. Возле дворца был разбит прекрасный сад-дендрарий (ныне Парк санатория «Карпаты») с декоративным озером в центре. Сам охотничий замок

построен в неоромантическом стиле, сочетающем романские и готические мотивы. Оригинальность дворца еще и в том, что он имеет 365 окон (количество дней в году), 52 дымохода 12 входов (как месяцев в году). Замок украшен богатым декором (барельефы, флюгеры, витражи) на тему родовой геральдики графов Шёнборнов; действует башенные часы с курантами. В дворцовом парке установлены закладной памятный знак (с надписью на венгерском языке) и две скульптурные композиции — «Олень» и «Медведица с медвежонком». Очертания выкопанного в конце XIX века ставка (по замыслу владельца парка) условно воспроизводят карту Австро-Венгерской империи.

Еще один **замок в городе Виноградове** (Закарпатской области). Город расположился у подножия величавого потухшего вулкана Чёрная Гора. В начале X века эта земля была захвачена венграми, а уже в 13 веке город упоминается под другим названием - Севлюш, которое переводится как «Виноградный». Эта щедрая и красивая природа издавна манила к себе не только поселенцев, но и завоевателей. Для защиты населения в 11 веке на плато возле Чёрной Горы возвели первое феодальное укрепление — замок Канко. Природные декорации руин замка Канко можно наблюдать в фильмах «Табор уходит в небо», «Над Тиссой», «Гроза над полями». И только недавно виноградовцы поняли, что замок — это туристическая достопримечательность.

У подножья горы, в старинном парке расположен недавно отреставрированный дворец с именем - Перени, на фасаде которого расположен баронский герб. Самым знаменитым его жителем **был Жигмонд Перени**, меценат и участник революции 1848-1849 гг. Под дворцом до теперешнего дня сохранились глубокие и вместительные винные подвалы, а на одном из этажей — камин и фресковая живопись в центральном зале. Внешний вид дворца завершает барочная крыша с заламами, покрытая гонтом. Окна фасадов скромно декорированы наличниками. Подъезд ко дворцу обозначают одноэтажные хозяйственные флигели с барочной крышей с заломом, покрытые гонтом. Дворец имел большую библиотеку и коллекцию живописи. Даже теперь, после десятилетий совсем других времен, аристократический дух еще сохраняется в этих сооружениях, довольно качественно отреставрированных несколько лет назад [2].

Еще один меценат Западной Украины, **венгр Янош Другет** — единственный достойный управитель города за всю его историю. Ему принадлежат все самые главные постройки Ужгорода (Ужгородский католический кафедральный собор, Ужгородский и Невицкие замки).

Ужгородский (или Унгварский) замок был построен в 1214 году, но уже в 1241-м его разрушила орда хана Батая. Разрушения были настолько огромными, что даже после отступления орды никто не решился что-либо там трогать. Городской замок выстроили, но на противоположном берегу реки, однако в 1317 году он был разрушен татарами. В 1384 году замок был отстроен на прежнем месте и в прежнем виде. Братья — итальянцы Другетти (Другеты) — получили его в подарок от короля Карла Роберта Анжуйского за помощь в подавлении восстания Петра Петени. Другеты

не просто отремонтировали замок, а превратили его в неприступный бастион. Ведь войны в те времена были привычным делом. В 17 веке, например, в Ужгороде (тогда — Унгваре) не было и года без войны. Замок оказывался в центре военных действий: трансильванцы, турки и австрийцы все время воевали между собой.

Последний из династии Другетов — Валентин — умер, не оставив прямых наследников. Замок перешел к его зятю — вдовцу Миклошу Берчени, который превратил мрачный средневековый замок в роскошный дворец. Позже императрица Мария-Терезия подарила этот замок греко-католической епархии. Церковь тогда полностью контролировала городскую жизнь, ведая и образованием, и медициной, и городскими порядками. В замке открыли семинарию, где готовили не только священников, но и школьных учителей (просуществовала до 1940 года). Когда на Закарпатье установилась советская власть, это учебное заведение закрыли. А в 1949 году греко-католическую церковь объявили вне закона, ее служителей начали преследовать — расстреливали, ссылали. Прихожане прятали своих священников, а служения проходили тайно.

Следующее направление меценатской деятельности и коллекционирования — это *художественное меценатство*, которое имело целью поддержку художников и творческой интеллигенции, организацию и проведение выставок и аукционов для распространения и продажи картин, икон и других артефактов украинской культуры. Это направление было основным в данной местности всегда, и остается главным и сейчас. Известно, что большинство художников данного региона обучались в Европе, да и на создание художественной Закарпатской школы оказали влияние идеи европейских художников.

Однако, не все меценаты и коллекционеры по национальности венгры. Так, например, хочется рассказать о меценате и коллекционере Зиггарде Рашдорфе. Он является коллекционером картин известных художников Закарпатья, меценатом проекта «Книга-каталог в 2-х томах «Закарпатская живопись». В интервью в газете «Бизнес» он говорил: «Я влюбился в природу Закарпатья раз и навсегда. И захотелось купить картины художников и помочь им. Затем я организовал выставки в Германии и Украине. Мои контакты в Украине шире и интенсивнее, чем в Германии. Поэтому поддерживать немецких художников я не берусь, не знаю, что там происходит. Вся моя коллекция — это духовная ценность закарпатских мастеров, чья школа уникальна» [3].

Его коллекция насчитывает более 100 работ, есть очень дорогие картины (например, картина Антона Кашшай, ученика А.Эрдели — стоимость до 10 тысяч \$), но цель его не заработать много денег, а сделать шаг навстречу талантливым художникам. Сам немецкий меценат, прожил в Закарпатье (Ужгороде) более 3 лет, любясь природой и красотой, сочетанием цветов и натурализмом в картинах художников. Также он хотел развеять миф о том, что закарпатские художники — это только пейзажисты. В коллекции З.Рашдорфа есть картины Ивана Бровди («Свеча»), Марии Митрик («Цветы», «Натюрморт»). «Я хотел этой выставкой продемонстрировать своеобразную приемственность поколений художников Закарпатья: от представите-

лей академической школы (Юрий Герц, Борис Кузьма, Вячеслав Приходько) до мастеров современных (Татьяны Романовой – «Сон Фауста» или Наталии Симы «Скоро весна») [3].

Еще одной формой сохранения и актуализации художественного наследия Украины, а именно Западного региона, является создание в 2004 году клуба, который объединяет людей искусства и бизнеса (актеров, музыкантов, художников, бизнесменов, ученых) – VISTA Club.

Следующим примером такого диалога культур (украино-венгерских отношений) можно назвать созданный памятник Игнатию Рошковичу – выдающемуся венгерскому и европейскому художнику, родом из Закарпатской области. Его скульптура была установлена в Ужгороде (2012 год) и в Будапеште (2014 год). Символично, что обе фигуры установлены на набережных (одна на набережной Дуная, другая на набережной Ужа). В обоих на мольберте работы с видом на главные мосты – пешеходный города Ungvar, и знаменитый будапештский Széchenyi lánchíd. Скульптуры установлены на фоне исторических каждого городе комплексов зданий. В Будапеште – Королевского дворца, в Ужгороде – Korona szalloda (отеля венгерской короны). Этот меценатский проект был профинансирован предпринимателем, депутатом Ужгородского горсовета Иваном Волошиным, а выполнен ужгородским скульптором Михаилом Колодко, и был приурочен к празднованию культурных и исторических связей между городами.

Результаты и их обсуждение. Конечно же, в рамках одной статьи нельзя рассказать обо всех направлениях в меценатской деятельности и обо всех коллекционерах венгерско-украинского культурного пространства. Данная статья является лишь первой частью нашего исследования. Но, нельзя обойти вниманием *театральное меценатство*.

«Театральное искусство в Закарпатье имеет глубокую историю и неизменные традиции. Поэтому считаю необходимым поддерживать эти хорошие инициативы и активно развивать это весомое направление культурной сферы Закарпатья», – говорит спонсор театрального фестиваля глава правления «Коминвестбанка» Мирослав Гисем.

Венгерский национальный театр им. Дьюлы Ййеша из заштатного городка в Закарпатье — Берегово сумел лучше прочих воплотить доктрину Леся Курбаса. Пока большинство украинских режиссеров только начинали раздумывать об интеграции в Европу, лидер береговского театра Аттила Виднянский создавал уникальный актерский ансамбль, игравший сложнейший репертуар — Шекспира, Превера, Элиота, Беккета. Спектакли береговцев отмечены темпераментом и экспрессией. В современных украинских реалиях эта труппа, и сегодня не прекратившая лабораторных исследований в области актерской психотехники, поневоле оказалась в положении маргинала в театральном искусстве.

Если говорить о меценате, который поддерживает развитие этого театра, то, конечно же, это сам режиссер и художественный руководитель Аттила Виднянский. Его фигура уже уникальна – его рейтинг среди современных украинских режиссеров велик, он пользуется уважением, его театр – это творческая лабора-

тория. Он живет в Закарпатье, венгр по происхождению, жена у него из Уфы. Ему как руководителю театра необходимо постоянно искать сценическую площадку, поддерживать и стимулировать творческую мысль всего коллектива. Своей стационарной площадки у театра нет, поэтому они много гастролируют, их знают больше в Европе, чем в Украине.

На всевозможных фестивалях они получали множество призов и вызывали неизменное удивление: молодой коллектив, живущий в глухой провинции, на задворках Европы, показывал серьезнейшие спектакли на основе классической литературы, полные эпического размаха и редкой глубины. Они много гастролируют и странствуют и это важно: гастрольная деятельность их основной хлеб – государство практически не заботится об этом театре. Этот уникальный коллектив со своим молодым лидером ведет странный образ жизни: они существуют на границе двух государств, на границе природных стихий – гор и равнины, на пересечении нескольких культур, между городским и сельским образом жизни – они фактически полностью независимы и предоставлены сами себе [4].

В начале лета 2014 года Венгерская ассоциация областных театров пригласила делегацию с Украины для ознакомления с театральной культурой Украины и Венгрии и обмена опытом, участием в совместных фестивалях. Главным инициатором встречи был президент ассоциации Венгерских областных театров, директор театра имени Йокая (Бекешчаба) Петер Фекете. Представители делегации отметили, что в Венгрии действует «Закон о меценатстве», позволяющий предпринимателям платить часть налогов не государству, а напрямую в театр, при этом сумма должна составлять не более 80% стоимости реализованных театром билетов. «Благодаря этому у венгерских театров намного больше возможностей, чем у их коллег в Украине. Каждый театр стал выпускать ежемесячный театральный журнал и финансирует его на ту сумму, на которую может продать его своим зрителям. 80% материала в этом журнале посвящено провинциальным театрам и 20% – мировым театральным и культурным событиям. Статьи и информацию для журнала предоставляют сами работники театров, актеры. Таким образом вот уже пять лет в Венгрии существует популярный ежемесячный журнал, дающий всеобъемлющую информацию о театральной жизни страны и мира»[5].

Выводы: Опыт западных стран показывает, что там меценатство не облагается налогом, и поэтому, у них больше возможностей поддержать представителей науки и культуры. У нас же все наоборот. Поэтому, все чаще стали возникать социальные и культурные проекты, которые направлены на объединение разных аспектов культурной жизни регионов Украины.

Например, такой проект был задуман, предложен и осуществлен в Украине в 2014 году. Его инициаторы Людмила Гарарук (студия ювелирного дизайна HARARUK, г. Киев) и Ирина Олейник (искусствовед, кандидат филологических наук, г. Киев) указывают на то, что это был негосударственный благотворительный проект, целью которого было объединение маленьких и больших городов в разных регионах

Украины; а также, создание творческого союза меценатов, коллекционеров, бизнесменов, общественных деятелей, писателей и поэтов, представителей местной администрации.

Этот проект выявил туристический и культурный потенциал Украины, предложил возможности для создания бренда городов и сел, объединить запад с востоком, юг с северной частью Украины. Результатом проекта стали совместные пленеры художников, написание большой картины, проведение аукциона, организация музыкальных концертов и литературно-поэтических вечеров. Маршрут данного проекта, как считают организаторы проекта, очень символично, так как объединяют две границы: одна, восточная – с

Россией, другая – с Европой. Также, важно и то, что путь национальной элиты и интеллигенции ведут не из Киева к малым городам, а наоборот [6].

О создании туристического бренда и привлекательности Украины для других стран, об актуализации культурного наследия страны говорит и меценат Сергей Тарута. «Туда, где заботятся о сохранении культурного наследия, приезжают миллионы туристов, а значит, развивается туристическая отрасль — самая прибыльная и экологически чистая в системе бизнеса. Нужно это стране? Нужно! Но у нас, к сожалению, собственная выгода зачастую ставится куда выше, чем интересы государства» [7].

ЛИТЕРАТУРА

1. Юлия Куликова. Меценатство как культура личности: от наследия к преемственности./Литературно-художественный и культурологический журнал «Меценат и Мир» - № 53 - 54 - 55 - 56 (2012)
2. Электронный ресурс: <http://100dorog.ru/guide/articles/6519122/>
3. Анна Шерман. Зигхард Рашдорф: "Я сделал все, что обещал художникам..." - "Антиквар", № 10, 2011 г
4. Марина Котеленец. Атила Виднянский: «У МЕНЯ НЕ БЫЛО ЭПОХИ КАПРИЗОВ»/Электронный ресурс: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/attila_vidnyanskiy_u_menya_ne_bylo_epohi_kaprizov.html
5. Электронный ресурс: <http://dramaturg.com.ua/index.php/component/content/article/18-articles/99-delegation-hungary>
6. Мар'яна Нейметі. МИСТЕЦЬКІ ЕКСПЕДИЦІЇ шляхами національної еліти від Києва до Ужгорода.- Антиквар № 132 (4303), 25/11/2014. – С.7.
7. Анна Шерман. Интервью с Сargeем Тарутой. «Собственность коллекционера – это тоже богатство страны». – Антиквар № 1-2 январь-февраль 2016. - Электронный ресурс: <http://antikvar.ua/publications/appinion/641-2016-02-22-11-19-57.html>

REFERENCES

1. Julia Kulikova. Patronage of culture personality: from heritage to the continuity/literary and cultural magazine "Philanthropist and peace-no. 53-54-55-56 (2012)
2. Electronic resource: <http://100dorog.ru/guide/articles/6519122/>
3. Anna Sherman. Sieghard rashdorf: "I did everything promised artists."-"the antiquary", no. 10, 2011,
4. Marina Kotelenets. Attila Vidnjanskij: "I had no ERA WHIMS"/electronic resource: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/attila_vidnyanskiy_u_menya_ne_bylo_epohi_kaprizov.html
5. Electronic Resource: <http://dramaturg.com.ua/index.php/component/content/article/18-articles/99-delegation-hungary>
6. Marianna Nejmeti. Art expedition ways national elite from Kiev to Uzhgorod.- Antiquarian No. 132 (4303), 11/25/2014. -S. 7.
7. Anna Sherman. Interview with Sargeem Tarutoj. "Property of the collector is also the wealth of the country." - Antiquary No. 1-2, January-February 2016. - Electronic resource: <http://antikvar.ua/publications/appinion/641-2016-02-22-11-19-57.html>

The regional dimension of patronage and collecting in Ukraine: dialogue of cultures (historical-cultural review)

T. S. Ovcharenko

Abstract. This article discusses the issues of the dialogue of cultures (Ukrainian-Hungarian), mainstreaming the regional dimension of the cultural heritage and collectibles and philanthropy as a way of mainstreaming. This article presents such philanthropy as landscape gardening, art, theatre. As a result of the study provides information on the socio-cultural project "Art expedition" and creative merging VISTA Club.

Keywords: charity, collecting, updating of cultural heritage, cultural identity, representation of culture, intercultural dialogue.

Региональный аспект меценатства и коллекционирования в Украине: диалог культур (историко-культурологический обзор)

T. S. Ovcharenko

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы диалога культур (украино-венгерский), региональный аспект актуализации культурного наследия и коллекционирования и меценатства как форме такой актуализации. В статье представлены такие направления меценатской деятельности как садово-парковое, художественное, театральное. Как результат исследования представлена информация о социально-культурном проекте «Мистецькі експедиції» и о творческом объединении VISTA Club.

Ключевые слова: меценатство, коллекционирование, актуализация культурного наследия, идентификация культуры, репрезентация культуры, диалог культур.

PHILOSOPHY

Екологічна освіта в морських вищих навчальних закладах: теоретичний аспект

О. В. Байрамова

Дунайський факультет морського та річкового транспорту
Київська державна академія водного транспорту ім.гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, м.Ізмаїл, Україна
Corresponding author. E-mail: e04841@rambler.ru

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 08.02.17.

Анотація. Статтю присвячено проблемі екологічної освіти в морських вищих навчальних закладах. Розглядаються особливості, основні підходи, завдання та складові змісту екологічної освіти курсантів в процесі професійної підготовки. Наголошується необхідність екологізації всіх навчальних дисциплін. Зазначається потреба негайного поновлення цілей та задач екологічної освіти, її очікуваних результатів, що є однією з умов підготовки висококваліфікованого фахівця морського флоту.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічний світогляд, екологічні компетенції курсантів, екологічні знання, цінності.

Вступ. В найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя велика увага приділяється екологічній освіті, культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію в світі, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації. Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту. Екологічна освіта є пріоритетним напрямом у гармонізації відношень суспільства і природи.

Екологічна освіта у XXI сторіччі стала необхідною складовою екологічно безпечною, гармонійною розвитку. Екологічне виховання і інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців з високим рівнем екологічної культури є одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Особливої важливості вона набуває у підготовці студентів морських вищих навчальних закладів, оскільки від сформованості екологічної компетентності фахівців морського флоту безпосередньо залежить збереження стану Світового океану, захист його від забруднення.

Стислий огляд публікацій за темою. Проблема ролі і місця екологічної освіченості цікавить багатьох науковців. Питання формування загальної екологічної культури, осмислювалися у публікаціях В. Андрущенка, Н.Авраменко, Ю.Алферова, Г. Бачинського, В. Вернадського, Л. Губерського, М. Кисельова, Б. Коммонера, Ю. Одума, А. Печчеї та інших відомих вітчизняних та іноземних учених. Загальні проблеми проектування екологічної освіти в технічному вузі представлені в роботах О.Плахотнік, В.Прозорової, Н.Пустовіт. Першочергові завдання вдосконалення екологічної освіти і виховання в Україні є основою науково-практичних досліджень Г.Білявського. Проблему формування екологічного світогляду у студентської молоді вивчають сучасні українські науковці: Н. Негруца, Н. Немченко, С. Совгіра. Екологічна освіта розглядається вченими в контексті загальної освіти особистості, а її реалізація здійснюється у ході вивчення традиційних курсів екології, безпеки життєдіяльності. Особливої уваги потребують питання розвитку екологічної освіти у морських вищих навчальних закладах. Морський флот є однією з найбільш розви-

нених галузей світової економіки. Море є для моряків середовищем, засобом та продуктом праці, тому що у результаті впливу людини значно погіршився стан Світового океану. Сьогодні, у зв'язку з необхідністю реалізації екологічних принципів у галузі морської діяльності, особливої актуальності набуває екологічна освіта майбутніх моряків. Проблема екологічного виховання в морській галузі фактично залишається відкритою та недостатньо дослідженою. Специфіка роботи на судах у морі потребує навчання моряків компетентно здійснювати професійну діяльність.

Мета статті. Важливість наукового осмислення методів, умов, засобів екологічної освіти майбутнього фахівця, обумовлена також соціокультурним потребами в розвитку здібностей студентів, у формуванні екологічного світогляду. Тому метою нашої статті є розглядання особливостей реалізації екологічної освіти майбутніх випускників вищих морських навчальних закладів.

Матеріали та методи. У дослідженні застосовано наступні наукові методи: метод узагальнення та історичний (для вивчення ступеня вивченості теми, формування загальної проблематики), компаративний метод (наприклад, для вивчення змісту та розвитку поняття «екологічна освіта»), описовий, синтетичний, аналітичний метод (йдеться про вивчення комплексних понять «система компетенцій», «принципи екологічного виховання»)

Результати та їх обговорення. Викладення основного матеріалу досліджень. Одна з перших статей про екологічне навчання з'явилась у «The Journal of Environmental Education» в 1969 році, автором якого є William B.Stapp, який став першим директором з екологічної освіти при ЮНЕСКО, а потім - Global Rivers International Network. В 1970 році була створена Національна Асоціація Екологічного навчання задля просування екологічних навчальних програм. В 1972 році на Конференції ООН із проблем навколишнього середовища у Стокгольмі було зроблено заяву про те, що екологічна освіта має бути інструментом задля вирішення глобальних екологічних проблем. В тому ж році ГА ООН створила Програму ООН з навколишнього середовища - ЮНЕП. ЮНЕСКО та ЮНЕП створили три головні декларації, які становлять на-

прями екологічної освіти. Це – Стокгольмська декларація (1972), Белградська хартія (1975), Тбіліська декларація (1977). ЮНЕСКО стверджує, що екологічна освіта є життєво важлива для підвищення суспільної екологічної свідомості. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на XXI сторіччя» та ін.). Необхідність формування екологічного світогляду студентів зазначається також у екологічній програмі ЮНЕСКО «Людина та біосфера» (МАН – Man and Biosphere). Відповідно до «Концепції екологічної освіти України» одним з основних стратегічних напрямків розвитку екологічної освіти є формування покоління з високим рівнем екологічної культури та екологічного світогляду, а одним з провідних завдань освіти та виховання є формування всебічно розвинутої особистості, невід'ємною складовою якої є екологічний світогляд [1].

У наукових дослідженнях існує велика кількість глумачень дефініції «екологічна освіта», які часто мають суттєві розбіжності. На нашу думку, надзвичайно слушним є визначення Л.Б. Лук'янової: «...екологічна освіта – це не частина освіти, а новий сенс і мета сучасного освітнього процесу – унікального засобу збереження й розвитку людини і продовження людської цивілізації, це процес, який перебуває у постійному розвитку і є результатом переорієнтації та узгодження різних дисциплін» [2, с. 54]. Завдання й принципи положення екологічної освіти націлені на різнобічну підготовку студентської молоді, яка зможе вирішувати екологічні проблеми на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду та набутого досвіду. Глибоким опануванням екологічними знаннями, формуванням екологічного мислення, свідомості та культури мають бути охоплені всі студенти морських навчальних закладів. Екологічно безпечний розвиток повинен бути базисною ідеєю, методологічною основою екологічної освіти згідно з міжнародними вимогами.

Існує два підходи до розгортання змісту екологічної освіти: перший – мультидисциплінарний (екологізація існуючих навчальних предметів відповідно до специфіки їх змісту). Другий – внутрішньодисциплінарний (введення до навчального плану спеціального предмета екологічного змісту). Наприклад, в навчальних дисциплінах «Технологія використання робочих речовин», «Автоматизація судових енергетичних установок» та «Суднові допоміжні механізми, устрої та системи» (СДМ) потрібно додати інформацію з екологічних питань по загальним проблемам для всіх суден водного транспорту. Такий формат реалізації змісту освіти дозволяє знання з наукової, соціальної, економічної, технічної сфери синтезувати на екологічне знання. Це дозволить курсантам зрозуміти значущість екологічної освіти не тільки для формування екологічної культури, а й для професійної підготовки.

При внутрішньодисциплінарному підході – вводиться спеціальний предмет екологічного змісту. Відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик (ОКХ) та освітньо-професійних програм (ОПП) у морських навчальних закладах введено дисципліну «Основи екології та охорона навколишнього

середовища», яка має сприяти екологічному вихованню курсантів.

Головними складовими екологічної освіти у морському ВНЗ мають бути не тільки формальна, а й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: різнобічна підготовка студентів, здатних аналізувати та вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми на основі наукових знань, загальнолюдських цінностей та досвіду. Базою для здійснення заходів по вирішенню цієї важливої і складної державної проблеми має стати «Концепція екологічної освіти України». Екологічна освіта повинна включати в себе неформальні компоненти, які передбачають використання у плануванні та реалізації освіти різноманітних форм екологічного виховання

(наприклад, організація тимчасових фотовиставок екологічного змісту, екологічних фестивалів, конкурсів, організація лекцій сумісно з представниками громадських екологічних організацій, фахівців-екологів найвищої кваліфікації, організовувати публічні екологічні дискусії на злободенні екологічні проблеми). Доцільність застосування неформальної частини екологічної освіти необхідно передбачати у період складання навчальних планів і програм, організації навчального процесу в цілому. Важливо реалізувати саме цілісний підхід до екологічної освіти. Безсумнівно, що в процесі навчання треба забезпечити не тільки набуття відповідних знань з екології та вміння обґрунтовувати свої світоглядні позиції у сфері екології, а й активне і повсякчасне використання їх у професійній діяльності, повсякденному житті та навіть, побуті. У цьому зв'язку процес екологічної освіти повинен розумітися не тільки як процес засвоєння певної системи екологічних знань, умінь і компетенцій, що становлять інструментальну основу навчально-пізнавальної діяльності молоді, але і як процес розвитку ціннісних орієнтацій особистості, прийняття екологічних цінностей.

Екологічна освіта розглядається як сукупність наступних компонентів: екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічна етика, екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний ступень екологічної освіти: від елементарних знань до глибокого усвідомлення. Розвиток вищої екологічної освіти повинен базуватися на комплексному збалансованому поєднанні природничого, технологічного, економічного, юридичного і соціокультурного підходів. Першочерговим завданням розвитку вищої екологічної освіти є розробка програм навчальних курсів з екології згідно з вимогами часу, міжнародними принципами, можливостями ВНЗ, потребами регіонів та відповідних стандартів.

Зміст навчання повинен сприяти подальшому розширенню і поглибленню екологічної культури особистості в процесі професійної підготовки фахівця, а складові змісту екологічної освіти у професійній освіті повинні мати інваріантний та варіативний компоненти. Перший має гуманітарно-світоглядну спрямованість і висвітлює стан сучасної науково-природничої картини світу з точки зору екології, головні етапи становлення екології, основні екологічні поняття й визначення, рівні організації і функціонування екологічних систем, значення екологічних систем, значення екологічної безпеки як складової загальної безпеки України, екологічне нормування впливу

на природне середовище, міжнародну співпрацю у справі збереження та відновлення довкілля, екологічну культуру і мораль нової цивілізації. Інваріативний компонент має забезпечити обов'язковий мінімум змісту окремого курсу «Основи екології та охорона навколишнього середовища», який, на жаль, має дуже обмежену кількість годин на його вивчення. Другий, варіативний компонент повинен висвітлювати аспекти екології з професійним спрямуванням, тобто його зміст залежить від освітніх потреб та обставин. Така побудова змісту екологічної педагогіки й освіти у вищій школі враховує екологічні імперативи.

Одним із суб'єктивних факторів, які гальмують створення системи неперервної екологічної освіти, є те, що в практиці не завжди використовуються наявні для цього можливості. Хибною є позиція, відповідно до якої основне навантаження з екологічної освіти повинно відбуватися тільки в процесі викладання окремих дисциплін. Провідним є положення про те, що у досягненні головної мети екологічної освіти є інтеграція всіх навчальних предметів, бо в кожному з них закладено свій екологічний потенціал. [3]

У процесі вивчення курсу «Основи екології та охорона навколишнього середовища» курсантам доцільно працювати із додатковою науковою та науково-популярною літературою з проблем екології, семінарські заняття можливо проводити у вигляді дискусій, після моделювання виробничих та практичних ситуацій тощо. Нинішньому навчально-виховному процесу властиве переважання вербальних методів спілкування, недооцінка значення комунікативної взаємодії, відсутність цікавих форм організації навчальної діяльності тощо. Тому педагогічна практика потребує впровадження також ігрових методів, які покликані активізувати діяльність студентів. До ігрових методів навчання відносяться: ділові ігри, дидактичні ігри, ігри-змагання. Модифікаціями ділової гри можна вважати бліц-гру, гру-вправу, рольову, операційну, імітаційну ігри тощо. Необхідно активізувати участь студентів у різноманітній дослідно-експериментальній, природоохоронній діяльності, організувати екологічні клуби, гуртки, екологічні табори, сформувати екологічні агітбригади.

Використання інтерактивних методів в процесі навчання професійних і спеціальних дисциплін з включенням екологічних знань, дозволяє вирішити задачу формування екологічного навчального середовища. Це дозволяє вирішити багато дидактичних та виховних задач: засвоєння екологічних знань, самостійний пошук вирішення проблем, пробудження зацікавленості студентів, вихід студентів на рівень свідомого відношення та особистої відповідальності за навколишнє середовище[4]. Тому інтерактивне навчання орієнтує на активне засвоєння учбового матеріалу, більш сутнісне його розуміння, розвиток навичок рішення комплексних соціально-екологічних завдань. Навчання через співпрацю, також сприяє розвитку здібності сприймати іншу точку зору та вирішувати конфлікти, що є дуже важливим для професійної діяльності моряків.

Таким чином, єдина понятійна основа екологічних знань дозволяє концептуально поєднати розрізнені екологічні поняття і знання різних дисциплін, пов'язати єдиним підходом екологічні питання, усвідомити системні зв'язки, сформувати цілісне уявлен-

ня про навколишній світ як систему «природа – людина – суспільство». Результатом постає формування сучасного екологічного системно-вірогідного мислення, системи екологічних знань, уведення екологічного імперативу у природокористування [5]. Розвиток екологічного мислення залежить від вивчення багатьох дисциплін, викладання яких засновано на принципах системності, взаємозалежності, інтеграції та єдності екологічних знань. Традиційна «реальна» модель освіти в морських ВНЗ орієнтована більше тільки на передачу спеціальних знань, по формату реалізації має авторитарний характер. Забезпечення процесів самореалізації та особистого росту студентів – є головні умови формування екологічного світогляду. Система професійної морської освіти повинна бути побудована таким чином, щоб в ракурсі певних етичних установок допомогти студентові сформувати навички поведінки і навчити передбачати наслідки своєї професійної діяльності для людини та біосфери. Ідея контекстного підходу в викладанні дисциплін гуманітарного циклу має важливе значення. Реалізація цієї форми складання навчального змісту уможливило, по-перше, встановлення міждисциплінарних зв'язків, що сприяють формуванню цілісного уявлення про навколишній світ, а по-друге, підтверджується значення екологічної культури в структурі культури особистості студента як компонента професійної культури. Також, контекстний підхід реалізує можливість насичення спеціальних дисциплін екологічним змістом без порушення логіки викладу дисципліни «Основи екології та основи навколишнього середовища».

Отже, для формування екологічної освіти студентів морських навчальних закладів необхідно забезпечити дієвий механізм по введенню екологічних знань в учбовий процес, скоординувати зусилля різних курсів та кафедр, обмін інформацією, досвідом, методологічним та методичним забезпеченням, організацію виховного процесу. Сучасна екологічна освіта потребує поліпшити зміст навчальних програм, переглянути зміст і структуру освітньо-професійних програм та освітньо-кваліфікаційних характеристик майбутніх фахівців ОКР "Бакалавр", "Магістр", включивши до їх структури екологічний компонент, удосконалити підручники, збільшити випуск літератури екологічного профілю, навчальні посібники, методичні розробки, що відображають теоретичні й практичні основи екологічної освіченості й вихованості. Один із найважливіших факторів підвищення ефективності екологічної освіти є дослідницький характер навчання, тому в НМК треба передбачити організацію самостійної навчально-дослідницької роботи студентів. Поєднання теоретичних знань та практичних навичок по їх використанню можливе за умов активного впровадження нових форм та методів навчання, різних видів моделювання екологічних процесів чи ситуацій, проведення екскурсій на екологічні об'єкти. Формування екологічної компетентності студентів морських ВНЗ – складний системний процес, який передбачає набуття знань й умінь та їх трансформацію в компетенції, а також світоглядні, морально-ціннісні та інші аспекти розвитку особистості. На нашу думку, формуванню екологічної компетентності майбутнього моряка буде сприяти: екологізація змісту всіх дисциплін природничо-наукової, професійної та практичної підготовки,

міждисциплінарні зв'язки у процесі професійної підготовки. Питання міждисциплінарних зв'язків включені в навчальний процес при формуванні екологічної компетентності. Це дає можливість випускнику застосовувати у професійній діяльності отримані знання, які будуть направлені на збереження навколишнього середовища, оскільки це відповідає потребам сьогодення. У процесі викладання «Основ екології та охорони навколишнього середовища» морському ВНЗ викладач повинен брати до уваги специфіку предмета, дотримуватися стандарту, але може поряд із тим поширювати одні розділи програми та скорочувати інші, використовуючи різноманітні методики викладання. Доцільним буде налагодити між морськими навчальними закладами України, освітніми закладами Європи і США стійкі зв'язки та обмін досвідом, методологічними доробками щодо екологічної освіти й виховання, створити мережу інформаційних, методичних, тренінгових центрів, сумісних нових проєктів, прове-

дення науково-практичних конференцій з запрошенням до участі студентів.

Сучасна екологічна освіта повинна бути націлена на майбутнє, на формування екологічної культури та грамотності, на створення умов для розвитку відповідальної особистості, яка має впевненість, що наслідки діяльності людини залежать від неї самої, від знань та вмінь передбачити ці наслідки. Сучасні глобальні, національні та регіональні екологічні виклики потребують негайного поновлення цілей та задач екологічної освіти, а, як наслідок, та її очікуваних результатів. Перспективними напрямками подальших досліджень удосконалення, навіть, модернізації екологічної освіти майбутніх моряків є масштабна дослідна та науково-методична робота по уточненню змісту та форм екологічної освіти, а також розробка методичних питань формування екологічної компетентності студентів, з урахуванням міжнародних стандартів морської підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція екологічної освіти України. Затверджена Рішенням Колегії МОН України № 13/6-19 від 20.12.01 // Міністерство освіти та науки України // www.mon.gov.ua
2. Лук'янова Л.Б. Теорія і практика екологічної освіти у професійно-технічних навчальних закладах : дис. докт. пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006. – 465 с
3. Курняк Л.М. Екологічне виховання студентів ВНЗ/Л.М. Курняк, О.А. Курняк//Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". - 2012. - № 5. - С. 109-114
4. Даниленкова В.А. Интерактивные методы обучения в экологической образовательной среде морского технического вуза//Молодой ученый. — 2015. — №2. — С. 510-513.
5. Андрущенко В.П. Екологічна політика і освіта: проблеми становлення / В. П. Андрущенко // Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 253–258.

REFERENCES

1. Conception of environmental education in Ukraine. Approved by the Collegium of MESU № 13/6-19 of 20.12.01 // The Ministry of Education and Science of Ukraine//www.mon.gov.ua
2. Lukyanova Larysa. Theory and practice of environmental education in vocational schools: Dis. Doctor ped. Sciences: 13.00.04 /Institute of Pedagogy and Psychology of Professional Education APS of Ukraine. – K., 2006. - 465 p.
3. Kurnyak L.M. Environmental education of university students / L.M. Kurnyak, O.A. Kurnyak // Proceedings of Khmelnytsky Social Technologies Institute of the University "Ukraine". – 2012. - №5. – P. 109 – 114.
4. Danylenkova V.A. Interactive teaching methods in the ecological education environment of a maritime technical higher institution // Young scientist. – 2015. - № 2. – P. 510 -513.
5. Andrushchenko V.P. Environmental policy and education: problems of formation / V.P. Andrushchenko // Reflections on education: articles, essays, interviews. – K.: Knowledge of Ukraine, 2004. – P. 253 – 258.

Environmental education in maritime institutions of higher education: theoretical aspects

H. Bairamova

Abstract. Environmental safety of humanity is to become one the basic trends of modern education in accordance with international requirements. The paper focuses on the issues of environmental education in maritime higher educational institutions. The author addresses features, basic approaches, objectives and components of the content of environmental education in the course vocational training of cadets. The main emphasis is laid on the necessity to integrate environmental issues into the curricula of all academic subjects. There is an urgent need for immediate renovation of goals, objectives along with expected results of environmental education, which is one of prerequisites for a qualitative training of merchant marine professionals.

Keywords: environmental education, ecological worldview, ecological competence of cadets, environmental awareness, values.

Экологическое образование в морских высших учебных заведениях: теоретический аспект

Е. В. Байрамова

Аннотация. Экологически безопасное развитие человечества должно стать одной из базисных идей современного образования в соответствии с международными требованиями. Статья посвящена проблеме экологического образования в морских высших учебных заведениях. Рассматриваются особенности, основные подходы, задания и составляющие содержания экологического образования курсантов в процессе профессиональной подготовки. Делается акцент на необходимости экологизации всех учебных дисциплин. Отмечается потребность безотлагательного обновления целей и задач экологического образования, его ожидаемых результатов, что является одним из условий подготовки высококвалифицированного специалиста морского флота.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическое мировоззрение, экологические компетенции курсантов, экологические знания, ценности.

Philosophical principles of expertise And their significance for educational expert activity

O. S. Bodnar

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
Corresponding author. E-mail: Bodnarotern@ukr.net

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Abstract. This article is dedicated to examination of philosophical outlook to expertise as a main tool of objects assessment in education. The author analyses the theory of knowledge and cognition by philosophical concepts, categories and notions. The article determines types, forms, models of cognition and their criteria. It also substantiates significance of philosophical principles of scientific and expert knowledge for work of educational expert.

Keywords: *idealistic and materialistic cognition, scientific and expert cognition, subject, knowledge, expert, expert work.*

Introduction. Social and cultural processes of formation of Ukraine as an independent sovereign state have determined looking-for mechanisms of reformation and modernization of general secondary education in view of its transformation into the European educational space. Since the regional systems of secondary education are the integral parts of national public institutions, their development is directly influenced by social and psychological processes of world and Ukrainian state formation, achievements of modern pedagogy and philosophical generalizations.

Analytical and expert component takes quite an important place in the management of general secondary education in the region. It forms the basis for implementation of innovative changes, updating of functioning and development of general educational institutions. Therefore analysis of formation of analytics and expertise in philosophical and social aspect is a topical item.

Overview of related works. Person-oriented competency paradigm of education declared by philosophers determines such characteristic as a human centricity, which according to G. A. Dmytrenko, "... will be intensified by technological approaches to the implementation of this direction, it may become the essence of the national educational system, its strategic core" [2, s.8]. So today it is important to apply expertise technology for assessment of quality of education. Since the educational experts are not quite familiar with the philosophical basis of management assessment, we suggest studying mental activity of expert in the light of philosophy. One of the peculiarities of modern research on educational management is the diffusion of philosophical, psychological and pedagogical aspects of expert assessment. Today philosophical aspects of expertise in education are not sufficiently studied. The major contribution to the research was a philosophical concept of clarifying of the conceptual set of educational expertise developed by L. H. Ionin [3]. Klepko S. F. studied the expertise like a tool of knowledge management [4]. Works of Krymskyi at al. allowed distinguishing the problem of object learning process by expert [5]. A. I. Prygozhyn studied rational approach to knowledge that enables understanding of the criteria of expert opinion formation [9].

Purpose of the study. The purpose of this research is to study the genesis of formation of philosophical views on analytics and expertise as assessment tools used in the

educational system and to demonstrate the importance of application of philosophical concepts in the process of expert assessment of educational objects.

Materials and methods. Genetic method which allowed studying the process of use of philosophical ideas in educational assessment was used in this research. Dialectical approach to cognition of reality, the doctrine of unity of sense and rational helped to understand philosophical concepts in expertise. Structural and functional method was helpful in selection of basic semantic units in the text and determination of their functional purpose. Method of terminological analysis and operationalization of concepts was applied for development of conceptual part of research.

Results and discussions. Scientific interest in analytics and expertise in philosophy comes from ancient times. Knowledge and analysis processes have always been the subject of research on gnoseological range of problems of philosophy as they deal with ascertaining of the essence of things and phenomena. Such philosophical characteristics as empirical and theoretical, abstract and concrete, analytical and synthetic, theoretical and practical, general and individual, subjective and objective and the others are important for philosophical understanding of expertise.

At the initial stage of formation the theory of cognition was used to discover and characterize objective, independent of human truth empirically. Therefore such knowledge was identified as pre-scientific spontaneous empirical. It had no own specific methods and tools and was not related to any particular object. The results of this knowledge were used to improve practical activity. Its main forms were everyday human experience; game; mythology; religion; philosophy; science; art.

Later knowledge was considered as "human dimension event, valuable act of strengthening of human nature", Ancient philosophical concept of knowledge were not uniform: when Athens-Plato mentality leads thinking away off objectivity, the Alexandria-Bible tradition dramatized knowledge, regarding its as a divine revelation, guarantee of personal joining to the world of freedom and high spirituality [5, c.4].

In addition, knowledge was considered as *idealistic* (self consciousness) and *materialistic* (the process of creative reflection of objective reality in human consciousness). History of philosophy contains some doctrines that deny the human ability to cognize the world and ideas which consider such ability limited. Different

approaches to resolution of this problem have formed various directions in the theory of cognition: dogmatic, sceptical, agnostic, problematic, phenomenological and conceptualistic [9].

The initial concepts of gnoseology is a subject (as the source of life and cognitive activity) and an object (a part of any reality (natural, social, subjective, mental, emotional) that is apart of cognitive intellect, and to which cognitive activity is directed. Descartes was the first philosopher who grounded the notion of *subject* as a special instance, some "thinking matter". His theory was developed by such philosophers as Kant, Hegel. In particular, Hegel interprets the subject as a definite "... absolute essence."

Philosophy classifies knowledge (which we observe at the sensible, rational and logical and synthesizing levels) as life-experience, artistic, scientific, religion and mystical. At the sensory level knowledge gets through sensation, perception, ideas; rational and logical level of knowledge is characterized by notion, judgment, reasoning; synthesizing level includes experiment, experience and practice. Not all philosophers admit the synthetic level of knowledge, in spite of the fact that just the practice made gnoseology the science which explains the objective laws of origin and formation of knowledge. In other words practice is understood as "subject, targeted human activities" [1, c.225-226].

Classical philosophy treated the context of knowledge rather narrow-minded: it was studied as interaction of subject and object associated with the display of the latter in human mind. S. B. Crymskyi et al. define four models of cognition in philosophy: $O \rightarrow S$ (one-direction movement from prototype to image as a subjective notion); $S \rightarrow O$ (movement from subject to object, as a result of cognitive processes objectivation); $O \rightarrow O$ (differentiation of objectivity levels: primary and secondary);

$S \rightarrow S$ cognitive process as a subject-subject interaction). The author proves that no one model can give effective results, so we must study the process of cognition in all its diversity, taking into consideration the context of immateriality and culture [5, c.13-14].

Since the concept of subject and object are studied in integrity, the cognition represents itself as a process of getting knowledge, making of images, models of reality, striving for mastering reality, to discover its depth; desire to achieve the most important, the most positive state of human perfection [8, s.168]. So it may be declared that the expert improves his/her skill during his/her expert work.

Cognition is divided into various forms of spiritual and practical development of the world: aesthetic and linguistic consciousness, wisdom, art. Human is mastering reality in three forms: spiritual and theoretical, spiritual and practical and practical. The modern philosophical theory proves that practical work has moral limits and ethical value that can not be blocked even by the greatest aims and intentions. That is why consequences of practical deeds need to be morally adequate [2, s.81]. It generates the problem of observance of ethical norm by experts.

Knowledge is a result of cognition. The existential nature of education is in achieving the completeness of

life that is given through education as a triumphal knowledge [11, s.22]. Plato said in his "State," that it is not possible to teach anybody anything, as it is not possible to make blind one who can see, you can only help people to learn how to study that is to awake sole from sleep and direct face of the spirit to the sun of truth. This philosophical view is important in learning experts, especially when you working out programs.

Expertise is referred to spiritual and practical activity of a man, dedicated to transfer objects and cultural phenomena to the results of human activity. The specific features of this activity are "sensual implementation of verity as the scheme of understanding and intuition," because it is the very thing forming world outlook of personality (in our understanding of an expert) as one of the results of cognition. Any professional expert assessment contains a set of social and political, moral and aesthetic evaluations. Its standard criteria are efficiency, successfulness, feasibility [2, s.14-27].

A. I. Prygozhyn emphasized that all the course of cognition is connected with ability of a person to ask the nature some questions. At the same time, the dialogue of human with nature isolated him from it, instead of making closer. He underlined that the world of science and technology even if it excluded the man from objective contexts of activity, gave him the benefits of system that can be managed. Supported by religion and philosophy scientists have come to conclusion on self-sufficiency of its activities, which uses all the possibilities of rational approach to natural phenomena [9, s.44-48, 96].

It is important for experts-analysts to know the philosophical aspects of cognition because they use such forms of rational thinking as a concept, opinion and conclusion. The *concept* is a logical form, which displays general features, characteristics, properties of certain things, phenomena or objects. Any concept is the result of generalization and abstraction stated in the definitions. *Opinion* is a form of thinking which confirms or denied something. *Conclusion* is a form of rational thinking which helps to get knowledge on the base of at least two opinions [4, c.231]. Y. M. Shvalb considers that expert opinion differs from conventional assessment opinions with "reflexive certainty" of definite point of view [12, s.4].

Rise of the theory of scientific cognition is associated with substantiation of the term "method", i.e. with the advent of experimental science in the XVII century. The definition of the method by Descartes in particular gave an idea of existence of rules that will become a barrier to distinguish between true and false through intuition and deduction. Discourse on the Method by Descartes as well as Leibniz theory has become the background for the development of mathematical logic.

Modern methodology of science interprets method as systematic procedure that consists of a series of operations, application of which helps to achieve goals. Difficult way of scientific methods development resulted in distinguishing of dialectical, systems and experimental methods. Understanding of the philosophical principles of a method allows experts reasonably choose the most efficient means for analysis and assessment. Such methods as induction and deduction are used by educational experts for modelling of expert conclusion,

when you need to assess objects with constantly variable characteristics.

Substantiation of hipoteko-deductive model of research analysis has become an important aspect of philosophical studies in the field of scientific cognition, based on which contemporary science clearly shows correlation between logic of revealed findings and hypotheses [10, s.18-19].

Interpretation of expertise is associated with researches. That is why competent expert always uses method of hipoteko-deductive analysis, which supposes application of statistical methods of information processing.

Although philosophers have not considered the notion of expert cognition itself, yet the development of scientific ideas in the field of cognition went by three courses: empirical-natural cognition (today it is called 'ordinary'), expert cognition (when there is a knowledge between a subject and an object) and scientific cognition, directed to application of rational thinking, strict hipoteko-deductive logic and outlining of definite criteria for novelty of acquired truth.

Scientific cognition differs with such elements as object and subject of cognition, special methods (philosophic: dialectic, hermeneutical, phenomenological, etc.) scientific methods (structural-functional systems, probabilistic, etc.) general logical methods (analysis and synthesis, induction and deduction, modelling, etc.), forms and linguistic means, goals and participation of prepared group of people.

The forms of scientific cognition is the idea (logical form of reflection of certain connections, which is directed to practical implementation); problem (some form of ignorance, in other words it is contradiction by itself); concept (a form of scientific knowledge, which reflects integral cognition of object and understanding of its results); hypothesis (hypothetical knowledge, important form of science development) [1, s.233-234].

Ideas, concepts, hypotheses are important attributes of expert activity. Although expertise in education is carried out according to plan, definite programs, expert ideas may contribute a lot. These ideas are important in terms of working out of a program of educational institution development which may be enriched by suggestions of experts.

Ideas of Karl Mannheim, which proved that between subject and object certainly there is a "certain knowledge" is very important in terms of expert cognition. Karl Mannheim describes these stages of cognition: 1) the subject achieved knowledge, reproduce that which is to be known (copy-theory); 2) the object world is evolved by unaided efforts of a subject (spontaneity theory); 3) knowledge arises on the basis of an order pervading the subject and the to-be-known alike [7]. Indeed, experts often make copy (similar, repeated) acts when working with the same type of objects. When he/she have to think, consider the problem he/she uses spontaneity theory. And sometimes, when expert has no grounds he/she applies intuition and creative thinking.

These philosophical epistemological views clearly reflect on expert cognition, since both expert and the object always deal with knowledge on the specific field of science. Depending on the level of knowledge and methods used in a particular science, expert identifies

educational and management situation, forms his/her judgement, makes expert opinion, analyzes trends of functioning and operation of the object and offers solutions on the prospects of its development. For example, the teaching staff can be evaluated in terms of psychological, pedagogical, administrative knowledge of expert. Therefore, speciality of expert should be taken into consideration at selection of expert.

The main issue of the expertise is "the nature of truth" [6, s.156], that proves well-known Sokrat doctrine: "There is only one correct tool, which must be used for evaluation of everything. It is mind," "wrong deed without knowledge ... is the result of ignorance."

There are no doubts that expertise engages laws of dialectics as "the art of finding the truth by disclosure of contradictions in thinking," which is associated with the etymology of the word - to have a conversation, discussion, that is to say the truth by Plato lies in transition from one hypothesis to another [8, s.111]. We know that Socrates called such art maieutics that helps to originate new opinion. Dialectical contradiction between a form and content in expert examination is manifested in the way that the expert should give an objective assessment using subjective methods of evaluation. Thus, not each knowledge can be considered expert. If truth is important for knowledge, then it is scientific, but if thoughts of competent person are of importance then it is expert knowledge.

Method of abductive thinking which starts with an analysis and clear assessment of facts determining the choice of hypotheses for their explanation may also contribute understanding the essence of expert work. This method does not guarantee the revelation of truth, but facilitates its search because it is able to explain the relevant facts.

According to Peirce the main difference between abduction and classical induction is that hypothesis must explain not only the facts that are subject to empirical observation, but that ones obtained indirectly; hypothesis should include a question that must be answered. Any hypothesis must meet the criteria of checkability [9, s.128-130].

During its development expertise used a full range of achievement of philosophy in study of truth as a result of scientific cognition. If we take into consideration philosophical principles of distinction between truth and opinion, which first were proposed by Parmenides, we may say that this epistemological problem in educational expertise has not been solved till today. Subjects of educational management always use just an expert (opinion) and to prove the truth of opinion you should again make examination of expertise.

Appearance of philosophical concept of scientific cognition and beginning of analytics as a science gave impetus to popularization and application of logic models of cognition. Since a human is not only an initiator, creator and performer, but also a tool of analysis and assessment, for the understanding of subject of expert cognition and analysis the following philosophical concept are of a special importance: *the role of subject and object, subjectivity, subjectivization, knowledge, symbolization of things and ideas, Plato structure of the world of culture and creativity archetypes, a word as an*

ontological principle of comprehension of being, criteria of truth, the concept of primary and secondary, meaning of mind in the analysis and evaluation, acmeological aspects, human activity, human experience.

Conclusions. Thus, the philosophy for the entire period of its development through centuries studied expert cognition modifying and specifying philosophical conceptual foundations of knowledge development. In particular, philosophy of expert cognition and analysis comprises the following aspects: *ontological* (subject and subjective nature of cognition); *gnoseological* (truth, sense), *psychological* (consciousness and mind, senses and mind); *expert* (faith, intuition, knowledge); *praxeological* (empirical and theoretical level of

cognition, structure and form of experience); *sociological* (science, religion, art and ideology as social institutions determining way of cognition and analysis); *axiological* (peculiarity and criteria of scientific cognition).

Knowledge and understanding of the philosophical principles of expertise is important for experts engaged in updating of quality of general secondary education in the region. In other words assessment of educational objects is performed directly through expert knowledge and analysis based on philosophical contemplation of the world, projection of philosophical ideas on the assessment of educational objects, study of educational processes through laws and rules of philosophy.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буслинський В. А. Основи філософських знань : підручник / В. А. Буслинський, П. І. Скрипка ; за ред. В. А. Буслинського. – Львів : Новий світ-2000, 2012. – 352 с.
2. Дмитренко Г. А. Из чего складается стратегичний стрижень національної освіти? / Г. А. Дмитренко // Управління освітою. – 2009. – № 15. – С. 8-9.
3. Ионин Л.Г. Понимание и экспертиза / Л.Г. Ионин // Вопросы философии. – 1991. – № 10. – С. 48-57.
4. Клепко С.Ф. Наукова робота і управління знаннями: Навчальний посібник / С.Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2005. – 201 с.
5. Крымский С. Б. Эпистемология культуры: введение в общую теорию познания / С. Б. Крымский, Б. А. Парахонский, В. М. Мейзерский. – К. : Наук. думка, 1993. – 214 с.
6. Кучер С. Н. Основные подходы к экспертизе в образовании / С. Н. Кучер // Педиагностика.– 2007.– № 2.– С. 50-57.
7. Мангейм К. Структурный анализ эпистемологии / К. Мангейм Режим доступа : http://krotov.info/libr_min/m/merkury/manheim1.html [05.01.2014]
8. Петрушенко В.Л. Філософія / В.Л. Петрушенко. – Львів"Магнолія плюс", 2005. – 273 с.,
9. Пригожин А.И. Методы развития организаций / А.И. Пригожин. – М. : МЦФЭР, 2003, 863с.
10. Рузавин Г. И. Методология научного познания : учеб. пособ. для вузов / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 287 с.
11. Философия образования. Сборник материалов конференции А. Т. Бойцова, А. А. Магомедова, Д. У. Орлов, К. С. Пигров, Е. А. Смирнов]. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского философского общества, 2002. – 350 с.
12. Швалб Ю. М. Теоретичні основи психологічної експертизи досліджень / Ю. М. Швалб // Педагогічні інновації : ідеї, реалії перспективи : зб. наук. праць ; ред. кол. : Л. І. Даниленко (гол. ред.) [та ін.]. К. : Логос, 2001. – Випуск 4. – С. 3-12.

REFERENCES

1. Buslyns'kyu V. A. (2012). *Osnovy filosofsk'kykh znan' : pidruchnyk. [Fundamentals of philosophical knowledge: a textbook]. Lviv: New World -2000, 352.*
2. Dmytrenko H.A. (2009) *Iz choho skladayet'sya strachichnyy stryzen' natsional'noyi osvity? [Of what is the strategic core of national education ?] // Management education, № 15,s. 8-9.*
3. Ionin L.G. (1991). *Ponimanie i jekspertiza [Understanding and examination] //Voprosy filosofii, № 10, s. 48-57.*
4. Klepko S.F. (2005). *Naukova robota i upravlinnja znannjami [Advanced study and managementknowledge]: Navchal'nij posibnik , Poltava: POIPPO, 201 s.*
5. Krymskij S. B. *JEpistemologija kul'tury: vvedenie v obshhuju teoriju poznaniya [Epistemology of Culture: An Introduction to the general theory of knowledge]. Kyiv: Scientific though, 214.*
6. Kucher S. N. (2007). *Osnovnye podhody k jekspertize v obrazovanii [Basic approaches to expertise in education] // Pedagogical diagnostics, № 2, s. 50-57.*
7. Mangejm K. *Strukturnyj analiz jepistemologii [Structural analysis of the epistemology]. Available at: http://krotov.info/libr_min/m/merkury/manheim1.html [05.01.2014].*
8. Petrushenko V.L. (2005). *Filosofiya: pidruchnyk. [Philosophy: Textbook]. Lviv: Magnolia plus, 273.*
9. Prigozhin A.I. (2003). *Metody razvitija organizacij [Methods Development Organizations]. Moscow. : MTSFЭР, 863.*
10. Ruzavin G. I. (2009). *Metodologija nauchnogo poznaniya : uchebnoe posobie dlja vuzov [The methodology of scientific knowledge: a textbook for high schools]. Moscow. : UNITY-DANA, 287.*
11. *Filosofija obrazovanija. Sbornik materialov konferencii (2002).[Philosophy of Education. Collections of conference materials] / A. Bojцова, A. Magomedova, D. Orlov, K. Pigrov, E. Smirnov. Petersburg. : Publishing St. Peterburhskoho Philosophical Society, 350.*
12. Shvalb Ju. M. (2001) *Teoretichni osnovi psihologichnoi ekspertizi doslidzhen' [Theoretical bases of psychological examination ofresearches]/ Ju. M. Shvalb // Pedagogichni innovacii : ideji, realii perspektivi : zb. nauk. prac' ; red. kol.: L. I. Danilenko (gol. red.) [ta in.]. K., Logos, vipusk 4, s. 3-12.*

Аннотация. Стаття посвящена рассмотрению философских взглядов на экспертизу как основной технологии оценивания объектов в образовании. Проведен анализ теории познания через философские концепции, категории, понятия. Очерчены виды, формы, модели познания, их критерии. Обосновано значение философских принципов научного и экспертного познания для работы образовательного эксперта.

Ключевые слова: *познание идеалистичное и материалистическое, научное и экспертное познание, субъект, знание, эксперт, экспертная работа.*

Феномен тролінгу як індикатор релігійних трансформацій сучасності

У. П. Севастьянів

Львівський національний університет імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: ulianabaranovska@gmail.com

Paper received 26.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Анотація. Дослідження присвячене проблемі тролінгу релігії у інтернет-середовищі. Автор пропонує розглянути новий підхід до явища тролінгу релігійного сегмента, що не лише відображає кризу духовності людини Постмодерну, а свідчить про пошук індивідом універсальних орієнтирів. Здійснено аналіз таких різновидів мережевої комунікації як флеймінг та холівар, що найчастіше застосовуються для «тролення» релігійних тем. У статті представлено та проаналізовано чотири типи мемів, які тролі найчастіше використовують, щоб спровокувати конфліктну ситуацію.

Ключові слова: релігія, духовність, тролінг, флеймінг, холівар, мемі.

Для постмодерністських тенденцій кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. характерна трансформація духовного світу людини зумовлені тотальним розчаруванням у цивілізаційному прогресі, науковому поступу, у філософських парадигмах, релігійних інститутах. Ця трансформація була спричинена також масштабною інформатизацією суспільства та появою віртуального простору – Інтернету, що призвело до гегемонії віртуального над реальним. Нові комунікаційні можливості, що стали доступні завдяки функціонуванню Інтернету, почали використовувати численні релігійні організації для збереження та розвитку своїх вірувань. Мережевий простір масово наповнюється релігійним контентом: від сторінок у соціальних мережах священників до web-сайтів церков, а Інтернет починають розцінювати як сприятливе середовище для реалізації проповідницької, місіонерської, агітаційної функції релігії. Динамічний розвиток мережевого простору вплинув на активізацію релігійного життя, що відобразилось у появі нових форм мережевої релігійності, таких як віртуальні церкви, онлайн-богослужіння, онлайн-молитви, кібер-ритуали, віртуальні паломництва та ін. Поряд з цим своєрідною конфронтацією до мережевої релігійності стало явище тролінгу релігії.

Стан дослідження теми означений доробками узагальнюючого характеру та тими, в яких визначені певні аспекти проблеми. У сучасному науковому полілозі дослідження явища тролінгу представлені у роботах К.Хардакер, Дж. Донат, Л. Далберга. У розвідках Г. Коулмена, К. Менінга, Н. Дугласа та В. Філіпса тролінг розглядається як субкультура із характерними лінгвістичними і поведінковими прийомами. Тролінг як патологія досліджується у концептуальних стратегіях Е. Бакелса, П. Трапнелла, Д. Паулюса. Російські науковці, такі як Р. Внебращних, Є. Гладченкова, Д. Сударіков, В. Чудінов досліджують тролінг та іншої форми мережевої комунікації в контексті політичної маніпуляції. В українському науковому дискурсі явище тролінгу розглядають, здебільшого, в контексті інтернет-комунікації Е. Верещагін, І. Ксенофонтова, Т. Виноградова, О. Анкудінова. Що ж стосується тролінгу релігії, то ця тема у наукових публікаціях представлена частково, що зумовлює необхідність в аналізі цього явища та його наслідків.

Мета статті – здійснити аналіз явища тролінгу, з акцентом на тролінгу релігійного сегменту мережі.

Однією з ключових особливостей Інтернет-простору вважається анонімність, яку користувач

мережі може використовувати на власний розсуд. Спеціалістів, однак, цікавить не стільки явище анонімності, як феномени, що вона породжує. Англійська дослідниця К. Хардакер проводить аналогії між комунікацією в мережі та перснем Гіга. У праці «Держава» давньогрецький філософ Платон розповідає про пастуха Гіга, який спустився у щілину, що утворилась унаслідок сильної грози в землі, і там побачив мертвого чоловіка, на якому, окрім золотого персня, не було нічого. Хлопець забрав прикрасу і пішов на чергове зібрання пастухів, щоб прозвітувати перед царем про свою отару. «Так ось, коли він сидів серед пастухів, то повернув перстень каменем до долоні, і як тільки це сталося, Гіг став невидимкою, і ті, що сиділи поруч з ним говорили про нього вже як про відсутнього. Він здивувався, намацав знову перстень і повернув його каменем назовні, і трохи повернув, знову став видимим. Помітивши це, він почав пробувати, чи дійсно перстень має таку властивість, і всякий раз виходило, що варто було тільки повернути перстень каменем до долоні, Гіг робився невидимим, коли ж він повертав його каменем назовні – видимим»[3, с.246]. За допомогою персня Гіг проник у королівський двір, звабив царицю, вбив царя Лідії і захопив владу. Цю історію Платон розпочинає фразою: «у людей були б необмежені можливості, робити все, що завгодно, якби у них була така властивість, якою володів Гіг»[3, с.245]. Античний мислитель застерігав, що здатність бути невидимим (анонімним), може змінити моральне обличчя людини, підштовхнути її на жахливі вчинки. Спільність людини ХХІ ст. з античним пастухом у тому, що платонівський герой розглядає перстень як певний імунітет від власних дій, тоді як юзер у віртуальному просторі також переконаний, що анонімність забезпечить йому імунітет від наслідків поведінки у мережі. Науковець К. Хардакер вважає, що «анонімність загострює почуття безкарності і притуплює емпатію стосовно онлайн-колег, що створює ідеальний ґрунт для популярного в останні десятиліття явища – Інтернет-тролінгу»[7, с. 59].

Уперше, в науковому обігу поняття «тролінг» з'явилося завдяки американській дослідниці, експерту в галузі сучасних медіа Дж. Донат, предметом дослідження якої стала «підробка особистості» в мережі Usenet. У її роботі «Ідентичність і вигадка у віртуальній спільноті», що була написана у 1996 р., наведено кілька прикладів тролінгу із конференції у мережі

Usenet. «З моменту оформлення тролінгу у помітне явище, він розцінювався як одна із головних перешкод для формування віртуального співтовариства»[5]. Інтернет-систему Usenet створили в 1980-х роках двоє студентів Університету Дюка. Ця система містила безліч тематичних форумів, де мільйони людей знаходили співбесідників і обговорювали актуальні теми, тому стала сприятливим ґрунтом для появи перших тролів. Сучасні тролі «працюють» на усіх віртуальних комунікаційних майданчиках, де порушуються проблеми, які найбільше цікавлять і хвилюють людей. Над проблемою, яку порушила Дж. Донат продовжив працювати ще один західний дослідник Л. Далберг. Його зацікавив феномен імперсонації або «крадіжка особистості», коли одна людина видає себе за іншу. «Незалежно від того, видає троль себе за реальну людину чи одягає маску вигаданої особи, він підриває цілісність мережевого суспільства, обдурюючи усіх його членів»[5].

Лінгвіст К. Хардакер, була першою хто зробив глобальне дослідження явища тролінгу в Інтернет-системі Usenet. Упродовж дев'яти років вона аналізувала пости в системі і дослідила, що у 2000 записів зустрічається термін «троль». Дослідниця означає «троля як користувача опосередкованої комп'ютером комунікації, який конструює ідентичність включеного у групу учасника, зацікавленого в спілкуванні, але на ділі намагається порушити комунікацію, привести товариство у стан фрустрації і роздратування» [7, с. 67] Стосовно явища тролінгу, то вона пропонує таке визначення: «Тролінг – це навмисне використання агресії, методів ведення в оману/обман та/або маніпуляції при використанні засобів комп'ютерної комунікації з метою створення ситуації, що призводить до розв'язання або посилення конфліктної ситуації, здебільшого, заради забави»[7, с.70]. До прикладу, російський дослідник Роман Внебрачних розуміє під «тролінгом – вид віртуальної комунікації з порушенням етики мережевої взаємодії, що виявляється у вигляді проявів різних форм агресивної, принизливої та образливої поведінки» [1, с.48]. Ці визначення, як і запропоновані вище дослідження, дозволяють розглядати тролінг як негативне явище, агресивний прояв мережевої комунікації для руйнування почуття взаємодовіри у середовищі.

Серед найбільш «протролених» тем у інтернет-середовищі політика, релігія, освіта, економічна сфера та культурна, маргінальні групи та екологічні організації тощо. «Хоча на перший погляд ці мішені здаються зовсім різними, троль вибирає жертву, керуючись загальним принципом – придатністю до експлуатації. Тролі вважають, що нічого в житті не варто сприймати серйозно і тому розцінюють публічні прояви сентиментальності, політичних переконань чи ідеологічної обмеженості як заклик до тролінгу»[5]. Релігія – одна з улюблених тем тролів. Це пов'язано з тим, що люди найчастіше включаються у дискусію на релігійну тематику, і ці суперечки закінчуються взаємними образами. Ще одним фактором, що підштовхує тролів вступати у релігійні суперечки є, здебільшого, низький інтелектуальний рівень співрозмовників. Провокаційні запитання, які ставлять тролі, стосуються догматики, апології релігії, змісту текстів священ-

них книг, наявності чи відсутності Бога як такого. Відповіді юзерів лише засвідчують, що середньостатистичний християнин не знає про свою віру нічого, не ходить до церкви, не відчуває необхідності у прийнятті таїнств і не вважає гнів гріхом, тому він стає легкою мішенню тролів на релігійних форумах або чатах.

Серед існуючих різновидів мережевого хуліганства для троління релігійної тематики найчастіше використовують флеймінг та холівар. Флеймінг (з англ. flame – вогонь, полум'я) – це процес обміну повідомленнями на мережевих майданчиках з великою комунікативною публікою, який ще називають «словесною війною»[2]. Такі суперечки виникають у результаті непорозуміння між флеймером (особа, що займається флеймінгом) і його віртуальним співбесідником, а згодом набувають особистісного характеру, тому відбуваються безвідносно до теми початкової дискусії. Свобода дії та словесна свобода, що є основними характеристиками Інтернету, найбільше імпонують флеймерам, які у віртуальній дискусії послуговуються не логічними доказами чи фактами, а образами у бік свого співбесідника. Під час обговорення тем, що стосуються сакрального, флеймер провокує людину, часто відходить від теми, використовує ненормативну лексику, подекуди, може переслідувати якогось з учасників форуму. Ще одним різновидом мережевої комунікації з негативними конотаціями вважається холівар (з англ. holywar – священна війна, релігійна війна). Під холіварами розуміють суперечки між людьми з діаметрально протилежними переконаннями, які не бажають змінювати свою думку не залежно від приведених аргументів[6]. Під час цих суперечок співрозмовники не приходять до спільного знаменника і коли холівар закінчується кожен залишається при своїх переконаннях. Найбільш відомі мережеві війни між прибічниками різних релігій, наприклад християнами і мусульманами, або християнами і неоязичниками.

Ще одним інструментом у тролінговому арсеналі стали меми – іронічні картинки із словесними коментарями, які тролі використовують для критики, висміювання особи, ситуації, події тощо. Концепцію мемів розробив у 1976 р. британський вчений Р. Докінз для «опису процесу виникнення і розповсюдження культурних артефактів (технологічних інновацій, модних тенденцій, ідей, фраз»[5]. Теоретики в галузі соціальних комунікацій вказують на протиріччя дефініції «мем» та «медіавірус», які у вітчизняному науковому дискурсі ототожнюються. У даному дослідженні термін «мем» буде вживатись виключно як частина культури тролінгу. Р. Мілнер приписує мемам роль «lingua franca», мови-посередника, що об'єднує мережеві групи. Дослідниця тролінгу В. Філіпс вважає, що меми в середовищі тролів становлять цілісну систему значень, а також вони можуть слугувати паролем для учасників групи[5].

Інформаційний простір переповнений різноманітними шок-картинками – мемами, які висміюють явища пов'язані із сучасною релігійною ситуацією. Для більш детального аналізу було виділено 4-ри типи картинок, які характеризують суть самого явища тролінгу релігії.

Jesus is a jerk (з англ. Ісус покидьок): ці меми також відомі під назвою «Ісус мудака» – це серія зображень, на яких Ісус присутній під час буденних занять людей. За основу даних мемів взято картинки, створені у 1987 році американським художником і ревним християнином Ларрі ван Пельтом. Прозріння прийшло до Пельтома у 50 років. Він прокинувся посеред ночі з чітким усвідомленням необхідності створити дану серію картин, ніби то, за бажанням Господа. Серія ілюструє людей, які перебувають у своєму повсякденному середовищі, зайняті побутовими справами, з одним суттєвим доповненням: на всіх зображеннях присутній Ісус, який бере участь у цих рутинних заняттях, підбадьорює зображених на картинках людей. Автори мемів беруть картинки з цієї серії і додають до них несподівані вульгарні дописи від імені Ісуса. Наприклад, Ісус коментує якусь подію в житті людини і потайки сміється з цього, або дає поради, що можуть призвести до негативних наслідків. Немає точної дати, коли з'явилися ранні пародії на картинки Пелта, проте в пошуковій системі Google ключові слова (Asshole Jesus) почали асоціюватись з серією цих картинок у 2004 р., а у 2009 р. зображення можна було знайти, ввівши в пошук слова *Jesus is a jerk* бо *Jesus is a dick*.

«Шах і мат атеїсти»: меми на цю тематику висвітлюють співвідношення науки і релігії, надають докази існування Бога, які є дуже примітивними, смішними. Довготривалі протистояння між релігією і наукою, які розпочалися ще в період Середньовіччя у Європі знайшли відображення у шок-картинках ХХІ століття. На сленгу тролів такі протистояння називають холівари. Причина появи цих мемів пов'язана із інстинктивними проявами учасників групи захистити свої погляди, це стосується як і людей, що об'єдналися навколо ідеї атеїзму, так і тих, хто переконаний, що віра – це єдиний шлях до спасіння. Тролів мемів групи «шах і мат атеїсти» приваблюють з кількох причин: по-перше, у такі суперечки, здебільшого, вступають не надто обізнані в питаннях науки і релігії люди, або ж релігійні фанатики, знання яких про релігію обмежені. По-друге, особи легко піддаються словесним маніпуляціям, стають учасниками дискусії і попадають на «тролів гачок». Даний тип мемів в саркастичній манері висміює релігійний фанатизм та невігластво. Як відомо, релігійні фанатики часто знаходять ознаки божественного провидіння у предметах побуту, хмарах, відблисках на церковному вітражі і т.д. Для них такі опосередковані докази існування божественного начала у світі є вкрай переконливими і у випадку спостереження даних сумнівних феноменів у реальному житті, ці люди впадають у стан релігійної екзальтації. Саме таку екзальтовану сліпу віру і висміює даний тип мемів. Також предметом критики виступають сумнівні у своїй логіці рефлексії на тему доказів існування Бога.

«ПГМ» (православ'я головного мозку): розповсюджений мем, що висміює надмірне захоплення однією із течій християнства – православ'ям. «ПГМ» – це пародія на психологічне захворювання, яке полягає в ураженні головного мозку і в медицині означається як параноя. Вперше термін «православ'я головного мозку» вжив один із блогерів Живого Журналу з нік-

неймом *toflocksley* у вислові «епідемія гострого містичного православ'я головного мозку». Цей вислів чи меми на дану тематику викликають неоднозначні емоції в користувачів Інтернету. Ревні православні християни сприймають його як образу, але найвірогідніше ці меми не покликані ображати чиїсь релігійні переконання, оскільки вони є гумористично-сатиричного характеру. Фразу «православ'я головного мозку» іноді використовують самі православні люди, наприклад дякон Андрій Кураєв, по відношенні до релігійних фанатиків-радикалів. Тролінг «ПГМ» представлений у формі картинок, відео, скріннів з інтернет-листування і чатів зацикленних на релігії осіб, які сакралізують не лише Бога, але й священника, монаха і кожного, хто дотичний до їхнього джерела віри. По суті, такі персонажі самі дискредитують себе і свої релігійні переконання, оскільки подібна заангажованість і викривлені логічно умовиводи дійсно нагадують ознаки психічного захворювання. Основою для мемів групи «ПГМ» стали напади віруючих на людей у футболках з написом «Pussy Riot», мітинги православних християн перед початком концертів рок-гуртів, сутички з гей-демонстрантами та інші види нетерпимості.

Buddy Christ (з англ. Ісус приятель, друг): прототипом для цих мемів стала статуя веселого Ісуса із сатиричного фільму «Догма» режисера Кевіна Сміта, що вийшов у 1999 р. У фільмі веселий Ісус – одна з ключових новацій католицької кампанії «Католицизм вау!», що відбувається з метою відновлення інтересу до католицької церкви, залучення у її лави нових adeptів віри. Католицьке духовенство у фільмі вважає, що зображення розп'яття – головного християнського символу – абсолютно депресивне видовище, тому необхідно змінити основний символ християнської релігії, зробити його більш радісним та оптимістичним. Тому священнослужителі розробили образ радісного і оптимістично налаштованого Ісуса, який у своїй експлікації не наштовхує на думки про страждання і жертву. Новим символом християнства повинна стати статуя Ісуса, який посміхається і підморгує, водночас, вказує на глядачів однією рукою – затиснутою в кулак з піднятим великим пальцем догори (американський жест «клас!»). На мемах із зображенням веселого Христа також додають надписи, різного характеру від «все буде добре» до «ви грішники – смішите мене» або «Ісус каже – закрій рот, погань». Як і у варіанті з мемом «Jesus is a jerk» ці зображення сприяють олюдненню постаті Ісуса, коли він перетворюється на брутального, але усміхнено хлопця, що говорить із сучасними людьми на прийнятному для них жаргоні.

Ці чотири різновиди мемів можна умовно поділити на два блоки: перший блок («шах і мат атеїсти» та «ПГМ») більше стосується православної традиції, яка ближча слов'янським народам, зокрема українцям. У цих мемах висміюється релігійний ригоризм, мракобісся, крайній фанатизм, приклади якого можемо часто спостерігати у християнстві. Основою для мемів групи «ПГМ» стали напади віруючих на людей у футболках з написом «Pussy Riot», мітинги православних християн перед початком концертів рок-гуртів, сутички з гей-демонстрантами та інші види нетерпи-

мости.

Другий блок («Jesus is a jerk» та «Buddy Christ») характерний для західної, американської релігійної ситуацією, де простежуються тенденції спрощення культу, використання демагогії, загравання з публікою. Ісус зображають як «свого чувака», найкращого друг, який завжди поруч. Він стає настільки «своїм», що переймає в людей їхні негативні якості. Ці шок-картинки висміюють надмірне олюднення Ісуса і його культу, доводять до абсурду ідею близькості божественного в житті людини.

Явище тролінгу релігії та поява мемів на сакральну тематику є наслідком спрощення універсальних істин, відображає кризу інституту релігії та спонукає до детального аналізу цієї проблеми. Мотивом появи мемів другого блоку могли слугувати тенденції у сучасній протестантській церковній традиції, а саме спрощення культу та побутове ставлення до релігійних догм, що призвело до спекулювання християнськими істинями. Можливість трактувати ці істини відповідно до потреб людини, зумовить втрату їх сенсу. Мемі на цю тематику заставляють замислитись над тим, що загравання з віруючими шляхом релігійних

спекуляцій та спроб модернізації культу ставлять під загрозу смислове наповнення християнського вчення і пов'язаних з ним ритуалів та дійств.

У дослідженнях на тему тролінгу переважають негативні оцінки цього явища. Серед аргументів «проти» найбільш актуальний – це те, що діяльність тролів суперечить етичним нормам Інтернет-середовища, а також перешкоджає адекватній взаємодії та конструктивному обміну інформацією між мережевими групами. Дослідники називають лицемірство основною характеристикою тролів. Так, тролів можна розглядати як психічно невірніважених людей, які не мають мети своєї діяльності, окрім задоволення власного еґо. Але можна знайти у діяльності тролів і раціональне зерно, спробу осмислення певних явищ культури. Анонімність тролів не дозволяє прослідкувати чи змінюють вони свої релігійні погляди, однак їхня діяльність знаходить фідбек з боку користувачів Інтернету. Порушені проблеми провокують сучасну людину до рефлексії, критичного осмислення орієнтирів нав'язаних стихійно виникаючими віруваннями, а, відтак, до пошуку власної релігійної ніші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внебрачных Р.А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах / Р.А. Внебрачных // Вестник Удмуртского университета. – №1. – 2012. – с. 48-51.
2. Гладченкова Е., Щербакова Г. Троллинг и флейминг: к определению понятий / Е. Гладченкова, Г. Щербакова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lingexpert.ru/conference/langlaw2/gladchenkova_scherbakova.html
3. Платон. Держава / Платон; пер. з давньогрец. Д. Коваль. – К., 2000. – 355 с.
4. Rogozin D. Четыре эмпирических проекта по изучению троллинга / Д.Рогозин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/18384>
5. Филлиппс У. Трололо. Нельзя просто так взять и выпустить книгу про троллинг / У. Филлиппс. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rutlib.com/book/18835>
6. Чудинов В. А. Троллинг как разновидность молодежного нигилизма / В. А. Чудинов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://chudinov.ru/trolling/>
7. Claire Hardaker Uh not to be nitpicky but the past tense of drag is dragged, not drug / С. Hardaker // Journal of Language Aggression and Conflict. – 2013. – pp. 58 – 86.

REFERENCES

1. Vnjebrachnyh R.A. Trolling as form of social aggression in the virtual Community / R.A. Vnjebrachnyh // Vistnyk Udmurt University. – №1. – 2012. – P. 48–51.
2. Hladchenkova E. Trolling and fleyming: definitions for concepts / Hladchenkova E., G. Shcherbakova. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.lingexpert.ru/conference/langlaw2/gladchenkova_scherbakova.html
3. Plato. Republic / Plato; transl. from Ancient Greek D. Koval. – K., 2000. – 355 с.
4. Rohozin D. Four empirical projects for Study trolling / D. Rohozin. [Electronic resource]. – Access mode: <http://gefter.ru/archive/18384>
5. Phillips W. Trololo. Impossible not simple take a book and published her about trolling / W. Phillips. [Electronic resource]. – Access mode: <http://rutlib.com/book/18835>
6. Chudinov V.A. Trolling as variety youth nihilism / V.A. Chudinov. [Electronic resource]. – Access mode: <http://chudinov.ru/trolling/>

Phenomenon of trolling as an indicator of contemporary religious transformations

U. P. Sevastianiv

Abstract: Study devoted to the problem of religion in trolling the Internet environment. The author proposes to consider a new approach to the phenomenon of trolling religious segment that not only reflects the crisis of postmodern spirituality but shows the universal search of individual landmarks. The analysis of these kinds of network communication as fleyminh and holivar that are often used to "trolennya" religious topics. The article presents and analyzes four types of memes that trolls often used to provoke conflict situation.

Keywords: religion, spirituality, trolling, fleyminh, holivar, memes.

Феномен троллинга как индикатор религиозных трансформаций современности

У. П. Сувастьянив

Аннотация: Исследование посвящено проблеме троллинга религии в Интернет-среде. Автор предлагает рассмотреть новый подход к явлению троллинга религиозного сегмента, что не только отражает кризис духовности человека постмодерна, а свидетельствует о поиске индивидом универсальных ориентиров. Осуществлен анализ таких разновидностей сетевой коммуникации как флейминг и холивар, что чаще всего применяются для «тролнения» религиозных тем. В статье представлены и проанализированы четыре типа мемов, которые тролли чаще всего используют, чтобы спровоцировать конфликтную ситуацию.

Ключевые слова: религия, духовность, троллинг, флейминг, холивар, мемь.

POLITICAL SCIENCE

Публичная политика с позиции конфликтологической парадигмы

Е. М. Чальцева

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, г.Винница, Украина

Paper received 05.02.17; Accepted for publication 10.02.17.

Аннотация. В статье рассматривается использование конфликтологической парадигмы в исследовании проблем публичной политики.

Ключевые слова: парадигма, конфликтологическая парадигма, публичная политика.

Публичная политика в современных политических системах сопряжена с конфликтами и кризисными состояниями, которые вносят свою специфику в процессы ее формирования. В связи с этим в исследовательской стратегии изучения публичной политики возникают вопросы, требующие своего теоретического и практического осмысления через призму конфликтологической парадигмы.

Исходным пунктом любого анализа в политической сфере является тот факт, что интересы и ценности, представляющие для людей определенную важность, зачастую приводят к конфликтам. Один из классиков конфликтологии социолог Р.Дарендорф полагал, что конфликты имманентно присущи политической сфере и бесконфликтных обществ не существует, «ибо сама мысль о бесконфликтном обществе есть акт насилия по отношению к человеческой природе» [1, с.374].

От способности системы регулировать и предупреждать конфликты зависит внутри и внешнеполитический политический курс государства, а также эффективность политического управления и качество взаимодействия власти и общества. Политические конфликты, являясь частью политической жизни государств, определяют специфику публичного пространства каждой системы в зависимости от способов выявления и регулирования существующих противоречий. Поскольку современный концепт публичной политики выходит за рамки государства и предполагает включенность равноуровневых субъектов: общественных групп, государственных и негосударственных институций, то нахождение механизмов согласования интересов и поиск компромиссных и консенсусных решений представляет собой сложный и многокомпонентный процесс, который зависит от различных факторов: режимной характеристики государства, институтов, способов коммуникации, культурных традиций в обществе и др.

Конфликтологическая парадигма, по мнению Никовской Л.И. примененная к описанию межсекторных взаимоотношений, может дать продуктивный результат в понимании сложности, амбивалентности, часто разнонаправленности взаимодействия бизнеса, государства и некоммерческих организаций, поскольку позволяет четко зафиксировать качественные характеристики субъектов и особенности их взаимоотношений. Исходной точкой такого взаимодействия согласно конфликтологическому подходу будет, прежде всего, определенная совокупность противоречивых отношений, существующих объективно, заданных природой взаимодействующих субъектов – государства, бизнеса, гражданского сектора [2, с.125].

На каждом этапе формирования публичной политики существует конфликтная ситуация между акторами политического процесса, требующая выявления, актуализации и решения. Так, например, Сандра Кауфман, опираясь на конфликтологическую теорию в своем исследовании, обращала внимание на то, что впровадження публичной политики происходит в ситуации, когда конфликт между многочисленными интересами, акторами и организациями неизбежен

Неизбежность конфликта характеризует не только внутреннюю среду публичного пространства, но и его глобальный уровень, где взаимодействие акторов направлено на решение глобальных проблем.

Принципиальное значение в использовании конфликтологического подхода имеет также то, что конфликт в публичном поле политики выступает в множественном формате: и как стимулятор действия, и как причина проблем, требующих своего решения, и как результат несогласованной деятельности государства и общества, проявляющейся в кризисе власти и протестной активности граждан.

С конца XX – начала XXI столетия наметились объективные сложности в осмыслении вопросов взаимодействия гражданского общества и власти, связанные с изменением качества публичных политических институтов и их положением в политической системе. В первую очередь изменения коснулись института государство, которое утратило свое монопольное право на управление и было вынуждено адаптироваться к новым внутренним и внешним вызовам, сочетая свою позицию с позицией и интересами других акторов публичной политики. Современную позицию в отношении роли государства в процессе формирования публичной политики дала Н.Беляева, которая считает, что «публичную политику» делает именно «публика» (public), которая совсем не обязательно ассоциирует себя с государственными институтами. Более того, она себя им в значительной мере противопоставляет. Сейчас на Западе, утверждает исследовательница, да и во всем мире, активно идет «реполитизация» - возникают спонтанные массовые политические движения граждан, требующие учета их мнения в управлении государством. В основе протестов не экономические требования патерналистского характера, обращенные к «государству всеобщего благоденствия». Протестующие требуют реализации своих гражданских прав, требуют обеспечения возможности гражданского участия в выработке и принятии политических решений [4]. Таким образом, появляются новые участники публичных процессов, с новыми требованиями и ресурсными возможностями, которые определяют траектории

развития системы, степень ее конфликтности и управляемости. Однако, несмотря на «притеснение» позиций государства стоит отметить, что оно остается основным генерирующим началом всех процессов в любой политической системе, которое определяет через политическую элиту механизмы взаимодействия с обществом и способы регулирования конфликтов.

Поскольку публичная политика осуществляется в разных режимных средах, следовательно, уровень конфликтности, варианты управления и регулирования конфликтами существенно различаются. А также существенно отличается характер институционализации конфликтов и, соответственно тактика и стратегия поведения публичных акторов в этом процессе. В данном случае можно предположить, что чем менее организованы институты публичной политики и не оптимизирован процесс их взаимодействия, тем выше уровень конфликтности в государстве, при условии заданных параметров режимных характеристик системы.

Под институционализацией конфликтов следует понимать процесс формирования комплекса формальных и неформальных правил, принципов, норм, установок, регулирующих сферу конфликтных взаимодействий и делающих форму их проявления в результате этого предсказуемой и управляемой [5, с.134]. Соблюдение принципов институционализации конфликтов является важным условием для успешного управления ими в различных типах систем, а также снижение рисков в поле политики. Управляемость конфликтами зависит также от состояния самих институтов, от степени их организованности, от уровня их легальности и легитимности.

Между тем нельзя все сводить только к механизмам регулирования, тем самым упрощая этот процесс. Речь идет также и о возможности предотвращать конфликты, выявлять потенциальный конфликт, находить пути купирования конфликтных ситуаций на ранних стадиях, создавать в публичном пространстве представления о цивилизованном отношении к конфликтам.

В разных типах систем механизм взаимодействия субъектов публичной политики в условиях конфликта имеет разную природу и результативность. Режимность выступает как среда, определяющая стратегию и тактику поведения акторов и характер их взаимодействия, который варьируется от партнёрства до конфронтации. Демократическая среда, генерируя плюрализм социальных интересов и их конкуренцию, создает условия для позитивно функционального использования потенциала социальных конфликтов, превращая их тем самым в мощный структурный элемент социальной динамики. Можно сказать, что конфликты в демократических системах выступают как механизмы снятия напряжения в обществе и как стимуляторы инноваций.

Самым активным институциональными акторами формирования и реализации принципов публичной политики в настоящее время выступают государство и гражданское общество, которые взаимодействуя в конкретном режимном пространстве определяют модели отношений, ориентированные либо на иерархические, либо на координационные, либо на диалоговые связи. Исходя из характера и направленности деятельности этих субъектов важно определить реальный уровень противоречий в системе, которые могут вывести конфликт из латентной фазы в открытую и способствовать его разрешению.

Влияние глобализационных процессов в публичной сфере сказалось на изменении миссии государства, структуры, функций и технологий его политики и управления в современном обществе. В публичной сфере это привело одновременно к повышению роли государственных и негосударственных акторов в производстве и осуществлении публичной политики и изменило систему их отношений в направлении сотрудничества. При этом осуществился переход от административного государства к государству координационному, а в сфере негосударственной активности возросло значение «вовлечения в публичные дела». Роль координационного государства в этом случае состоит в том, чтобы обеспечить равный доступ к политическому решению, защитить понятное использование и стимулировать подходящие институты публичного управления [6].

Для демократических систем, которая ориентируется на диалоговую модель отношений между акторами, главная роль отводится институту гражданского общества. Эту мысль пропагандировали также известные классики политической науки Г.Лассуэлл, Ю.Хабермас, Ф. Фрохот и др., считая, что все спорные вопросы общественной жизни должны решаться демократическим путем, а именно путем обсуждения [7,8,9]. Роль гражданского сектора в демократических системах можно определить как деятельностную характеристику граждан в публичном взаимодействии, которая предполагает: способность дискутировать и формировать публичные ценности; способность формировать позитивную политическую повестку; сотрудничать на горизонтальном уровне, развивая социальный капитал гражданского общества в целом, а не только его отдельных групп; взаимодействовать с органами государственного управления в целях повышения эффективности публичного управления; использовать и продвигать гуманитарные (а не манипулятивные) технологии взаимодействия; проявлять протестную активность в рамках правового поля. Публичные институты на разных уровнях играют здесь исключительно важную роль, обеспечивая информационное поле для начала диалога между гражданским обществом и государством.

Однако, не только коммуникация и возможность обсуждения проблемных вопросов формируют публичную политику и способствуют предотвращению и управлению конфликтами. Сейчас все больше внимания отводится проблеме переговоров как методу взаимодействия акторов с целью достижения компромиссов и согласия. Умение и желание конфликтующих сторон решать проблемы путем переговоров говорит об уровне стабильности системы и институциональной зрелости публичных акторов. Переговорную функцию в публичном поле политики выполняют институты медиаторы, которые обеспечивают диалог между конфликтующими сторонами и влияют на принятие ими решений.

Таким образом, современная публичная политика в условиях демократии формируется в условиях активного диалога и взаимодействия между гражданским обществом и государством по поводу многочисленных проблем и конфликтов, требующих своих политических решений. Конфликт является необходимым условием для обеспечения реальной возможности граждан влиять на публичный процесс через механизмы контроля, общественной экспертизы, легального участия. В демократической системе конфликты являются регулируемыми,

их разрешение происходит по определенным правилам, и поэтому они являются ограниченными.

В авторитарных системах с жесткой вертикальной системой управления, осуществление взаимодействия между обществом и государством происходит посредством прямых, директивных, исключающих диалог условий между участниками политического процесса. Государство при этом является монополистом в определении отношений с обществом, которое преимущественно инертно и в большей степени подвержено манипулятивным технологиям со стороны власти [10, с.163].

Государства, находящиеся в условиях трансформации постоянно испытывают системные трудности, приводящие к разного рода конфликтам предотвращать и регулировать которые сложно как по причине перестройки подсистем и элементов самой системы, так и по причине изменения функциональных возможностей субъектов политики. Публичная политика формируясь в таких условиях в большей степени, нежели при стабильных обстоятельствах будет зависеть от способности институтов регулировать этот процесс.

В политических системах, находящихся в условиях перехода политические конфликты имеют тенденцию накладываться друг на друга, поэтому регулирование их с помощью традиционных методов, выработанных для стабильных систем не может быть эффективным. Большая часть этих конфликтов приобретает характер долгосрочных и затянутых. Причинами могут быть изменившиеся статусные роли институтов, соблюдение формальных и неформальных «правил игры», отсутствие опыта участия публичных акторов в политическом процессе и традиций регулирования конфликтов.

Т.е. государство не выступает в роли конструктивного партнера, а скорее имитирует публичный процесс, игнорируя гражданское общество и вступая с ним в конфронтацию. Такой вариант дисфункции публичной сферы ведет к разрушению массового дискурса, усилению государственно-центристских тенденций, абсолютизации функций бюрократии, развитию теневой и полутеневой форм государственного управления. Впоследствии такой тип взаимоотношений может проявиться в виде активного противостояния гражданского общества и государства, что является показателем дисструктивной конфликтности.

На каждом этапе гражданское общество в соответствии со своими интересами и ценностями проявляет себя через конвенциональные и неконвенциональные виды участия, эффективность которых зависит от того насколько активно, осознанно и добровольно большие группы граждан («публика») объединяются для решения общезначимых проблем. Активное взаимодействие по оси «власть-общество» приводит к появлению многочисленных гражданских объединений и институций, имеющих либо конструктивные (партнерские), либо дисструктивные (конфронтационные) варианты взаимоотношений с государством. К конструктивным мы относим структуры гражданского общества, которые вступают в партнерские отношения с государством, работают на общий результат, оптимизируют общественное развитие, способствуют повышению роли граждан в публичном процессе.

Конфронтационные отношения между гражданским обществом и государством как правило выражаются в

протестных формах (демонстрации, пикетирования, забастовки, сетевые и гибридные протесты и др.), которые слабопрогнозируемы, плохо управляемы и имеют множество последствий. По мнению автора теории относительной социальной депривации Т.Гарра, появлению протестных настроений способствует ослабление политического режима, его неспособность справиться с существующими противоречиями и конфликтами в системе [11]. Таким образом, можно считать, что политические протесты (в разной режимной среде), как публичная форма несогласия являются реакцией на ошибки государственной политики и результирующей политических проблем в обществе.

Эффективное управление, ориентированное на диалогичность взаимодействия между публичными акторами и цивилизованную конфликтность, обеспечит баланс системы, ее саморазвитие, самосохранение и доверие к ней со стороны общества. Неспособность системы эффективно управлять, ведет к понижению доверия со стороны общества к власти, в последствии к алиенации, но в тоже время формированию у отдельной части общества осознания неадекватности действий руководства государством и необходимость что-то менять путем протестных акций. В этом случае использование насилия со стороны общества и власти приведут к нарушению принципа обратной связи и системной нестабильности [12].

Но протесты как показатель конфликтности в обществе нельзя рассматривать только как негативное явление для публичной политики. Протест – это также вид публичной деятельности граждан, которые несогласны с властью и готовы заявлять об этом публично. В этом случае, в демократических системах «аргумент улицы» - это стимул к инновациям и корректировке курса в публичном пространстве. В переходных системах- это «прививка демократии», которая необходима для стран, которые находятся в процессе формирования публичного диалога между властью и обществом.

Таким образом, протестное поведение – являясь следствием и проявлением конфликтности в системе, может показать в какой мере государство, как главный политический институт способно противостоять использованию насилия и какие амортизационные механизмы могут быть задействованы в разных типах систем.

Подводя итог вышесказанному, мы можем утверждать, что конфликты в разных типах систем имеют различные факторы воздействия на публичную сферу. Если в демократических системах конфликты объективно влияют на расширение диалогового окна между субъектами политического процесса и способствуют выработке современных легитимных форм регулирования противоречий, то авторитарная система не способная к гибкости управления и решает конфликты в основном административными методами, исключая совсем и/или имитируя публичный дискурс в пределах своих национальных границ. Переходные системы, находясь в процессе изменения всех подсистем и еще не устоявшихся институтов, имеют большой потенциал противоречий и множество вариантов решений конфликтов. Эти системы еще не имеют опыта регулирования и предупреждения конфликтных ситуаций, они еще не выработали свою конфликтную парадигму мировосприятия и диалогичную парадигму взаимодействия.

Конфликтологическая парадигма дает нам основание видеть роль конфликтов в публичном процессе полностью. С одной стороны, конфликты способствуют выявлению проблем, которые требуют своего решения в критических условиях, и этот факт можно рассматривать как положительный, т.к. множество внутри и внешнеполитических вопросов, которые могли еще долгий период времени находиться в латентном состоянии и ждать своего разрешения начинают не только осознаваться обществом и элитой, но и переходят в стадию институализации. С другой стороны, в условиях кризиса проблемы,

которые выявляются (их, как правило, множество) не могут быть представлены в системе согласно государственному плану (стратегии, государственной программе). Хаотичный характер появления и осознания проблем в обществе ведет к невозможности их одновременного решения в силу недостаточности всех видов ресурсов (страна, находящаяся в кризисе, априори имеет ограниченные ресурсы) и как следствие ограниченной результативности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дарендорф Р. Тропы из утопии/ пер. С нем. Б.М. Скуратова, В.Л. Близнекова. – М.: Праксис.- 2002. – 534с.
2. Никовская Л.И. Место и роль конфликтов во взаимодействии власти и гражданского общества // Публичная политика в контексте задач модернизации России: конструктивный потенциал и формы использования/ Ред. колл.: Л.Н.Никовская (отв.ред.), А.Ю.Сунгуров, В.Н.Якимец.-М.:Российская ассоциация политической науки(РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. - С.123-141.-308с.
3. Kaufman S. Decision - making and conflict management processes in local government in Bingham et. al.,1991
4. Беляева Н. Публичная политика идет на смену партийной/ <http://opec.ru/1553781.html>
5. Никовская Л.И. Место и роль конфликтов во взаимодействии власти и гражданского общества // Публичная политика в контексте задач модернизации России: конструктивный потенциал и формы использования - М.: Российская ассоциация политической науки(РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. - С.123-141. -308с.
6. Сморгунов Л.В. Политика модернизации и пока неосуществленный выбор: «управляемость» или репрезентация // Культура конфликта во взаимодействии власти и гражданского общества как фактор модернизации России. - М.: Фонд им. Ф. Эберта, 2011. – С. 156-165.
7. Lasswell H.D. General Framework: Person, Personality, Group, Culture. — Lasswell H.D. The Analysis of Political Behavior: An Empirical Approach. - 1948
8. Frohock, Fred M. Public Policy: Scope and Logic. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1979.
9. Мэтьюз Д. Политика для народа (граждане в поисках своего места в политике). / пер. с англ. М.: Пресс ЛТД, 1995. - 256с.
10. Глухова А.В. Политический конфликт в контексте российской модернизации: элиминирование и конструктивное использование? - М.: Российская ассоциация политической науки(РАПН); Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. - С.162- 182.
11. Garr T. Почему люди бунтуют. – СПб: Питер. – 2005. – с.52
- Robertson Graeme B. The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia Hardcover– Cambridge University Press. - 2010.-304p.
12. Норт Д., Уоллис Дж., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества [Текст] / пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. М.: Изд. Института Гайдара, 2011. —480 с.

REFERENCES

1. Darendorf R. Tropy iz utopii/ per. S nem. B.M. Skuratova, V.L. Bliznekova. – M.: Praksis.- 2002. – 534s.
2. Nikovskaya L.I. Mesto i rol konfliktov vo vzaimodeystvii vlasti i grazhdanskogo obshchestva // Publichnaya politika v kontekste zadach modernizatsii Rossii: konstruktivnyy potentsial i formy ispolzovaniya/ Red. koll.: L.N.Nikovskaya (otv.red.), A.Yu.Sungurov, V.N.Yakimets.-M.:Rossiyskaya assotsiatsiya politichskoy nauki(RAPN); Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2012.- S.123-141.-308s.
3. Kaufman S. Decision - making and conflict management processes in local government in Bingham et. al.,1991
4. Belyaeva N. Publichnaya politika idet na smenu partiynoy/ <http://opec.ru/1553781.html>
5. Nikovskaya L.I. Mesto i rol konfliktov vo vzaimodeystvii vlasti i grazhdanskogo obshchestva // Publichnaya politika v kontekste zadach modernizatsii Rossii: konstruktivnyy potentsial i formy ispolzovaniya - M.: Rossiyskaya assotsiatsiya politichskoy nauki(RAPN); Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2012. - S.123-141. -308s.
6. Smorgunov L.V. Politika modernizatsii i poka neosushchestvlennyy izbor: «upravlyaemost» ili reprezentatsiya // Kultura konfliktov vo vzaimodeystvii vlasti i grazhdanskogo obshchestva kak faktor modernizatsii Rossii. - M.: Fond im. F. Eberta, 2011. – S. 156-165.
7. Lasswell H.D. General Framework: Person, Personality, Group, Culture. — Lasswell H.D. The Analysis of Political Behavior: An Empirical Approach. - 1948
8. Frohock, Fred M. Public Policy: Scope and Logic. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1979.
9. Metyuz D. Politika dlya naroda (grazhdane v poiskakh svoego mesta v politike). / per. s ang. M.: Press LTD, 1995. - 256s.
10. Glukhova A.V. Politicheskii konflikt v kontekste rossiyskoy modernizatsii: eliminirovanie i konstruktivnoe ispolzovanie? - M.: Rossiyskaya assotsiatsiya politichskoy nauki(RAPN); Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2012. - S.162- 182.
11. Garr T. Pochemu lyudi buntuyut. – SPb: Piter. – 2005. – s.52
- Robertson Graeme B. The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia Hardcover– Cambridge University Press. - 2010.-304p.
12. Nort D., Uollis Dzh., Vayngast B. Nasilie i sotsialnye poryadki. Kontseptualnye ramki dlya interpretatsii pismennoy istorii che-lovechestva [Tekst] / per. s angl. D. Uzlanera, M. Markova, D. Raskova, A. Raskovoy. M.: Izd. Instituta Gaydara, 2011. —480 s.

The study of public policy from positions of a paradigm of conflict

O. Chaltseva

Abstract. The article discusses the use of the paradigm conflict in the study of issues of public policy

Keywords: paradigm, paradigm conflict, public policy.

Гендерна паритетність: теоретичний аспект

О. Ю. Кашаба, І. В. Щербина

Українська інженерно-педагогічна академія
Corresponding author. E-mail: olga.kashaba@mail.ru, inter64@yandex.ru

Paper received 27.01.17; Accepted for publication 05.02.17.

Анотація. У статті висвітлюється питання гендерної паритетності, зокрема розкривається зміст понять гендер і гендерна паритетність, проводиться теоретичний аналіз сутності гендерної рівності, аналізується її ролі на сучасному етапі розвитку суспільства. Гендерна рівність визначається як процес справедливого ставлення до жінок і чоловіків; одна з важливих ознак правової держави; показник рівня розвиненості відкритого суспільства; умова розквіту і розвитку демократії. Гендерна паритетність сприяє формуванню нової, сучасної ідеології рівності і містить у собі такі компоненти: гендерна рівність розглядається як інтегральна частина всіх політик, програм та проєктів; досягнення гендерної рівності вимагає визнання того, що мають бути враховані специфічні інтереси жінок і чоловіків під час формування політик, запровадження програм та проєктів; досягнення гендерної рівності означає, що рівні права і можливості мають забезпечуватися незалежно від статі; доступ жінок до прийняття рішень на всіх рівнях є центральним питанням у досягненні гендерної рівності; для досягнення гендерної рівності важливо забезпечити рівну участь чоловіків і жінок як рівноправних суб'єктів в економічних, соціальних та культуротворчих процесах; гендерної рівності можна досягти через партнерство між жінками і чоловіками на основі принципів паритетної демократії.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, гендерна паритетність.

Протягом останніх десятиліть в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни у осмисленні та легітимації гендерних відносин, механізму забезпечення гендерної рівності. Їх успішне впровадження і регулювання у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних його інституціях зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у професійному, політичному та громадському житті, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо.

Актуальність теми зумовлена світовими тенденціями запровадження паритетної участі жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, і зокрема в політиці. Радикальні зміни, що відбуваються сьогодні на світовому і національному рівнях актуалізують проблему гендерної рівності, розв'язання якої потребує реалізації гендерної політики, спрямованої на формування нового світогляду щодо ролі жінки в суспільстві, що є одним із факторів реалізації демократичних реформ і необхідної умови для входження України до світового товариства

Гендер, гендерний паритет, питання нерівності жінок та чоловіків досить широко відображені в сучасній юридичній, соціологічній, історичній, філософській, політичній, психологічній та економічній літературі. Деякі аспекти вказаної проблематики були предметом дослідження таких зарубіжних учених, як: І. Гофман, Е. Джонг, Н. Пушкарьова, Г. Рубін, Д. Скотт, Дж. Хубер та інші.

У вітчизняній науці також є певні напрацювання щодо розкриття поняття, витоків і ролі принципів гендерної рівності. Українські вчені Т. Гаман, Н. Грицяк, О. Дашковська, О. Кікінеджи, О. Кулачек, Т. Курига, К. Левченко, Л. Пампуха, М. Пірен, С. Плахотнюк, М. Попова, О. Ярош та інші досліджують широкий спектр вказаної проблематики. Але в той же час, незважаючи на зростання популярності гендерної тематики у світі, в Україні вона залишається маргінальним сегментом наукових досліджень і потребує особливої уваги.

Мета нашого дослідження – розкрити зміст понять гендер і гендерна паритетність, провести аналіз сутності гендерної рівності, визначити складові гендерної паритетності і її ролі на сучасному етапі розвитку суспільства.

Гендерна проблематика пронизує всі сфери суспільного буття: політичну, економічну, соціальну, культурну тощо. Значне відчуження жінки від системи прийняття рішень сьогодні є логічним результатом попереднього розвитку суспільства. У свідомості населення, в тому числі осіб, причетних до творення й реалізації державної політики протягом тривалого часу формувалися гендерні стереотипи. Існування стійких гендерних стереотипів, відповідно до яких суспільні ролі жінок і чоловіків чітко розподілені і закріплені на підставі домінування патріархальних відносин, заважають становленню гендерної рівності. Патріархальна політика веде і веде до дискримінації жінок практично у всіх сферах життєдіяльності суспільства, особливо там, де треба кимсь керувати. Вироблена громадська думка, яка існує і зараз і заважає самореалізації жінок, сприяє формуванню у них почуття другосортності, хоча офіційно в більшості країн і проголошена рівність чоловіка і жінки. А рівність повинна бути на основі рівних можливостей для прояву особистості. Отже, гендерні стереотипи, які міцно укорінилися в нашому суспільстві впливають на самооцінку жінок, тим самим обмежують реалізацію їхнього потенціалу. Вони створюють бар'єр, який перешкоджає жінкам займати відповідальні керівні посади. Витіснення жінки із системи влади історично було своєрідною формою політичного насильства, утвердженням маскулінного способу владарювання і мислення.

Формування гендерних стереотипів дуже часто пов'язані з відсутністю зрозумілої та доступної інформації про сутність поняття «гендер» та про те яким чином питання гендерної рівності стосуються інших, крім соціального, напрямків державної політики.

У науковій літературі існує декілька концепцій гендера, для всіх них базовим положенням є розуміння понять стать (sex) і гендер (gender) [1].

Стать – це термін, що означає біологічно (генетично) зумовлений поділ біологічних організмів на самців та самиць (для людей – на чоловіків та жінок). Дане поняття слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками. Тому, коли мова йде про рівність статей як ідеал суспільно-політичного розвитку, під цим поняттям розуміють: формальну рівність; надання певної законодавчо закріпленої переваги певній соціально-демографічній групі для створення однакових умов на старті з іншими групами; цілеспрямоване забезпечення ліквідації перешкод для конкуруючих сторін, які можуть бути викликані попередньою дискримінацією [2].

Щодо поняття «гендер», то слід зазначити, що аналогів ані в російській, ані в українській мовах йому не має, воно запозичене і увійшло в суспільні науки як іноземний термін. Взагалі це поняття досить важко приживається до українського політико-правового лексикону. Більш традиційним є поняття рівноправ'я чоловіків і жінок. Проте «гендер» має дещо інший зміст. Цей термін введено в науковий обіг Енн Оклей у 70-ті роки ХХ ст.

Американські дослідники визначають гендер як соціально-біологічну характеристику, за допомогою якої дається визначення співвідношення понять «чоловік» і «жінка». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови слово «гендер» має два значення: перше – «відмінність між чоловіками і жінками за анатомічними ознаками», друге – «соціальний розподіл, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними». Термін «гендер» розуміється як приналежність до певної групи, класу, виду, категорії, що відповідає українському значенню слова «рід» або «вид». Гендер – це перш за все соціальна приналежність до певного виду статі, уявлення кожного індивіда про рольові характеристики та поведінкові особливості індивідів тієї статі, до якої він належить [3].

Для вірного тлумачення поняття гендер скористаємося визначеннями науковців. Так, Н. Грицяк під гендером розуміє соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейні ролі та репродуктивній поведінці [4]. М. Пірен вважає, що гендер – це соціальна особливість статі людини на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості людини – чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності [5, с.21]. С. Плахотнюк приходять до висновку, що гендер – це соціокультурна категорія та колективні уявлення, завдяки яким біологічні відмінності статей переводяться на мову соціальної та культурної диференціації [6].

Цей термін має складну конструкцію, що складається з індивідуальних і суспільних уявлень про місце і роль особи у суспільстві, при цьому кожна особа обов'язково належить до чоловічої або жіночої статі. Для більш повного розуміння змісту цього поняття варто зосередити увагу на концептуальному розумінні таких засад: рівність чоловічої та жіночої соціальних статей; рівність прав; рівність можливостей.

Рівність чоловічої та жіночої соціальних статей означає рівність соціального статусу, всезагальна участь в усіх сферах суспільного, державного та приватного життя на основі самоусвідомлення особистісних потреб та інтересів, долання елемента зверхності, за яким чоловіки історично розглядалися як істоти вищі, а результати їхньої діяльності заздалегідь оцінювалися як суспільно більш значущі, ніж ті, що були досягнуті жінками. Рівність прав означає наділення чоловіків та жінок юридично однаковими правами в усіх сферах життя та юридичне забезпечення рівних умов їх здійснення. Проте рівність прав не означає фактичну можливість користуватися правами й свободами людини незалежно від статі. Це стає можливим завдяки забезпеченню системи засобів рівного розподілу цінностей, що має виключати дискримінацію за статевою ознакою та уникати будь-якої можливості негативного впливу на життєдіяльність та самовираження особи [2].

Отже, проаналізувавши визначення поняття гендер і узагальнивши все вище викладене можна зробити висновок, що гендер – соціальна стать людини (на відміну від біологічної), яка визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступі до влади і є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства.

У рамках нашого дослідження слід розглянути ще один важний аспект теми, який стосується гендерної рівності.

Однією з умов входження України до Євросоюзу є побудова на її теренах гендерно збалансованого суспільства, у перспективі – паритетної демократії. Відповідником до терміну «паритетна демократія», що активно вживається в українській соціогуманітарній аналітиці, є термін «гендерна демократія». «Гендерна демократія передбачає утвердження рівності прав, свобод, обов'язків, відповідності й шансів чоловіків і жінок у життєдіяльності суспільства, держави і самотворенні власної особистості». «Паритетна демократія – політико-правова форма організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки і чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представлені й здійснюють діяльність в гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах».

Отже, гендерний паритет – принцип рівної представленості жінок і чоловіків, рівності та рівноправності в усіх сферах суспільного життя. Гендерна рівність – це ідеологічний компонент державної політики та державного управління, що має чотири виміри, які лежать в основі напрямків розвитку державної гендерної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Перший вимір гендерної рівності – це права людини як універсальний стандарт політичних, громадянських, економічних, соціальних і культурних прав та свобод для жінок і чоловіків. Другий вимір гендерної рівності – це права людини як права жінок. Третій вимір – рівність свобод, прав та обов'язків. Четвертий – рівні можливості – основний елемент гендерної рівності [2, с.419].

Гендерна рівність також визначається як: процес справедливого ставлення до жінок і чоловіків; одна з важливих ознак правової держави; показник рівня

розвиненості відкритого суспільства; умова розквіту і розвитку демократії.

Рівність прав і свобод людини й громадянина незалежно від статі визначається і гарантується низкою документів, ратифікованих Україною: Рекомендації Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН «Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток миру у XXI ст.», Декларація тисячоліття ООН, у якій глави 189 держав і урядів визнали свою колективну відповідальність за підтримку людської гідності, рівноправності, Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». Наприкінці 2016 року в Україні була ініційована кампанія по ратифікації Конвенції Ради Європи про попередження і боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством (Стамбульська конвенція). Підписання цих документів зобов'язують нашу державу виконувати рекомендації міжнародних організацій та суттєво змінювати принципи організації державного і політичного управління, визначити для себе забезпечення гендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та як один з пріоритетів державної політики.

На національному рівні гендерна паритетність гарантована передусім ст. 24 Конституції України, регулює гендерну паритетність Кодекс законів про працю України, закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р., Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року та інші законодавчі акти. В цих документах держава намагається досягнути паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідувати дискримінацію за ознакою статі.

Не зважаючи на наявність міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, та національних нормативно-правових актів щодо рівноправності між жінками та чоловіками можемо спостерігати приклади гендерної дискримінації. Основними проявами цього явища залишаються: безробіття серед жінок, як приховане, так і зареєстроване, вище ніж у чоловіків; заробітна плата жінок складає 72,5% від заробітної плати чоловіків; жінки здебільшого працюють у таких сферах (освіта, медицина, соціальна сфера тощо), де заробітна плата значно нижче, ніж у середньому по народному господарству, що призводить до зростання економічної нерівності чоловіків і жінок; при цьому серед працівників з вищою освітою жінки складають 56%; жінка працює на 4-6 годин більше, ніж чоловік, праця в домашньому господарстві не враховується в пенсійних схемах; жінки, які мають

дітей та перебували в декретній відпустці, стають неконкурентноспроможними на ринку праці; жінки складають абсолютну більшість трудових мігрантів з України; жінки більше потерпають від домашнього насильства; жінки практично не представлені на вищих шаблях влади та управління, хоча складають більший відсоток населення України [3, с.22].

Важливим показником реального просування суспільства у напрямі становлення гендерної демократії є жіноче політичне лідерство. Жінки, в середньому, по світу посідають лише 22% місць у національних парламентах. Україна наразі посідає аж 107 місце у рейтингу із лише 12% жінок у Верховній Раді. Відповідно до даних дослідження, проведеного громадською мережею ОПОРА, у Верховній Раді України півсотні депутаток обрالیся від Блоку Петра Порошенка, 12 – від Народного фронту, 12 – від Самопоміч, 5 – від Батьківщини, по 3 – від Радикальної партії О. Ляшка та Опозиційного блоку. Якщо проаналізувати кількість жінок у відсотковому відношенні по фракціям, то лідерами є Самопоміч – 34% жінок від складу фракції та Народний фронт, де даний показник складає 15%. У восьми комітетах з 21 (в тому числі з питань бюджету, запобігання і протидії корупції, фінансової політики і банківської діяльності) жінок взагалі немає. Що стосується уряду, то впродовж останніх 10 років у жодному складі Кабінету Міністрів України не було більше трьох жінок, в сучасному уряді їх дві [7].

Отже, сучасні реалії українського суспільства вимагають нової парадигми державної влади, яка має передбачити оптимальне використання людського ресурсу, зокрема його жіночої складової.

Із врахуванням всього вище викладеного можемо підсумувати, що гендерна паритетність сприяє формуванню нової, сучасної ідеології рівності і містить у собі такі компоненти: гендерна рівність розглядається як інтегральна частина всіх політик, програм та проєктів; досягнення гендерної рівності вимагає визнання того, що мають бути враховані специфічні інтереси жінок і чоловіків під час формування політик, упродовження програм та проєктів; досягнення гендерної рівності означає, що рівні права і можливості мають забезпечуватися незалежно від статі; доступ жінок до прийняття рішень на всіх рівнях є центральним питанням у досягненні гендерної рівності; для досягнення гендерної рівності важливо забезпечити рівну участь чоловіків і жінок як рівноправних суб'єктів в економічних, соціальних та культуротворчих процесах; гендерної рівності можна досягти через партнерство між жінками і чоловіками на основі принципів паритетної демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицяк Н.В. Базові концепції та ідеї гендерної теорії [Текст] / Н.В. Грицяк // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 79 – 87.
2. Гаман Т.В., Курига Т.В. Гендерна паритетність в місцевих органах виконавчої влади [Текст] / Т.В. Гаман, Т.В. Курига // Університетські наукові записки. – 2011. – № 2 (38). – С. 417 – 424.
3. Дашковська О.Р. Принцип гендерної рівності: поняття, витоки і роль на сучасному етапі розвитку суспільства [Текст] / О.Р. Дашковська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 20 – 23.
4. Грицяк Н.В. Гендерний підхід у теорії та практиці державного управління [Електронний ресурс] / Н.В. Грицяк // Вісник державної служби України. – 2003. – № 4. – Режим доступу: http://www.guds.gov.ua/document/42207;jsessionid=38FB4E58668E1E9C4F90821D4564F9;4_2003_gruc`ak.doc.

5. Гендерні аспекти державної служби [Текст]: [монограф.]/ [М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька]; за заг. ред. Б. Кравченко. – К.: Основа, 2002. – 335с.
6. Плахотнюк С.С. Проблеми практичної реалізації в Україні законодавства про гендерну рівність [Електронний ресурс]/ С.С. Плахотнюк // Електронне наукове видання матеріалів конференції: VIII МНПК «Гуманізм та освіта». – 2006. – Режим доступу: <http://cjnf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06psspgr.php>.
7. Марценюк Т. Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін [Текст]/ Т. Марценюк. – МЦПД, 2015. – 36с.

REFERENCES

1. Hrytsiak N. Basic concepts and ideas of gender theory [Text] / N. Hrytsiak // Strategic priorities. - 2006. - № 1. - P. 79 - 87.
2. Haman T, Kuryha T. Gender parity in local executive bodies [Text] / T. Haman, T. Kuryha // University research note. - 2011. - № 2 (38). - S. 417 - 424.
3. Dashkovska O. The principle of gender equality: concepts, sources and role in modern society [Text] / O. Dashkovska // Analytical Comparative Law. - 2014. - № 5. - P. 20 - 23.
4. Hrytsiak N. The gender approach in the theory and practice of management [electronic resource] / N. Hrytsiak // Herald of Civil Service of Ukraine. - 2003. - № 4. - Access: http://www.guds.gov.ua/document/42207;jsessionid=38FBAIE58668E1E9C4F90821D4564F9;4_2003_gruc`ak.doc.
5. Gender aspects of public service [Text]: [monographs.] / [M. Pyrene, Hrytsiak N., T. Vasylevcka, O. Ivanytska]; for the Society. Ed. Boris Kravchenko. - K. : Basis, 2002. - 335s.
6. Plakhotnyuk S. The problems of practical implementation in Ukraine of legislation on gender equality [electronic resource] / S. Plakhotnyuk // Electronic scientific editions of the conference: VIII MNPК "Humanism and Education". - 2006. - Access: <http://cjnf.vstu.vinnica.ua/humed/2006/txt/06psspgr.php>.
7. Martsenyuk T. Women in Ukrainian politics: challenges and prospects for change [Text] / T. Martsenyuk. - ICPS, 2015. - 36s.

Gender parity: theoretical analysis

O. Y. Kashaba, I. V. Shcherbyna

Abstract. The article highlights the issue of gender parity in particular reveals the meaning of gender and gender parity, carries out a theoretical analysis of the nature of gender equality, analyses its role in modern society. Gender equality is defined as a process of equitable treatment of women and men; one of the important aspects of the rule of law; indicator of the level of development of an open society; term of prosperity and democracy. Gender parity promotes new, modern ideology of equality and includes the following components: gender equality is considered as an integral part of all policies, programs and projects; achieving gender equality requires the recognition that should be taken into account the specific interests of women and men in the shaping of policies, implementation of programs and projects; gender equality means equal rights and opportunities should be provided regardless of gender; women's access to decision-making at all levels is a central issue in achieving gender equality; for achieving gender equality is important to ensure equal participation of men and women as equal actors in the economic, social and culture-processes; gender equality can be achieved through partnership between women and men on the basis of parity democracy.

Keywords: *gender, gender stereotypes, gender parity.*

Гендерная паритетность: теоретический анализ

О. Ю. Кашаба, И. В. Щербина

Аннотация. В статье освещается вопрос гендерной паритетности, раскрывается содержание понятий гендер и гендерная паритетность, проводится теоретический анализ сущности гендерного равенства, анализируется его роль на современном этапе развития общества. Гендерное равенство определяется как процесс справедливого отношения к женщинам и мужчинам; как важный признак правового государства; как показатель уровня развитости открытого общества; как условие расцвета и развития демократии. Гендерная паритетность способствует формированию новой, современной идеологии равенства и содержит в себе такие компоненты: гендерное равенство рассматривается как интегральная часть всех политик, программ, проектов; гендерное равенство означает, что равные права и возможности должны быть обеспечены независимо от пола; центральным вопросом при достижении гендерного равенства должен быть свободный доступ женщин к принятию решений на всех уровнях; женщины и мужчины должны быть равноправными субъектами во всех сферах жизнедеятельности; гендерное равенство возможно в результате партнерства между мужчинами и женщинами на основе принципов паритетной демократии.

Ключевые слова: *гендер, гендерные стереотипы; гендерная паритетность.*

Поняття та основні характеристики “фабрик думок”

I. I. Петренко

Кафедра політичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Paper received 01.02.17; Accepted for publication 10.02.17.

Анотація: Аналізуються підходи до визначення категорії “фабрики думок”. Пропонується авторське визначення даного феномену. Досліджуються основні характеристики фабрик думок, що вирізняють їх з поміж інших дослідницьких експертно-аналітичних організацій.

Ключові слова: публічна політика, фабрики думок, аналітичні центри.

Сьогодні у зв'язку з глобалізаційними процесами і великою суспільною динамікою сучасна держава для швидкого реагування на потреби громадян та ефективного вирішення суспільних проблем потребує не лише традиційної системи збору інформації, але і добре налагодженого аналітичного забезпечення своєї діяльності, яке б дозволяло оперативно оцінювати реальний стан справ, передбачати тенденції розвитку і аналізувати можливі наслідки управлінських рішень.

Однією із форм інтелектуального забезпечення політики виступають фабрики думок, які здатні допомагати органам державної влади у вирішенні складних суспільних проблем та давати реальні розв'язки для них.

Фабрики думок досліджує досить багато закордонних та вітчизняних вчених. Це такі науковці як О. Балаян, В. Горбатенко, Ю. Громико, С. Дацюк, П. Діксон, Й. Дрор, Д. Зайцев, Е. Ліндквест, Дж. МакГанн, Е. Річ, Р. Сабатіні, Д. Стоун, О. Сунгуров, В. Філіппов, Дж. Фенвік, І. Шейдіна та інші.

Найчастіше для перекладу англomовного терміну “Think Tanks” використовується термін “фабрики думок” (ФД). Даний термін ще не став широковживаним, тому коротко зупинимося на його походженні. У першій половині ХХ століття для позначення державних аналітичних структур використовували словосполучення “brain trust” – “мозковий трест” або “мозковий центр”. Після Другої світової війни політико-експертні структури почали називати “Think Tank” – дослівно “сховище думок” або більш вільний переклад – “фабрика думок” [4, 42; 15, 13].

Даний термін в англomовних країнах використовується і у критичному сенсі – як певний квазімеханічний агрегат для виробництва інформації, начебто достатньо помістити жменьку аналітиків у замкнутий простір (tank) і вони почнуть виробляти високоефективну інформацію [2].

Дж. Фенвік зазначає, що поняття “Think Tank” є своєрідною метафорою, що позначає інструмент для опису низки заходів і організацій. Він пропонує робоче визначення цього феномену: “Think Tank” – це організація або група, що займаються дослідженням публічної політики та існують в рамках системи уряду, вищої освіти чи приватного сектору й генерують рекомендації щодо публічної політики і прийняття політичних рішень, які перебувають в політичних рамках або поза ними [10, 380]. Також у своїй статті Фенвік говорить про те, що сама назва “Think Tank” і той зміст, який в неї вкладається, не може характеризувати всі подібні організації в різних країнах світу. Проблема полягає в тому, що в кожній країні, в кож-

ному регіоні ці організації мають свої специфічні особливості, які можуть різко відрізнити їх від ФД у класичному розумінні. Варто сказати, що Фенвік досить критично ставиться до ФД, говорячи, що вони сьогодні працюють в межах параметрів, встановлених їх “господарями” або в рамках “політичних кордонів”, добровільно обраних самою ФД [10, 384].

Поряд з виразом фабрика думок для перекладу вищезначеного терміну використовуються ще й такі вирази, як “аналітичний центр”, “дослідницький центр”, “ситуаційний центр” та деякі інші. Вдалість використання терміну фабрика думок О. Сунгуров та О. Балаян обґрунтовують можливістю відірватися від радянського спадку, коли всі “дослідницькі” та “аналітичні” центри були державними. Для ФД, на відміну від “центрів”, принципово важливим є певний ступінь автономії та самостійності [1, 8].

Ю. Громико зазначає, що на природу think tank існує дві полярні точки зору. Перша полягає в тому, що мета цієї структури – впливати на людей, які приймають управлінські рішення. Другий підхід полягає в тому, що think tank – це організація, яка має дуже серйозну стратегічну програму, яку потім вона намагається просунути, незалежно від того, хто в даний момент перебуває при владі. Таким чином, підсумовує дослідник, з одного боку, фабрики думок – це якийсь ринковий, інституційний механізм, що забезпечує постійний контакт між вченими і політиками. З іншого – це проривні, наукові групи, у яких є уявлення про напрям розвитку сучасного світу [2].

Тобто, ФД фактично розглядаються з двох позицій: 1) як технічні організації, націлені на сприяння особам, що приймають рішення на шляху розв'язання суспільних проблем; 2) як організації ідеологічного характеру, що мають конкретну мету суспільного розвитку, якій і підпорядкована вся їх діяльність.

Для того, щоб краще зрозуміти сутність феномену ФД, наведемо низку визначень різних дослідників. Так, Е. Річ визначає ФД як незалежні, неприбуткові, не включені в будь-які групи інтересів організації, які спираються у своїй діяльності на політичний аналіз і експертизу з метою впливу на процес вироблення політики [14, 17]. Е. Ліндквест вважає, що під фабриками думок можна розуміти критичну масу експертизи, міждисциплінарного мислення, спрямованих на розробку конкретних технологій вирішення суспільних проблем і орієнтованих на майбутнє [12]. У словнику “Лексикон термінів і концепцій з державного управління, державної політики та політичної науки” К. Маквікера “Think Tank” визначається як “група радників або інститут, який займається дослідженням

конкретних рішень із політичних, економічних та соціальних проблем” [11, 416].

У всесвітньому індекс-рейтингу аналітичних центрів за 2015 рік, складеному співробітниками Інституту Лодера при Університеті Пенсільванії, аналітичні центри визначаються як організації, які спеціалізуються на дослідженні і аналізі державної політики та взаємодії з відповідними акторами, здійснюють політичні дослідження, аналіз та консультації з внутрішньополітичних і міжнародних питань, тим самим даючи можливість політичному керівництву і громадськості приймати обґрунтовані рішення у сфері державної політики. Вони являють собою незалежні або пов’язані з іншими структурами установи, що діють на постійній основі – на відміну від ситуативних комісій. Найчастіше аналітичні центри слугують “містком” між науковим і політичним співтовариством, а також між державою і громадянським суспільством, діючи в інтересах суспільства в якості незалежних голосів, що трансформують прикладні та фундаментальні дослідження у зрозумілу, надійну і доступну для політиків і громадськості мову [13].

Російський дослідник С. Сулакшин визначає “фабрики думок” як медіатори між мізками нації та її владою. На його думку, вони відрізняються як від суто бюрократичних структур, так і від суто наукових структур. Вони є своєрідним буферним типом організації, що афілійована з владою. Їх роботи носять переважно прикладний, конкретний і цілком цілеспрямовано замовний характер. Крім того, зазначає вчений, кінцевий продукт діяльності “фабрики думок” повинен виконуватись в рамках регламентних норм владних процедур, носити управлінський характер і мати управлінський вигляд [3]. Отже, ФД фактично відповідають на управлінські виклики влади, здійснюючи науково-експертну діяльність.

В аналітичній доповіді Центру гуманітарних технологій “Сучасні фабрики думок” даний термін визначається як незалежна, не орієнтована на прибуток дослідницька організація, створена з метою обговорення та, по можливості, прощтовхування важливих для суспільного життя рішень, а також просування тієї чи іншої практичної політики в тій чи іншій сфері, галузі суспільного життя [6]. У доповіді також вказується, що назва фабрика думок підкреслює соціальну функцію подібних структур – виробництво і просування ідей в проектній формі, яка може бути прийнята публічною політикою та інтегрована в соціальну практику. “Фабрика” у назві вказує на те, що даний вид виробництва має характер індустрії, застосовує певні, повторювані і масові, промислові технології [6].

Такий вчений як Д. Зайцев, щоправда використовуючи поняття аналітичний центр, а не фабрика думок, визначає подібні структури як автономні організації, або групи професіоналів, які займаються прикладними дослідженнями і розробками та орієнтовані на науковість й об’єктивність, включені в політичний процес і виробляють міждисциплінарний, не завжди відкритий інтелектуальний продукт [5].

Отже, узагальнено ФД можуть бути визначені як: 1) інститути, корпорації або групи, організовані для міждисциплінарних досліджень; 2) консультативні

комітети експертів, що здійснюють дослідження і надають спеціальні поради для органів влади; 3) незалежні інтелектуальні структури, які виступають у ролі гравців політичного процесу.

На практиці не кожна організація, що називається ФД такою є [Див.: 4, 42]. Разом з тим формулювання чіткого загальноприйнятого визначення цього феномену є складною справою [Див.: 15, 5]. Подібна ситуація обумовлена різноманіттям видів, національних моделей, форм підтримки, джерел фінансування і загалом модифікацією в процесі більш ніж сторічної еволюції.

Прикметною рисою ФД є здатність до міждисциплінарних досліджень і наявність в колективі експертів з різних сфер знання. Найважливішими формальними ознаками аналітичних центрів є наявність штату постійних співробітників і відносно тривале існування організації.

Розмірковуючи про те, що вирізняє ФД від інших подібних організацій, П. Діксон зазначає: 1) ФД не мають ні чітко встановлених фінансових цілей, ні обов’язкової структурної приналежності; 2) ФД повинна бути постійно діючою організацією на відміну від дослідницької комісії чи спеціальної групи, що виконують тимчасове завдання; 3) головна функція ФД – встановлення зв’язку між знанням і владою, між наукою і технікою, з одного боку, і розробкою політики в широких сферах, що представляють інтерес, – з іншого; 4) ФД орієнтовані на наукову методологію, зокрема дослідження операцій, але їх діяльність аж ніяк не обмежується науковою тематикою; 5) ФД мають багатодисциплінарний характер; 6) як правило, ФД володіє досить значною свободою як при визначенні проблем, які вона вирішує, так і при підготовці рекомендацій; 7) завдячуючи широким повноваженням та можливості для впливу на творців політики, ФД можуть визначати діяльність значної кількості решти наукового світу.

Підсумовуючи наведені вище особливості ФД, П. Діксон визначає найкращий узагальнений критерій, використовуючи який можна розпізнати ФД серед інших науково-дослідних організацій – це масштаб і сфера її діяльності, а також люди, яким вона слугує [4, 44-46].

Російська дослідниця І. Шейдина наводить чотири організаційно-структурні особливості ФД: по-перше, їх співробітники займаються виключно науководослідною діяльністю; по-друге, вони виробляють специфічний товар – ідеї, пропозиції, рекомендації, оцінку, теорії, прогнози у формі аналітичних доповідей та проектів; по-третє, вони виконують функцію містка між знанням і владою; по-четверте, характерною особливістю ФД є міждисциплінарний підхід, обумовлений їх орієнтацією на ринок ідей [9, 47-51]. Таким чином І. Шейдина робить акцент на двох особливостях, які вирізняють ФД з поміж інших науководослідних установ – це призначення (сприянням тим, хто приймає рішення) і підхід до досліджень (міждисциплінарні прикладні дослідження) [9, 52].

В. Філіппов та Л. Богатирьова зазначають, що аналітичні центри відрізняє в значній мірі самостійна позиція у виборі тем для дослідження, певна незалежність від політичних сил, ідеологічної спрямованості.

Для аналітичних центрів важливою є успішна реалізація результатів своїх досліджень. Аналітичні центри сприяють прийняттю рішень, надаючи необхідну конкретну інформацію особам, що приймають рішення [8, 10].

Узагальнюючи вищезазначене, можна підсумувати, що ФД мають ряд характерних рис, які вирізняють їх серед інших аналітичних інституцій, зокрема: 1) самостійне обрання теми для дослідження; 2) незалежність від політичних сил та ідеологічної спрямованості; 3) рівновіддаленість та паритетна взаємодія як з урядовими, так і з комерційними та некомерційними організаціями.

Низка авторів вважає, що ФД є лише неприбуткові корпорації. У США існують різні думки щодо самого статусу корпорацій неприбуткового типу. Багато хто вважав, що корпорації такого типу – це просто засіб обійти обмеження розмірів заробітної плати, встановлених для державних службовців. Також існування неприбуткових корпорацій викликало нарікання в бізнес середовищі через узурпацію сфери консультування [9, 55].

Утопічно думати, що ФД є повністю незалежними. Це проблема взаємовідносин замовника і виконавця. Будучи залежним від коштів замовника, виконавець, так чи інакше, буде зважати на інтереси останнього, особливо коли замовником буде виступати уряд. Крім того, правильною є думка стосовно того, що ФД думають лише про те, за що їм заплатили. Але, не варто забувати, що, окрім роботи за контрактом, ФД проводять власні дослідження, які не оплачуються зовнішніми суб'єктами, і які спрямовані на важливі суспільні проблеми. Але в цьому контексті вони також не виступають у якості альтруїстів, адже, все одно, прагнуть таким чином сформувати замовлення для себе через збудження громадської думки щодо розглянутої ними проблеми. Але все ж таки завдяки формальній незалежності ФД вдається зберегти приналежність до академічного світу.

Зважаючи на значний вплив ФД на вироблення тієї чи іншої державної політики, багато вчених розглядають їх як суб'єктів, що, не будучи підконтрольними виборцям, володіють значною владою, яку можна порівняти до влади органів державної влади. Але вплив ФД є більше консультативним, ніж директивним, і особи, які приймають рішення, можуть дослухатись до їх рекомендацій, а можуть їх проігнорувати. Хоча в епоху інформаційних технологій ігнорувати думку авторитетних експертів є досить небезпечно.

Через великий вплив та вагомe значення Think Tanks у формуванні публічної політики часто називають “п'ятою владою” або “тіньовим урядом”. Майже всі ФД реалізують оригінальні дослідження та освітні

програми, спрямовані на навчання та здійснення впливу на політиків, лідерів громадської думки, тобто всіх тих, хто формує громадську думку з широкого кола суспільних проблем (економічних, політичних, соціальних, екологічних, безпекових тощо). Також, такі організації виступають особливим інструментом суспільного контролю. ФД беруть участь у визначенні та представленні цілей, цінностей та пріоритетів суспільства [4, 71].

Підсумовуючи все вищезазначене, можна запропонувати наступне визначення розглянутого нами феномену. **Фабрики думок** – це включені в процес публічної політики автономні, постійно діючі експертно-аналітичні організації, що здійснюють прикладні між-дисциплінарні дослідження й розробки у сфері суспільних проблем і виробляють поради або рекомендації (у формі аналітичних доповідей та проектів) особам, що ухвалюють політичні рішення.

Узагальнюючи погляди окреслених вище дослідників та аналізуючи практику діяльності ФД, можна виокремити наступні **основні характеристики**, що вирізняють ФД з поміж інших подібних організацій:

- є суб'єктами політичного процесу, що мають значний потенціал впливу на вироблення політики, формування порядку денного і способи (шляхи) вирішення суспільних проблем;
- володіють широкою автономією у виборі тематики дослідження та мають, як правило, диверсифіковані джерела фінансування, що в сукупності строє передумови для їх об'єктивності і незаангажованості;
- виступають у ролі медіаторів між знанням і владою, створюють майданчик для конструктивного діалогу всіх зацікавлених учасників щодо вирішення тієї чи іншої суспільної проблеми;
- використовують у своїй роботі наукову методологію, експертно-аналітичний інструментарій і спрямовані, як правило, на вирішення прикладних, чітко локалізованих в просторі і часі, суспільних проблем;
- виробляють інтелектуальний продукт – ідеї, рекомендації, пропозиції, оцінки, прогнози у формі аналітичних доповідей та проектів;
- зорієнтованість не на прибуток, а на виконання статутних завдань, тобто використання грошової винагороди виключно на розвиток організації з метою кращого вирішення суспільних проблем, а не отримання більшого прибутку;
- проводять міждисциплінарні дослідження, активно залучають інструментарій як природничих, так і гуманітарних дисциплін.

Отже, ФД є різновидом експертно-аналітичних організацій, які мають низку характерних особливостей й сфера діяльності яких постійно розширюється та охоплює нові напрямки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балаян А. Фабрики мысли и экспертные сообщества / А. Балаян, А. Сунгуров. – СПб.: Алетей, 2016. – 240 с.
2. Громыко Ю. Политзаказ на мысль vs сценарный подход [Електронний ресурс] / Ю. Громыко // Со-общение. 2002. № 9. – Режим доступу: soob.ru/n/2002/c/8.
3. Гуманитарные науки как фабрики мысли. Российская диагностика [Електронний ресурс] // Материалы постоянно действующего научного семинара “Гуманитарная наука ивысшие ценности российского государства”. – М.: Научный эксперт, 2007. – Вып. 2. – Режим доступу: <http://www.intelros.ru/pdf/Cm/55-99.pdf>.
4. Диксон П. Фабрики мысли / П. Диксон. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 505 с.
5. Зайцев Д.Г. Аналитические центры как субъекты политического процесса [Електронний ресурс] / Д.Г. Зайцев : автореф. дис. канд. полит. н. М.: ГУ-ВШЭ, 2009. – 19 с. – Режим доступу :

- https://www.hse.ru/data/483/828/1240/032009_001_Зайцев.pdf/.
6. Современные фабрики мысли (мозговые центры, Think Tanks) : аналитический доклад Центра гуманитарных технологий [Электронный ресурс] / ред. С. Дацюк. – 1998. – Режим доступа : http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html.
 7. “Фабрики мысли” и центры публичной политики: международный и первый российский опыт : сб. статей / [под ред. А. Ю. Сунгурова]. – СПб. : Норма, 2002. – 176 с.
 8. Филиппов В. Аналитические центры вчера и сегодня / В. Филиппов – М.: ЛЕНАНД, 2016. – 136 с.
 9. Шейдина И.Л. США: “Фабрики мысли” на службе стратегии [монография] / И.Л. Шейдина. – М.: “Наука”, 1973. – 194 с.
 10. Fenwick J. Thinking About Think Tanks / J. Fenwick // Parliamentary Affairs Vol. 59 No. 2, 2006, 380–384.
 11. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science / [supervised by Ken E. McVicar]. – Kyiv : Osnovy Publishers, 1994. – 540 p.
 12. Lindquist L. Three decades of Canadian thank tanks: Evolving institutions, conditions and strategies // Stone D., Denham A. (eds.). Think Tank Traditions : Policy Analysis Across Nations; Policy Research and the Politics of Ideas. Manchester : Manchester University Press, 2004. pp. 264-280
 13. McGann, James G. 2015 Global Go To Think Tank Index Report / James G. McGann [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks
 14. Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise / A. Rich. Cambridge ; New York : Cambridge Univ. Press, 2004. 258 p.
 15. Stone D. Policy research institutes and think tanks in Western Europe: Developments trends and perspectives / D. Stone, H. Ullrich. Budapest: Open Society Institute, 2003. 48 p.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Balayan A. Fabriki myisli i ekspertnyie soobschestva / A. Balayan, A. Sungurov. – SPb.: Aleteyya, 2016. – 240 s.; Think tanks and expert community.
2. Gromyiko Yu. Politzakaz na myisl vs stsennyy podhod [Elektronnyy resurs] / Yu. Gromyiko // So-obschenie. 2002. № 9. – Rezhim dostupu: [soob.ru/n/2002/c/8.](http://soob.ru/n/2002/c/8;); Political orders on the idea vs scenario approach.
3. Gumanitarnyye nauki kak fabriki myisli. Rossiyskaya diagnostika [Elektronnyy resurs] // Materialy postoyanno deystvuyushchego nauchnogo seminarra “Gumanitarnaya nauka ivysshie tsennosti rossiyskogo gosudarstva”. – М.: Nauchnyy ekspert, 2007. – Vyip. 2. – Rezhim dostupu: <http://www.intelros.ru/pdf/Cm/55-99.pdf>; Humanitarian sciences as a think tank. Russian diagnosis.
4. Dikson P. Fabriki myisli / P. Dikson. – М.: ООО “Izdatelstvo AST”, 2004. – 505 s.; Think Tanks.
5. Zaytsev D.G. Analiticheskie tsentryi kak sub'ekty politicheskogo protsesssa [Elektronnyy resurs] / D.G. Zaytsev : avtoref. dis. kand. polit. n. М.: GU-VShE, 2009. – 19 s. – Rezhim dostupu : https://www.hse.ru/data/483/828/1240/032009_001_Зайцев.pdf/; Think tanks as the subjects of the political process.
6. Sovremennyye fabriki myisli (mozgovyye tsentryi, Think Tanks) : analiticheskiy doklad Tsentra gumanitarnyih tehnologiy [Elektronnyy resurs] / red. S. Datsyuk. – 1998. – Rezhim dostupu : http://xyz.org.ua/discussion/think_tanks.html; Modern think tank.
7. “Fabriki myisli” i tsentryi publichnoy politiki: mezhdunarodnyy i pervyy rossiyskiy opyt : sb. statey / [pod red. A. Yu. Sungurova]. – SPb. : Norma, 2002. – 176 s. ; “Think Tanks” and public policy centers: the international and the first Russian experience.
8. Filippov V. Analiticheskie tsentryi vchera isegodnya / V. Filippov – М.: ЛЕНАНД, 2016. – 136 s.; Think tanks yesterday and today.
9. Sheydina I.L. SShA: “Fabriki myisli” na sluzhbe strategii [monografiya] / I.L. Sheydina. – М.: “Наука”, 1973. – 194 s.; “Think Tanks” at the service of the strategy.
10. Fenwick J. Thinking About Think Tanks / J. Fenwick // Parliamentary Affairs Vol. 59 No. 2, 2006, 380–384.
11. Lexicon of Terms and Concepts in Public Administration, Public Policy and Political Science / [supervised by Ken E. McVicar]. – Kyiv : Osnovy Publishers, 1994. – 540 p.
12. Lindquist L. Three decades of Canadian thank tanks: Evolving institutions, conditions and strategies // Stone D., Denham A. (eds.). Think Tank Traditions : Policy Analysis Across Nations; Policy Research and the Politics of Ideas. Manchester : Manchester University Press, 2004. pp. 264-280
13. McGann, James G. 2015 Global Go To Think Tank Index Report / James G. McGann [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks
14. Rich A. Think Tanks, Public Policy and the Politics of Expertise / A. Rich. Cambridge ; New York : Cambridge Univ. Press, 2004. 258 p.
15. Stone D. Policy research institutes and think tanks in Western Europe: Developments trends and perspectives / D. Stone, H. Ullrich. Budapest: Open Society Institute, 2003. 48 p.

The concept and main characteristics of “Think tanks”

I. I. Petrenko

The approaches to the definition of "Think Tanks" are analyzed. The author's definition of the phenomenon is proposed. The basic characteristics of "Think Tanks" that distinguish them among other research expert and analytical organizations are explored.

Keywords: public policy, Think Tanks, analytical organizations.

Понятие и основные характеристики “Фабрик мысли”

И. И. Петренко

Анализируются подходы к определению категории “Фабрики мысли”. Предлагается авторское определение данного феномена. Исследуются основные характеристики фабрик мысли, которые отличают их среди других исследовательских экспертно-аналитических организаций.

Ключевые слова: публичная политика, фабрики мысли, аналитические центры.

Гібридний режим в Україні як наслідок відсутності вольових зусиль у вищих ешелонах влади

В. О. Смірнова

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ, Україна

Paper received 03.01.17; Accepted for publication 15.01.17.

Анотація. Розглядається проблематика дослідження гібридного режиму в Україні як наслідку відсутності (браку) вольових зусиль у вищих ешелонах влади. Окрема увага звертається на висвітлення конкретних ознак гібридності політичного режиму в сучасній Україні та причин їх формування. Здійснено спробу авторського аналізу проявів браку політичної волі та відсутності вольових зусиль у представників вітчизняного правлячого класу щодо реалізації успішної модернізаційної стратегії України (зокрема повноцінного завершення демократичного транзиту), а також можливих шляхів подолання окреслених негативних явищ.

Ключові слова: політична воля, політичний режим, правлячий клас (політична еліта), демократизація, модернізація.

Феномен політичної волі – це не суто теоретична дослідницька проблема. Адже гносеологічний концепт політичної волі включає в себе необхідність аналізу дискурсів прикладного характеру, наприклад: «наявність політичної волі як запорука успішності здійснення системних реформ у країнах з неорганічним типом модернізації»; «політична воля та/або волонтаризм за умов функціонування авторитарних політичних систем»; «трансформація індивідуальних та колективних носіїв політичної волі у XXI столітті» тощо. Одним з найбільш науково і соціально важливих дискурсів з означеної тематики в контексті розгляду політичного життя в сучасній Україні, на наш погляд, є висвітлення проблематики відсутності (браку) політичної волі у вітчизняного правлячого класу впродовж останніх двадцяти п'яти років та окреслення соціально-політичних наслідків такого феномену.

Нині вітчизняні та зарубіжні аналітики, підбиваючи підсумки чверть столітнього незалежного державницького розвитку України, у більшості своїй з констатують: якщо на початку 1990-х років Україна мала на пострадянському просторі одні з найкращих показників соціально-економічного, культурного та суспільно-політичного розвитку, то на 2016-й рік за нашою країною закріпився статус одного з найбільших аутсайдерів в Європі (насамперед це стосується рівня соціально-економічного добробуту та індикаторів динаміки змін національної економічної системи). Політичний поступ в сучасній Україні у напрямі утвердження демократичного режиму, безумовно, випереджає її соціально-економічний розвиток, втім, як вважає авторка, ще досі наявні загрози авторитарних відкатів або реалізації сценаріїв імітаційної («фасадної») демократії. Причини окресленого Status Quo мають складну природу – політичну (причому, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру), соціокультурну, історичну, соціально-економічну. Так, на наше переконання, саме брак політичної волі (вольових зусиль) правлячого класу в Україні є однією з ключових перешкод на шляху успішної реалізації модернізаційної стратегії національного розвитку.

Метою представленої статті є розгляд гібридних ознак політичного режиму в сучасній Україні, що є наслідком відсутності вольових зусиль у вищих ешелонах влади та однією з найгостріших проблем на шляху здійснення успішної національної модернізаційної стратегії. Серед завдань запропонованої роз-

відки: з'ясування ознак гібридності політичного режиму в Україні; висвітлення проявів браку політичної волі та відсутності вольових зусиль у представників вітчизняного правлячого класу; окреслення можливих векторів подолання досліджуваних явищ та їх подальшого аналізу.

Проблематика дослідження трансформації політичного режиму в незалежній Україні є предметом багатьох наукових розвідок вітчизняних авторів, причому вони охоплюють весь спектр системи соціально-гуманітарного знання. Так, в основу представленої статті були покладені роботи політичних аналітиків з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса та Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в м. Харкові, політологічні монографії Ю. Мацієвського та І. Івченка, наукові статті С. Бульбенюк, матеріали дисертаційного дослідження (автореферат) Н. Кадук; дисертаційне дослідження (автореферат) у царині наук з державного управління О. Радченко; дисертаційне дослідження (автореферат) у царині юридичних наук Т. Дроботової; дисертаційне дослідження (автореферат) у царині соціологічних наук О. Лісенко.

Політичний режим в Україні нині, як це не прикро стверджувати після реалізації вже трьох революційних (або як подекуди зазначається – «квазіреволюційних» чи «незавершених революційних») проєктів – «Революції на граниті» 1990 р., «Помаранчевої революції» 2004 р. та «Революції гідності» осені 2013 – зими 2014 рр., все ще залишається гібридним багато в чому, поєднуючи риси й ознаки демократизму з авторитарними складовими і навіть посттоталітарними рудиментами. Можна довго сперечатися щодо причин гібридності вітчизняного політичного режиму – мають вони переважно об'єктивну основу або породжені факторами і чинниками суб'єктивного гатунку. Однак важко не погодитися з С. Бульбенюк, яка зауважує, що «головною умовою переходу до демократії пострадянських країн виявилися не прагнення громадян, а воля й здатність правлячої еліти здійснити демократичний транзит». «Тож був реалізований процедурний варіант демократизації, відповідно до якого успіх транзиту залежить від компетентності еліти, її можливостей мобілізувати всі суспільні ресурси для досягнення поставленої мети», - робить висновок вітчизняна дослідниця [2, с. 2].

Гібридний характер політичного режиму, який сформувався в Україні, є наслідком однобічного тлумачення з боку вітчизняного істеблішменту демократії як системи цінностей і як системи правління – акцент робився зазвичай не на структурних, а на процедурних аспектах демократії, внаслідок чого її формальні ознаки доволі міцно закріплені в національній політичній системі, а світоглядно-аксіологічні засади досить часто залишаються суто декларативним «красивим фасадом», за яким ховаються автократичні прагнення тих чи інших індивідуальних й інституційних політичних акторів. Як зауважує Н. Кадук, трансформаційні процеси в Україні мають нелінійний характер та умовно їх можна звести до двох різновекторних блоків. Перший – пов'язаний зі змінами інститутів у напрямку демократії. Другий – зі збереженням і розвитком інститутів авторитарного режиму [6, с. 9].

Причому, важко однозначно пояснити, чому процедурні аспекти демократизації були реалізовані представниками вищих ешелонів влади, а структурні й аксіологічні її виміри залишаються тільки на первинному етапі здійснення модернізаційних перетворень. Адже і брак політичної волі правлячого класу, і його неготовність до здійснення справжньої, а не імітаційної демократизації, і відсутність стратегічного мислення в абсолютній більшості представників вітчизняного істеблішменту та їх свідомо відмова від необхідності поступитися власними корисливими інтересами в ім'я державницького майбутнього України можна розглядати лише як окремі складові більш складної проблеми.

У ціннісному вимірі пропонує розглядати процес трансформації політичного режиму в Україні та роль національної еліти у цьому процесі вітчизняний науковець О. Радченко. Як вважає дослідник, вибір вектору розвитку політичного режиму у певній країні багато в чому залежить від того, наскільки зрівноваженим є ціннісний баланс влади і громадян. Він підкреслює, що «...за певного ціннісного балансу в той або інший бік, коли влада має власні, відмінні від народних, інтереси, проте вимушена рахуватися з громадською думкою, допускаючи ту або іншу ступінь індивідуальних прав і свобод, виникає низка авторитарних, напівдемократичних, дефектних (науковець вживає цей термін в якості синоніму до поняття «гібридний режим» - В.С.) тощо режимів» [10, с. 17].

Концепція «дефектної демократії», яка виникла в процесі дослідження постсоціалістичних країн кінця ХХ століття, що почали процеси демократичного транзиту, передбачає наявність шести параметрів для визначення подібних режимів: легітимація панування, доступ до панування, монополія на панування, домагання на панування, структура панування і спосіб здійснення панування. Якщо перші два показники не мають повноцінної реалізації, то такий режим можна назвати «дефектним». При цьому, залежно від того, який з критеріїв демократії ушкоджений, виявляється дефектність демократії. Втім, й показники від 3-го до 6-го є не менш важливими для визначення ступеню дефектності демократії в країні перехідного типу [9, с. 175-176]. Якщо проаналізувати зазначені показники й їх реалізацію в Україні впродовж всього періоду її новітнього державницького розвитку, то можна знай-

ти підтвердження того, що у тій чи іншій мірі повноцінної реалізації не мали усі з цих показників, окрім першого. Гібридність або дефектність політичного режиму в Україні, таким чином, залишалася постійною його характеристикою впродовж останньої чверті століття, змінювалися тільки конфігурація й співвідношення ознак такої гібридності.

Закріплення гібридного («дефектного») режиму можна тлумачити як подвійний або навіть потрійний феномен браку політичної волі або небажання проявити вольові зусилля з боку правлячого класу країни перехідного типу. По-перше, це вияв відсутності політичної волі у представників вищих ешелонів влади поступитися власними інтересами на користь загальнонаціональних, державницьких. По-друге, гібридність політичного режиму є наслідком браку політичної волі істеблішменту встановити «чисте» авторитарне правління, яке потенційно загрожує розгортанням народного невдоволення всередині країни та/або несприйняттям з боку потужних світових держав – адептів демократичного розвитку. По-третє, постійні побоювання правлячого класу відверто надати перевагу на користь автократії замість демократії – це свідчення розуміння його представниками свого непевного стану або навіть власної «дефектності» чи «гібридності», усвідомлення того, що політичною елітою вони є виключно за формальними ознаками, що, безперечно, значно звужує можливості реалізації політичної волі такою «квазіелітою».

За словами О. Радченка, внаслідок того, що Україна «проскочила» стадію національної єдності, яка мала б бути першою на шляху демократичного державотворення, на другій та третій фазі (зародження нової політичної еліти та інституціоналізації базових демократичних процедур) утвердилася та конституційно була закріплена система тотальної безвідповідальності української влади в умовах принципової недовіри системи стримувань і противаг. Це й обумовило «дефектність» українського державно-владного режиму [10, с. 17, 28]. Відтак, слід вести мову не тільки і не стільки про відсутність вольових зусиль у представників вищих ешелонів влади в Україні, а також про їх безвідповідальність (свідому чи несвідому), про політичний і державницький інфантилізм та правовий нігілізм. Серед наслідків окреслених рис вітчизняного правлячого класу – і гібридність («дефектність») політичного режиму загалом, і неусталеність форми державного правління, яка змінювалася зокрема через «ручний» Конституційний Суд України, і виведення Президента України на конституційному та нормативно-правовому рівнях з системи політико-правової відповідальності (як приклад, прописана у загальному вигляді процедура імпічменту, яку неможливо реалізувати без прийняття низки законів), і, насамкінець, загроза втрати національної державності, яка постала 2014 р. й остаточно не подолана і нині.

Брак політичної волі у представників правлячого класу України впродовж всього періоду розбудови національної державності зумовив ще два негативні наслідки, що характеризують вітчизняний політичний режим як гібридний, - нестійкість і непослідовність конституційного процесу (найбільш показовий прик-

лад – постійні хитання від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, які закріплювалися часто з явними порушеннями конституційної процедури – «букви Закони» і загальнодемократичних принципів реалізації відповідних змін – «духу Закону») та вплив політичної кон'юнктури на процеси прийняття і виконання політико-управлінських рішень. «Саме дані фактори частіше за інших призводять до систематичного виникнення інституційних дефектів в інфраструктурі політичного управління країною. У першу чергу мова йде про розподіл повноважень та сфер першорядної політичної відповідальності поміж Президентом України, Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України (окремого розгляду потребує вивчення співвідношення політико-правових повноважень зазначених інститутів із судовою гілкою влади)», - зауважували авторитетні вітчизняні науковці ще у 2011 р. [3, с. 4-5].

На жаль, сьогодні, у 2016 р. доводиться констатувати – політична система України все ще характеризується інституціонально невизначеністю та відсутністю бажання з боку провідних політичних акторів – представників правлячого класу чітко розподілити сфери політико-правової відповідальності і нормативно формалізувати такий розподіл, а судова підсистема вітчизняної політичної системи залишається чи не найслабкішою її ланкою. Відсутність вольових зусиль у представників вищих ешелонів влади в Україні впродовж останньої чверті століття породила порочне коло: брак політичної волі істеблішменту обумовлює гібридність політичного режиму країни з інституціонально невизначеністю та безвідповідальністю, що стала нормою політико-правового життя держави; а сформовані політичний режим зокрема і політична система в цілому провокують відповідний алгоритм політичної діяльності правлячого класу, представникам якого простіше демонструвати брак політичної волі і відсутність вольових зусиль, аніж брати усю повноту відповідальності за політичний, соціокультурний й економічний розвиток України на себе. Представники вищих ешелонів влади нашої країни з наполегливістю, гідною кращого застосування, демонструють не лише правовий нігілізм, але й «...нездатність усвідомити пріоритетність процедур і правил врядування та процесу їх формальної інституціоналізації, регулярне вдавання до незаконних дій» (невтішний діагноз, поставлений українською дослідницею Н. Кадук) [6, с. 12]. Отже, можна вести мову не лише про гібридність («дефектність») політичного режиму в Україні, але й про гібридність вітчизняного правлячого класу.

Гібридність політичного режиму в Україні та гібридність вітчизняного правлячого класу виявляється у тому числі й в домінуванні неформальних інститутів в політичній системі, у вітчизняному політичному процесі, які фактично є автономними по відношенню до нормативно-правової царини регулювання суспільно-політичних відносин. Так, непотизм за часів розбудови національної державності став нормою політичного життя, а в лавах істеблішменту цілком природно себе почувають як певні регіональні клани, так і сформовані за останні двадцять п'ять років політичні

та/або політико-бізнесові династії. Водночас спостерігається поширення феномену «зменшення соціального попиту на право», внаслідок чого соціально важливими інститутами в українському суспільстві стали не право, а патронат та клієнтела, партійні і квазіпартійні інституції, а місце закону як універсального нормативного регулятора посіла корупція – стверджували п'ять років тому вітчизняні аналітики [3, с. 6].

Вітчизняні та зарубіжні науковці зауважують: неформальні інститути визначають поведінку українських еліт – від «картельного пакту» на початку незалежності України, до гри не за правилами, як багато хто очікував, а до систематичного порушення принципу верховенства права, що врешті призвело до утвердження неефективної інституційної рівноваги – інституційної пастки. Ю. Мацієвський – автор одного з найактуальніших монографічних досліджень політичного режиму сучасної України «У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991-2014)» (2016 р.в.) нині зазначає: «Клієнтелізм, непотизм і неформальні угоди поряд з корупцією, становлять своєрідний операційний код політичної культури українських еліт. Ці інститути зміцнили при Л. Кучмі, «вижили» при В. Ющенку і набули ще більшої сили за В. Януковича. Їхня живучість виявляється навіть після революції 2014 р.» [8, с. 24].

Втім, на нашу думку, варто посперечатися з дослідником в його твердженні про те, що домінування неформальних інститутів вберегло Україну від остаточного скатування до авторитаризму [8, с. 24]. На наше переконання, навпаки, надзвичайна вага саме неформальних політико-правових і соціальних інститутів та практик не-західного типу є вагомим гальмівником на шляху розвитку в Україні не «фасадної» або квазідемократії, а повноцінної демократичної політичної системи.

За словами Т. Дроботової, ознаками становлення повноцінної демократичної політичної системи в Україні мають стати: а) існування громадянського суспільства, якому гарантуються різноманітні можливості участі в процесі державного управління і контролю за ним; б) обмеження державної влади правом та існування спеціальних запобіжних механізмів, які унеможливають узурпацію державної влади, забезпечують від порушення принципу народного суверенітету, гарантують принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина та їх реальності [4, с. 10]. Саме від політичної волі правлячого класу передусім залежатиме, наскільки швидко й у повній мірі зможуть запрацювати базові інститути громадянського суспільства замість квазісоціальних неформальних інститутів незахідного типу, які домінують нині в Україні.

На думку авторки, варто вести мову не лише про наявність політичної волі у представників вищих ешелонів влади в країні, але й про політичну зрілість істеблішменту, який свідомо піде на обмеження власних владних амбіцій заради успішної реалізації державницької стратегії України (скажімо, так, як це відбулося з кінця 1980-х років у Південній Кореї). Водночас потрібним й необхідним уявляється і зустрічний рух з боку індивідуальних та інституціолізованих суб'єктів громадянського суспільства, адже, як влучно зауважує О. Івченко, тільки «діалектика свободи і

відповідальності становить той єдиний стрижень, на якому вибудовується, розвивається і функціонує істинне, а не уявне громадянське суспільство» [5, с. 9-10].

Власне від політичної волі і від політичної зрілості правлячого класу сьогодні, який останні два роки намагається переконати як українство, так й іноземних симпатиків нашої держави у тому, він став якісно іншим у порівнянні з вітчизняним істеблішментом взірця 1991-2013 рр., залежить, чи зможе Україна подолати нарешті «пастку гібридності» та остаточно вийти на шлях повноцінної демократизації. Підтвердженням бажання і здатності українського правлячого класу стати справжньою національною елітою можна вважати перехід країни до реальної політичної модернізації, ознаками якої є: «зростання спроможності політичної системи до успішної адаптації до нових соціальних цілей; створення інститутів нового виду, які забезпечують ефективний діалог між владними структурами і населенням; раціоналізація влади і політичної бюрократії; формування нової політичної культури владної еліти і населення; постійне удосконалення нормативно-правової системи суспільства» (визначення, запропоноване вітчизняною дослідницею-соціологом О. Лісеєнко) [7, с. 5].

У цьому контексті особливої ваги набуває проблема дослідження феномену політичної волі крізь призму розгляду дуалізму відповідальності і свободи. Адже як брак політичної волі та відсутність вольових зусиль з боку представників вищих ешелонів влади, так і гібридний характер політичного режиму в сучасній Україні є, на наше переконання, яскравим підтвердженням диспаритету в умовному поєднанні відповідальності і свободи у ціннісно-світоглядній, нормативно-правовій, інституціональній та процедурній царинах функціонування національної політичної системи. На думку С. Бульбенюк, саме диспаритет відповідальності і свободи, причому як на рівні функціонування державних інститутів, так і на рівні розвитку інституцій громадянського суспільства, є однією з ключових причин гальмування модернізаційних процесів в Україні. «Можна зробити припущення, що надзвичайно проблематичне просування України на шляху модернізаційних перетворень – це не тільки питання політики, економіки та соціального життя, але й питання функціонування аксіологічно-світоглядної царини буття країни», - пише дослідниця [1, с. 108]. Відтак, одним з векторів майбутніх досліджень проблематики реалізації політичної волі у сучасній Україні має стати окреслена проблематика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бульбенюк С. С. Громадянське суспільство в Україні: дуалізм відповідальності і свободи [Текст] // Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 / С. С. Бульбенюк. – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – Випуск 19. – С. 108 – 112.
2. Бульбенюк С. С. Посткомуністична демократизація : Структурний і процедурний виміри [Текст] / С. С. Бульбенюк // Віче. – 2007. – № 16 (серпень). – Спецвипуск. Том III. – С. 2 – 3.
3. Динаміка політичного режиму в Україні (прогнозний аспект) : аналітична доповідь [Текст] / За заг. ред. О. А. Фісуна ; регіональний філіал НІСД у м. Харкові. – Х. : Золоті сторінки, 2011. – 116 с.
3. Дроботова Т. В. Державно-правовий режим в Україні : зміст, ознаки і основні тенденції розвитку [Текст] : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. н. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» / Т. В. Дроботова. – К., 2011. – 19 с.
4. Івченко І. Г. Людина в структурі громадянського суспільства : філософія ідентичності [Текст]. Монографія / І. Г. Івченко. – К. : Знання України, 2013. – 379 с.
5. Кадук Н. І. Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту [Текст] : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. н. : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» / Н. І. Кадук. – Одеса, 2011. – 18 с.
6. Лісеєнко О. В. Політична модернізація суспільства : український вектор розвитку [Текст] : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. соціолог. н. : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / О. В. Лісеєнко. – Х., 2010. – 29 с.
7. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності : зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991–2014) [Текст]. Монографія / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці : Книги – XXI, 2016. – 552 с.
8. Політичний режим і народовладдя в Україні : політологічний аналіз [Текст]. Монографія / За ред. проф. Ф. М. Рудича. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 456 с.
9. Радченко О. В. Ціннісний вимір трансформації державно-політичного режиму в Україні [Текст] : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. наук з держ. управління : 25.00.02 «Механізми державного управління» / Класичний приватний університет; МОН України / О. В. Радченко. – Запоріжжя, 2010. – 33 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bulbeniuk S. S. Hromadianske suspilstvo v Ukraini: dualism vidpovidalnosti i svobody [Tekst] // Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotcialno-humanitarnykh dystcyplin. Naukovyj chasopys natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serija 22 / S. S. Bulbeniuk. – K.: Vydavnytvo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2016. – Vypusk 19. – S. 108 – 112.
2. Bulbeniuk S. S. Postkomunistychna demokratyzacija : Strukturnyj I procedurnyj vymiry [Tekst] / S. S. Bulbeniuk // Viche. – 2007. – № 16 (serpen). – Specvypusk. Tom III. – S. 2 – 3.
3. Dynamika politychnogo rehzymu v Ukraini (prognoznyj aspekt) : analitychna dopovid [Tekst] / Za zah. red. O. A. Fisuna ; regionalnyj filial NISD u m. Kharkovi. – Kh. : Zoloti storinky, 2011. – 116 s.
4. Drobotova T. V. Derzhavno-pravovyj rehzym v Ukraini : zmist, oznaky I osnovni tendenciji rozvytku [Tekst] : Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. juryd. n.: 12.00.01 «Teorija ta istorija derzhavy I prava; istorija politychnyh I pravovyh vchen» / Vidkrytyj mizhnarodnyj universytet rozvytku liudyny «Ukrajina» / T. V. Drobotova. – K., 2011. – 19 s.

5. Ivchenko I. G. Liudyna v strukturі gromadianskogo suspilstva : filosofija identychnosti [Tekst]. Monografija / I. G. Ivchenko. – K. : Znannia Ukrainy, 2013. – 379 s.
6. Kaduk N. I. Transformacija politychnogo rezhymu v Ukraini u konteksti demokratychnogo tranzytu [Tekst] : Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. n. : 23.00.02 «Politychni instytuty ta procesy» / Derzhavnyj zaklad «Pivdenoukrajinskyj nacionalnyj universytet imeni K. D. Ushynskogo» / N. I. Kaduk. – Odesa, 2011. – 18 s.
7. Lisejenko O. V. Politychna modernizacija suspilstva : ukrajinskyj vector rozvytku [Tekst] : Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d. sociolog. n. : 22.00.04 «Specialni ta galuzevi sociologiji» / Kharkivskyj nacionalnyj universytet imeni V. N. Karazina / O. V. Lisejenko. – Kh., 2010. – 29 s.
8. Macijevskij Ju. V. U pastci gibrydnosti : zygzagy transformaciji politychnogo rezhymu v Ukraini (1991–2014) [Tekst]. Monografija / Ju. V. Macijevskij. – Chernivci : Knygy – XXI, 2016. – 552 s.
9. Politychnyj rezhym I narodovladdia v Ukraini : politologichnyj analiz [Tekst]. Monografija / Za red. prof. F. M. Rudycha. – K. : IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2011. – 456 s.
10. Radchenko O. V. Cinnisnyj vymir transformaciji derzhavnopolitychnogo rezhymu v Ukraini [Tekst] : Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d. nauk z derzh. upravlinnia : 25.00.02 «Mehanizmy derzhavnogo upravlinnia» / Klasychnyj pryvatnyj universytet; MON Ukrainy / O. V. Radchenko. – Zaporizzha, 2010. – 33 s.

The hybrid regime in Ukraine as a result of lack of willpower in the higher echelons of power

V. O. Smirnova

Abstract. We consider the problems of research of hybrid regime in Ukraine as a result of the absence (lack) of willpower in high places. Special attention is paid to highlighting specific features of the political regime hybridity of the political regime in Ukraine and the reasons for their formation. Attempted copyright analysis displays a lack of political will and lack of willpower among representatives of the national ruling class to implement a successful modernization strategy of Ukraine (including the full completion of democratic transit) and outlined possible ways to overcome the negative effects. The author substantiates the view that necessary to talk not only about a hybrid political regime, but also about hybrid ruling class in Ukraine, who are not able to fully implement a strong-willed efforts to achieve a modernization breakthrough.

Keywords: *political will, the political regime, the ruling class (the political elite), democratization, modernization.*

Гибридный режим в Украине как следствие отсутствия волевых усилий в высших эшелонах власти

В. А. Смирнова

Аннотация. Рассматривается проблематика исследования гибридного режима в Украине как следствие отсутствия волевых усилий у высших эшелонов власти. Отдельное внимание обращается на освещение конкретных признаков гибридности политического режима в современной Украине и причин их формирования. Предпринята попытка авторского анализа проявлений нехватки политической воли и отсутствия волевых усилий у представителей отечественного правящего класса относительно успешной реализации модернизационной стратегии Украины (в частности полноценного завершения демократического транзита), а также возможных путей преодоления обозначенных негативных явлений.

Ключевые слова: *политическая воля, политический режим, правящий класс (политическая элита), демократизация, модернизация.*

SOCIAL SCIENCES

Student Engagement in Social Entrepreneurship: A Constellation of Five Case Studies

Dr. Mariam Din

Department of Education, National university of Modern Languages, Islamabad, Pakistan

Paper received 05.02.17; Accepted for publication 10.02.17.

Abstract. This paper is a compilation of five case studies related to engagement of university students in social entrepreneurship. These case studies were conducted as a part of Change- Making Institute Award competition. It was a joint project of National University of Modern Languages, Islamabad, Pakistan; Youth Engagement Services (YES) Network Pakistan; British Council and Proskills UK. There were five teams of students who belonged to Department of Education. It was a five week project in which each team was given five thousand Pakistani Rupees from YES Network Pakistan. Each team was supposed to invest this amount in community betterment activities (either selling services or selling products) and generate some money as well. The findings revealed that this competition contributed positively both in terms of social and economic value creation.

Key words: Social entrepreneurship, Social entrepreneur, Social enterprise, student engagement.

Introduction. University education is attributed with three main functions. These are teaching, research and service. First two functions were highly cherished since the inception of universities but unfortunately the third function was very much ignored and overlooked. But now with the passage of time societies have started to ponder that if higher level education is not making students adept to do something good for their own people, and something worthwhile for humanity then it is all useless and just a wastage of resources. If a student cannot justify himself as a constructive person for society his education is of no of value. Now universities have gradually started to think seriously that what are we giving to society? How positively are we contributing in the well- being of society? This all calls for initiating some creative ways to engage students in virtuous deeds. It demands such type of education that may prepare students not only for economic well -being but for the transformation of community as well. In other words it can be said that university education should be aimed at preparing students for creating social and economic value for society. This can be done very efficiently and effectively by familiarizing the learners with social entrepreneurship through university education.

The study was conducted in order to investigate that how student can contribute in value creation through social entrepreneurship. Learning and experiencing social enterprise at university level has certain advantages. It provides a chance to students to have career alternatives which may be related to their university majors and may be totally different from them. When student starts earning they get a confidence also that they can setup their own business. When social entrepreneurship is introduced at university level it gives engaging experiences to learners and they get guided practice also.

Objectives of the study. The study was aimed at

1. Examining university students' engagement in social entrepreneurship?
2. Determining university students' contribution in social and economic well-being of community through investment

of money in constructive interventions.

Unit of analysis. The unit of analysis was students' team. Five students' teams were treated as separate cases. Analysis was done by calculating the financial details of five teams. Whereas sub-unit of analysis were Total investment, amount consumed by student teams, total amount generation by each team, total amount returned to YES including investment, and overall profit of student teams.

Literature Review. Entrepreneurship occupies a key role in nation's economy. Business Dictionary defines entrepreneurship as "The capacity and willingness to develop, organize and manage a business venture along with any of its risks in order to make a profit. The most obvious example of entrepreneurship is the starting of new businesses. There are a lot of social problems that cannot be solved by philanthropists and government only. There is a dire need to engage other strata of the society in this regard and employ some innovative measures to tackle those problems. It has been noticed that Government and the conventional entrepreneurs cannot adequately meet all citizens' social needs, especially in developing countries, hence the need for social entrepreneurship to fill this gap [7, 5].

Social entrepreneurship is the area where entrepreneurs relate their activities with the ultimate goal of creating social value. Their intention is more of social profit rather than personal profit [1]. The language of social entrepreneurship may be new, but the phenomenon is not new. There were always found social entrepreneur but this term was not there. This new term has combined many sectors aiming at creating social and economic value [4]. a dozen years ago the concept of social enterprise, social entrepreneurship and social entrepreneur were rarely discussed about now these concepts are making breakthroughs in both sides of Atlantic. Moreover these concepts are attracting increasing interest in other regions. Social entrepreneurship implies not-for- profit ventures, social purpose business ventures, and a combination of not-for-profit and for-profit components [5].

Social entrepreneurs are those visionary thinkers who

start from the scratch and make the impossible a great reality. They are mavericks, unorthodox and independent persons. Entrepreneurs are those people who have high risk profile, have sense of urgency, want to bring positive social change and believe that ends can be achieved no matter how difficult is the path. Social entrepreneurs are individuals with innovative solutions to society’s most pressing social problems [5]. They have the spirit to make impossible a possible. A social entrepreneur is an individual who work for his or her own account while having primarily pro-social goals [2]. Pro-social goals mean such goals that benefit people other than the entrepreneur. They are achievement-oriented and focus on outcome. Their focus is more on opportunities instead of resources. They may redefine what is possible. Instead of focusing on “can this be done?” they focus on “how can it be done? Social entrepreneur puts social value at first and then thinks about economic value.

Social enterprises can be classified in terms of their goals. Peredo and McLean say that there are various types of social enterprises based upon their goals. At one extreme there are those social enterprises which have exclusively social goals and not any type of commercial goal. These social enterprises do not have any commercial exchange. There may be some other social enterprises which have exclusively social goals but have some commercial exchange. But their profits are directly related to social benefits. Another type of social enterprises which have chiefly social goals but they are not exclusively social. There is commercial exchange that gives profit to entrepreneur or supporters. There are some other enterprises which have social goals prominent among other goals but they have commercial exchange and profit-making to entrepreneur and others is a strong objective. In the last they have pointed out those enterprises which have social goals among the goals of the enterprise, but subordinate to others Commercial exchange; their prime or prominent goal is profit-making to entrepreneur & others [8]. Nicholls has quoted a research study conducted by Short, Moss, & Lumpkin in which they have drawn attention to the fact that there is a dramatic rise in academic interest in the past two decades in social entrepreneurship. But social entrepreneurship research lags behind practice [6, 9]. Most of the research papers are related to the concept clarity regarding social

entrepreneurship, social entrepreneur, convergences and divergences of social entrepreneurship and business entrepreneurship, and goals of different types of social enterprises. Very few research studies are related to social entrepreneurship in practice.

There are four criteria which draws our attention to the fact that social enterprise has economic and entrepreneurial dimensions. There is found a continuous activity of producing goods and /or selling service, there is a degree of autonomy there is a great level of economic risk and a minimum amount of paid work [3]. **Methods and Procedures.** Firstly, the researcher (focal person) attended five days training organized by NUML and YES Network Pakistan on social entrepreneurship. Then students were oriented about the concept of social entrepreneurship, its objectives, need, and models. The students were also provided with examples of social entrepreneurs that how they brought improvement in society and how they contributed positively in economic well-being. Students were motivated through inspirational quotes of Prophet Hazrat Muhammad Peace be Upon Him regarding doing good for humanity generally and for community specifically. Then twenty two students were selected from Department of Education, NUML and they were divided into five teams. Each team contained four to five students. Each team was given five thousand Pakistani Rupees for five weeks. The amount of 25000 was transferred in focal person’s account by YES Network Pakistan and then the focal person gave the amount of five thousand to each team. The students were given a free hand to invest money in interventions of their own interest and generate more money. The teams discussed different interventions with the focal person and then the most feasible interventions in the given time span were put into practice. The focal person conducted weekly review meetings with all teams. The teams discussed their achievements, challenges and opportunities with focal person. They also provided details of financial expenditures and amount generation. The focal person submitted weekly reports of the students and cash to YES account by the end of each week. Fifty percent of the total amount and the amount from the investment that was not consumed was returned to YES Network Pakistan. The student teams made following interventions.

Table 1: Composition of Teams and types of interventions

Teams	Total members(Male + Female)	Type of Intervention
Team (A.R)	4 (0+4)	Selling of products (Lemonade to university students in summer at nominal rates).
Team (GR)	4 (2+2)	Service delivery (Excursion trip of university students to hill station and providing them relaxation from hectic and stressed university schedules)
Team (A.H)	5 (2+3)	Social service (Coaching of underprivileged school students regarding life skills by creating linkages with professional caches and engaging them in training).
Team (S. J)	4 (0+2)	Social service (Purchase of sewing machines for needy women to stitching clothes on 50 % profit sharing basis). Service delivery (Measuring weights of common people and providing awareness about physical fitness). Selling of products (cherries at low cost)
Team (R. S)	5 (0+ 5)	Selling of Products (home-made lunches to shop-keepers at lowest prices; stationery items with university monograms to university students)

Findings and Discussion. Although the interventions made by student teams were small scale, but they proved to be beneficial in terms of creating social and economic value. As all teams were given the equal amount (5000 PKR) to invest, but depending on nature of interventions there

were certain teams which did not consume the whole amount. Therefore they returned the amount that was not invested. The total financial summary of five cases is given below

Table 2: Financial Summary of Five Teams

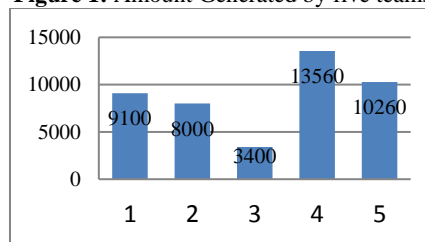
Financial Summary	Team (A.R)	Team (G.R)	Team (A.H)	Team (S. J)	Team (R.S)
Total Investment	5000	5000	5000	5000	5000
Total Amount consumed	4200	2500	675	5000	4250
Total Amount Generated	9100	8000	3400	13560	10260
Total Amount Returned to YES Including Investment	5350	6500	6025	6780	5880
Overall Profit of Student Teams	4900	5500	2725	8560	6010

The findings revealed that Team 4 (S.J) generated maximum amount of 13560 by investing 5000 PKR. Team 5 (R.S) generated 10260 by utilizing 4250 PKR, Team 1 (A.R) generated an amount of 9100 By investing 4200 PKR, Team 2 generated an amount of 8000 by utilizing 2500, and team 3 (A. H) had generated an amount of 3400 by utilizing 675PKR. As Team 3 (A. H) had provided coaching to underprivileged school children and they engaged professional trainers on volunteer basis. For this reason they did not need to invest much. From a meager amount of 750 PKR Team 3 generated 3400 PKR.

Conclusion. It is concluded that students contributed positively in social entrepreneurship activities. They brought improvement in society by either selling services or by selling products. They created linkages with profession-

als as well as school administrations. They tried to reduce stress level prevailing in society to some extent, and generated income as well. They create both social and economic value.

Figure 1: Amount Generated by five teams.

REFERENCES

1. Abu-Saifan, S. Social Entrepreneurship: Definition and Boundaries. Technology Innovation Management Review. February 2012 www.timreview.ca 22
2. Bierhoff, H.W. Prosocial behavior. Hove: Psychology Press. 2002
3. Defourny, J and Nyssenens, M. Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. Journal of Social Entrepreneurship. 2010. 1(1): 32–53
4. Dees, J. G. The meaning of "Social Entrepreneurship". Stanford University. 2001.6 retrieved from https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp - on 25-01-2017
5. http://www.businessdictionary.com/definition/entrepreneurship.html retrieved on 25-02-2016
6. Lekhanya, L.M. The role of universities in promoting social entrepreneurship in South Africa. Journal of Governance and Regulation. 2015. 4 (3). 67
7. Nicholls, A. The legitimacy of social entrepreneurship: Reflexive isomorphism in a pre-paradigmatic field. Entrepreneurship Theory and Practice.2010 34 (4). 611-633.
8. Orobias, L. (2013). Social Entrepreneurship - A solution to societal challenges, retrieved from www.aibuma.org/archive/proceedings/.../Orobias,%20Uganda.doc
9. Peredo, A.M. and McLean, M. Social entrepreneurship: A critical review of the concept. The Journal of World Business. 2005
10. Short, J. C., Moss, T. W., and Lumpkin, G. T. Research in social entrepreneurship: Past contributions and future opportunities. Strategic Entrepreneurial Journal. 2009. 3(2). 161-194

Гендерний вимір підприємницької діяльності

М. В. Школяр, І. Я. Добрянська

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна

Paper received 13.02.17; Accepted for publication 18.02.17.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню актуальних аспектів підприємницької діяльності в сучасній Україні у гендерному вимірі. На основі результатів емпіричного дослідження, проведеного методом глибинного інтерв'ю із жінками- та чоловіками-підприємцями, виявлені особливості ведення ними бізнесової діяльності. Порівнюються основні мотиви, типові труднощі, ризики та переваги у підприємницькій діяльності жінок і чоловіків. Виведені та описані моделі підприємницької діяльності, які застосовуються представниками обох статей.

Ключові слова: гендер, моделі підприємницької діяльності, гендерні стереотипи, жінка-підприємець, чоловік-підприємець.

Вступ. Глобальні процеси, що відбуваються у соціумі та впливають на основні його сфери – економіку, політику, культуру і т. ін., проблеми розширення особистісного життєвого простору у контексті економічної діяльності людини, зумовлюють особливу важливість гендерних досліджень. Пріоритетність досліджень гендерних проблем зумовили і такі фактори, як зміна стереотипної поведінки, яка раніше приписувалась винятково або чоловікам, або жінкам, нове наповнення ролівої реальності представників обох статей у зв'язку із значними змінами в характері й об'ємах трудової та підприємницької діяльності зокрема, та соціальної активності в цілому. Сучасні студії, присвячені гендерним аспектам трудової діяльності, виказують зміну традиційних уявлень про ролі поведінку чоловіків і жінок у трудовій сфері та у сфері підприємницької діяльності, фіксують численні факти, коли жіноча трудова діяльність відбувається у галузях, які протягом тривалого часу традиційно вважалися виключно чоловічими.

Разом з тим, гендерний порядок сучасного українського суспільства не раз демонструє так звану гендерну асиметрію, що виявляється у нерівності між чоловіками і жінками у сфері зайнятості. Не зважаючи на широку залученість жінок до суспільної праці, вони все ж не одержують рівних шансів із чоловіками у реалізації свого особистісного потенціалу. Так, відповідно до даних Програми рівних можливостей ПРООН [4], жінки в Україні контролюють лише 5–10% економічних ресурсів. Окрім того, жінки становлять 38% усіх підприємців, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, очолюють 26% малих підприємств, 15% середніх, 12% великих.

Вітчизняні та західні дослідники відзначають, що суттєві зміни у гендерному порядку в політичній, економічній і соціальній сферах в Україні відбулися у середині 80-х років ХХ ст. Це було викликано, насамперед, здобуттям Україною своєї державності і, відповідно, важливими змінами у соціально-політичному устрої, зокрема, розвитком ринкової економіки. Розвиток ринкових відносин в Україні закономірно послужив імпульсом становлення малого підприємництва.

Гендерні стереотипи призвели до певної дискримінації жінок у сфері зайнятості, до економічної нерівності між чоловіками і жінками. І хоча на законодавчому рівні де-юре існує закон про гендерну рівність: „Закон України Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків” [2], де-факто в українському суспільстві він, на жаль, діє ще недостатньо. Сутність дискримінації за гендерною ознакою полягає у тому, що до працівників, які володіють однаковими характеристиками за ознакою продуктивності, існує відмінне ставлення залежно

від того, до якої демографічної групи вони належать.

Звичайно, що для представників малого та середнього бізнесу в Україні існують не лише проблеми, пов'язані із їх гендерною приналежністю, тому актуальним видається виявити і спільні проблеми для представників обох статей, що могло б допомогти подолати власне гендерні стереотипи. Разом з тим, окреме вивчення досвіду діяльності чоловіків-бізнесменів та бізнес-леді дозволило б не лише виявити сильні сторони кожної із демографічних груп, але й допомогло б чоловікам та жінкам здійснити взаємообмін корисними напрацюваннями задля подолання і спільних, і гендерно-специфічних бар'єрів у їхній економічній діяльності. Гендерні дослідження на сьогоднішній день, як особливо актуальні, в перспективі зможуть вплинути на перегляд ролей жінок та чоловіків у трудовій діяльності та реорганізацію основних інститутів суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерного аспекту в трудовій та підприємницькій діяльності добре опрацьована в працях багатьох вітчизняних авторів. Зокрема, актуальні аспекти адаптації жінок до ринкових відносин були розглянуті Т.В. Орловою; Н.П. Ісакова здійснила дослідження малого бізнесу в Україні в гендерному розрізі; Т.М. Камінська зосередилась на проблемі гендерної дискримінації на ринку праці; Костюченко та Т. О. Марценюк Т. С. дослідили жіноче підприємництво з точки зору використання соціального капіталу та трансформації різних типів зв'язків на різних етапах розвитку малого бізнесу і т.д. Гендерний аспект у підприємницькій діяльності у ракурсі вивчення феномену підприємництва та його ролі в соціально-економічних відносинах у суспільстві досліджували також російські вчені: В.А. Суковата дослідила гендерні стереотипи підприємництва у масовій свідомості; Л.В. Корель вивчала адаптацію жінок-підприємців; Е.А. Здравомислова досліджувала особливості кар'єри жінок-підприємців; С.Ю. Барсукова акцентувала увагу на відносинах жінок-підприємців з діловими партнерами; А.Г. Турецька, Л.В. Бабаєва і А.Є. Чирікова зробили вагомий внесок у дослідження гендерних відмінностей підприємців-чоловіків та підприємців-жінок у ставленні до партнерства та конкуренції у бізнесі, і т.д. Проте, ці дослідження стосувались російського суспільства, а також вони дещо втратили свою актуальність через терміни проведення.

Не зважаючи на зростання наукового і практичного інтересу до питань гендерного аспекту у трудовій сфері та питань підприємницької діяльності зокрема, слід зазначити, що проблема розгляду соціокультурних особливостей трудової діяльності чоловіків та жінок, а також

гендерного аспекту підприємництва, ще не повністю вивчена і вирішена як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці.

Мета статті: з'ясувати реальний стан підприємництва у гендерному розрізі, порівняти особливості жіночого та чоловічого підприємництва в сучасних соціально-економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження здійснювалось на основі теорії соціального конструювання гендеру. В рамках соціально конструктивістської теорії гендер розуміється як система міжособистісних взаємодій, шляхом яких створюється, стверджується, підтверджується і відтворюється уявлення про „чоловіче” та „жіноче” як базові категорії соціального порядку. Ця теорія передбачає аналіз і вивчення ресурсів створення чоловічого і жіночого як не рівних соціальних позицій. Оскільки ми робимо спробу дослідити думку жінок- і чоловіків-підприємців щодо рівності можливостей обох статей на ринку праці та бізнес-просторі зокрема, ми вважаємо доцільним обрати саме цей напрямок як основу нашого дослідження. Також було використано парадигму П. Бурдь’є щодо економічного, культурного та соціального капіталів підприємця, які впливають на досягнення ним успіху у підприємницькій діяльності. В межах цієї теорії здійснюється спроба з’ясувати, яким чином людський капітал, а саме особисті якості підприємців та зв’язки, якими вони володіють, впливають на їх бізнесову діяльність [1].

Збір первинної соціологічної інформації відбувався за допомогою методу глибинного інтерв’ю. На основі 16-ти глибинних інтерв’ю було здійснено порівняльну характеристику унікального досвіду ведення бізнесу чоловіками- та жінками-підприємцями м.Львова. Для аналізу первинних соціологічних даних був використаний інтерпретативний метод. Результати дослідження були проаналізовані із орієнтацією на певні тематичні блоки, а саме: 1) ставлення підприємців до труднощів бізнесової діяльності, досвід їх подолання; 2) стереотипи та уявлення чоловіків-підприємців та жінок-підприємців про можливість один одного у бізнесі; 3) чинники, які впливають на успішність чоловіків- та жінок підприємців у бізнесовій діяльності. Проведене якісне соціологічне дослідження дозволило з’ясувати основні мотиви ведення бізнесової діяльності, її вигідні та ризиковані сторони, основні труднощі на шляху бізнесової діяльності чоловіків та жінок, а також виявити риси характеру, якими, на думку чоловіків-бізнесменів та бізнес-леді, повинен володіти успішний підприємець.

Результати дослідження засвідчили, що у чоловіків-підприємців та жінок-підприємців є дуже багато спільного. Зокрема, серед основних спільних *мотивів* діяльності представників для обох статей можна виділити прагнення бути незалежним, бажання заробити гроші, а також керувати своїм часом. У чоловіків перелік цих мотивів є дещо ширшим, порівняно із жінками. Зокрема, їх мотивують також свобода, самореалізація та можливість бути корисними для інших людей. Спільними *вигідними сторонами* бізнесу для представників обох статей є можливість працювати на себе і одержувати заробіток відповідно до власних вкладених зусиль.

Ризики у бізнесі є загалом однаковими як для чоловіків, так і жінок-підприємців. Серед них можемо виділити: ймовірність значних фінансових втрат, банкрутс-

тво, виникнення боргів, крадіжки, тощо. З-поміж *труднощів*, з якими стикаються чоловіки-бізнесмени та бізнес-леді, спільними є: відсутність стартового капіталу, криза, нестабільна економічна та політична ситуація в країні, відсутність державної підтримки, а інколи, - й негативний вплив держави на бізнес, зокрема, корупція. Разом з тим, ще на етапі проведення глибинних інтерв’ю була помітною певна різниця у ставленні чоловіків- та жінок-підприємців до труднощів. Хоча ризик бізнесової діяльності є для них однаковим, все ж жінкам набагато складніше пережити труднощі. В інтерв’ю жінки-підприємці дуже часто повторювали, що бізнес є дуже жорстоким. Чоловіки-підприємці сприймають проблеми в бізнесі як певний досвід, щось незначне і буденне, з чим доводиться мати справу постійно (примітно, що чоловікам взагалі важко було пригадати хоч якісь труднощі).

В основному, проблеми чоловіків-підприємців стосувались персоналу і підбору кадрів. Чоловіки частіше, ніж жінки, вдаються до найму працівників. Попри те, що наймані кадри через людський фактор нерідко спричиняють багато проблем, чоловіки все ж вважають за краще ризикнути і найняти працівника задля того, щоб звільнити час для себе, а також мати можливість розширювати свою справу. Жінки-підприємці, стикаючись з проблемою кадрів, намагаються покладатись лише на власні сили і працюють самі. Намагання жінок-підприємців взагалі все робити самостійно помітно відрізняє їх від чоловіків-бізнесменів. Дуже часто в інтерв’ю з жінками-підприємцями звучать їхні думки про те, що в бізнесі немає друзів і немає від кого чекати допомоги. Натомість чоловіки, навпаки, наголошують на тому, що потрібно навчатися, спілкуватися з іншими підприємцями, обмінюватись досвідом. Деякі вважають, що бізнес не заважає дружбі. Відмінним є те, що чоловіки-підприємці простіше ставляться до перешкод, і схильні сприймати їх як досвід. Крім того, чоловіки переважно позитивно ставляться до набуття нового досвіду через спілкування із колегами, користуються їхніми порадами. В свою чергу, жінки остерігаються надмірної близькості з колегами по бізнесу і покладаються лише на себе. Отже, можна підсумувати, що підприємці-чоловіки, порівняно з підприємцями-жінками, характеризуються вищими оцінками надійності ділових партнерів і значущості партнерських відносин у розвитку бізнесу, позитивнішим ставленням до конкуренції та порівняно вищими оцінками своєї конкурентоспроможності, аніж це властиво жінкам.

Дещо відмінними є труднощі жінок-підприємців, пов’язані із впливом бізнесу на їх особисте та сімейне життя. Оскільки часто жінкам-підприємцям доводиться розставляти пріоритети між сім’єю та бізнесом, в результаті страждає або одне, або інше. У чоловіків-підприємців таких труднощів не спостерігалось. Орієнтуючись на проведені інтерв’ю, можна зробити припущення, що жінка-підприємець більшою мірою обтяжена сім’єю, ніж чоловік-підприємець, що, в свою чергу, створює для бізнес-леді низку перешкод у підприємницькій діяльності, яких чоловік-підприємець може уникнути або й взагалі не мати. Таким чином, коли мова йде про початок власного бізнесу, то чоловік має певні переваги над жінкою – він більшою мірою залежить сам від себе, йому простіше ризикувати, більше часу приді-

ляти розвитку свого бізнесу. Жінці, яка має дітей, складніше відкривати власну справу, оскільки вона більшою мірою прив'язана до сім'ї. Їй часто доводиться жертвувати сім'єю заради розвитку бізнесу або ж, навпаки, недостатньо займатись власною справою, жертвуючи нею заради сім'ї. Також сімейні проблеми виникали у жінок не лише через дітей, але й через непорозуміння з чоловіками. Зокрема, бізнес-леді розповідали, що чоловікам не раз було дуже складно прийняти факт фінансової незалежності жінки, через що стосунки в сім'ї могли погіршуватися. Опитані чоловіки підтримали припущення про більшу обтяженість жінки сім'єю і про те, що вони мають певну перевагу над жінками, як більш вільні у згаданому контексті. Також чоловіки погоджуються із необхідністю приділяти достатньо часу своїй сім'ї, однак, на їх думку, того, що повинна робити для сім'ї жінка, вони зробити не зможуть.

Загалом можна стверджувати, що нерівність, пов'язана із більшою сімейною прив'язаністю жінки, хоча і є природною, але все ж має місце. Так, чоловіки відбирають у бізнесу певний час, щоб займатися сім'єю, натомість жінка, навпаки, постійно опікуючись родиною, при цьому виділяє час для свого бізнесу. Тобто, як бачимо, специфічно «жіночими» труднощами є ситуації, пов'язані із сім'єю у таких трьох основних аспектах: 1) необхідність поєднувати виконання робочих та сімейних обов'язків (матері, жінки); або ж 2) відсторонення від сімейних обов'язків заради бізнесу (або навіть нехтування ними); 3) ускладненні стосунків з чоловіком і близькими у випадку досягнення успіху. У чоловіків-підприємців подібні проблеми не спостерігалися.

Крім того, бізнес-леді набагато гостріше відчувають потребу у допомозі в процесі ведення бізнесу, в той час, як чоловіки-бізнесмени, ведучи мову про допомогу зі сторони, кажуть, що допомога – це добре, але її відсутність не впливає на ведення бізнесу чоловіком-підприємцем.

Щодо *рис характеру та особливостей ведення бізнесу*, жінки та чоловіки підприємці сходяться на думці, що бізнес – це справа сильних людей, які готові ризикувати. Проте, якщо жінки більшою мірою наголошують на тих рисах, які стосуються міцності характеру, жорсткості та наполегливості, то чоловіки-підприємці частіше роблять акцент на аналітичних здібностях людини, її кваліфікації та на вмінні комунікувати з колом осіб, задіяних до їхньої бізнесової діяльності: партнерами, постачальниками, представниками державних структур, клієнтами і т.д. Прослідковуються також факти дещо заниженої самооцінки жінок-підприємців та критичне ставлення до власних здібностей у порівнянні з чоловіками-підприємцями.

З'ясувалось, що певний вплив на жіночий бізнес мають гендерні стереотипи. На думку жінок-підприємців, для них надто складним завданням є проникнення у сферу великого бізнесу, оскільки це вважається невластивим самій природі жінки і бізнес взагалі є територією чоловіків. Разом з тим, самі бізнес-леді не погодилися із думкою, що стать є визначальною для успіху в бізнесі, натомість набагато більшою мірою успішність підприємця залежить від його характеру та зусиль. Чоловіки-підприємці, у свою чергу, не погоджувалися з думкою про те, що бізнес більшою мірою чоловіча територія, та наголошували на тому, що серед жінок є чудові, успішні

підприємці, які в багатьох питаннях перевершують чоловіків-підприємців. Проте, як показали результати дослідження, чоловіки-бізнесмени також піддаються впливу гендерних стереотипів, особливо щодо жінок-підприємців. Вони, загалом, вважають, що жінка повинна більшою мірою присвячувати себе сім'ї, у випадку необхідності, зобов'язана заради неї залишити бізнес, оскільки, на їх думку, жінці не так важливо реалізувати себе в бізнесі, як чоловікові.

У процесі дослідження нам вдалось виявити *дві підприємницькі моделі жінок-підприємців*, а саме: «маскулінну» та «фемінну». Перша характеризується набуттям жінками типових «чоловічих» рис характеру та поведінки задля забезпечення існування та стабільного розвитку бізнесу, а друга – використанням бізнес-леді типових «жіночих» рис характеру й поведінки з цією ж метою. Для «фемінної» моделі характерним є застосування таких якостей, як ласкавість, комунікабельність, довірливість, любов до стабільності, небажання ризикувати, миролюбність, доброта, співчутливість, гнучкість, хитрість, вміння просити про допомогу та ін. Особливістю жінок-підприємців з «фемінною» моделлю є також те, що для них сім'я залишається на першому місці і при потребі вони пожертвують бізнесом заради сім'ї. Також такі жінки схильні просити про допомогу, а не робити все самотужки. Можна припустити, що «фемінна» підприємницька модель формується у жінок, які відчували підтримку рідних і близьких, мали можливість поклатись на когось у важкі моменти. «Маскулінна» модель характеризується тим, що жінка-підприємець в процесі своєї ділової діяльності починає набувати маскулінних рис характеру та стилю поведінки, щоб втримати свій бізнес на плаву. Вона набуває чоловічих рис, таких як: рішучість, схильність до ризику, самостійність, небажання комусь підкорятися, активність, холоднокрівність, впевненість, жорсткість, відповідальність, амбіційність та ін. Такі жінки часто схильні жертвувати сім'єю заради бізнесу. Характерним є і те, що їм дуже складно просити когось про допомогу. На формування «маскулінної» підприємницької моделі, найімовірніше, може впливати такий соціальний контекст як складний життєвий досвід (виходячи з розповідей інформантів, це, наприклад, смерть близьких, велика фінансова скрута, обмани, приниження, пограбування і т.п.); відсутність підтримки сім'ї чи близьких людей.

Оскільки в Україні бізнес традиційно вважається чоловічим, жінки, щоб підтримати свою справу, часто змушені виживати, звертаючись саме до «маскулінної» моделі поведінки, конкуруючи з чоловіками за їхніми правилами. Вони починають набувати якостей, притаманних чоловікам, що, в свою чергу, певним чином впливає на їхню сім'ю. Як зазначали опитані бізнес-леді, нерідко бажання досягнути успіху у власній справі призводило до розпаду сім'ї. Деякі респонденти зазначали, що часто чоловікам важко прийняти їхні амбіції та фінансову незалежність.

Чоловіки-підприємці у своїх уявленнях також розділяють жінок-підприємців на два типи: жінок, які користуються своїми жіночими якостями, і жінок із переважаючими чоловічими рисами характеру. Крім того, було з'ясовано, що чоловікам-підприємцям у веденні бізнесу комфортніше співпрацювати із жінками, які схильні більшою мірою до «маскулінної» моделі. Проте, чоло-

віки-підприємці звертали увагу на той факт, що у конкурентних стосунках жінці вигідніше користуватися своїми «фемінними» рисами, оскільки в такому випадку у чоловіків-підприємців бажання конкурувати з бізнеследі змінюється на протилежне – надати допомогу, посприяти.

Також видалось цікавим з'ясувати, чи існують *підприємницькі моделі у чоловіків-підприємців*. Було з'ясовано, що всі опитані чоловіки у своїй бізнесовій діяльності діють за однією схожою схемою, тому, у першому наближенні, можна виділити лише одну підприємницьку модель для чоловіків. Цю модель можна назвати «традиційною», оскільки традиційно бізнес вважається чоловічим заняттям. Можливо, такий стан речей зумовлений певними стереотипами, які існують в українському суспільстві, проте назва цієї моделі демонструє саме ті характеристики чоловіків-бізнесменів, які притаманні усім інформантам чоловічої статі. Представник цієї моделі - чоловік, який звик вирішувати проблеми, цілеспрямований і наполегливий, який сприймає труднощі, як щось буденне, який докладає зусиль, щоб чогось досягнути, не боїться ризикувати, намагається постійно розвиватися, знаходити нові ідеї та розширювати свій бізнес.

Результати дослідження також вказують на спільні чинники, які впливають на успішність бізнесу як чоловіків-підприємців, так і жінок-підприємців: мотиви стати підприємцем, попередній досвід бізнесу або роботи, освіта, стартовий капітал, корисні зв'язки, досвід підприємця, особисті риси характеру, вміння і таланти підприємця, економічна та політична ситуація в країні, особливості впливу сім'ї на бізнес підприємця, допомога близьких та знайомих. Для жінок-підприємців найважливішим чинником, що сприяє успішності в бізнесі є, насамперед, допомога зі сторони друзів, рідних, близьких, держави. Оскільки жінка, яка намагається постійно діяти самотужки, дуже виснажується і рідко дося-

гає успіху без підтримки та допомоги. Для успішних чоловіків-підприємців найважливішим чинником успіху є постійне підвищення кваліфікації, саморозвиток та навчання.

Висновки. Отже, результати дослідження засвідчили, що між представниками обох статей у підприємницькій діяльності відмінностей насправді менше, ніж спільних характеристик за різними параметрами. Бар'єри у бізнесовій діяльності жінок, не враховуючи більшу їх прив'язаність, порівняно з чоловіками, до сімейних обов'язків, мають переважно уявний характер, спровокований актуалізацією в їх свідомості деяких гендерних стереотипів. Важливим кроком до подолання цих стереотипів є відповідна інформаційна політика у згаданій сфері, а саме: публікація досліджень на тему гендерного виміру бізнесу, організація тематичних лекцій, консультацій та семінарів у відповідних бізнесових колах. Розповсюдження такої інформації допомогло б як жінкам-, так і чоловікам-підприємцям переосмислити стереотипні уявлення про бізнес як виключно чоловічу сферу, обмежені можливості жінок у веденні успішного бізнесу і т.д., які не є актуальними для сучасного суспільства. Це відкрило б перспективи збільшення кількості жінок у сфері підприємницької діяльності, призвело б до лояльнішого ставлення суспільства та держави до «жіночого» бізнесу в нашій країні.

Для з'ясування дієвості виділених нами чинників впливу на успішність бізнесу чоловіків- та жінок-підприємців, необхідно провести соціологічне дослідження кількісними методами. Також перспективним є продовження роботи в обраному напрямку, зокрема, шляхом здійснення серії лонгітюдних досліджень гендерного аспекту підприємницької діяльності в Україні. Подібні студії дозволять прослідкувати якісні та кількісні зміни у можливостях відкриття та способах ведення своєї справи у складному сучасному економічному та соціально-політичному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурдые П. Формы капитала [Електронний ресурс] // Экономическая социология, Вып.5 (3) – 2002. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/formy-kapitala> (дата обращения 10.12.2016).
2. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 52. – С. 561.
3. Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donmolod.gov.ua/downloads/prog_rivnyh_mojlyvostei.pdf

REFERENCES

1. Bourdieu P. The Forms of capital [Electronic resource] // Economic sociology, Vol. 5 (3), 2002. -Access mode: <http://cyberleninka.ru/article/n/formy-kapitala> (12.10.2016).
2. The Collected Legislation Council of Ukraine (VVR), 2005, № 52, P. 561.
3. The program of equal opportunities and women's rights in Ukraine [Electron resource]. - Access mode: http://donmolod.gov.ua/downloads/prog_rivnyh_mojlyvostei.pdf (12.10.2016)

Gender dimension of entrepreneurship

M. V.Shkolyar, I. Y.Dobrianska

Abstract. The following article is dedicated to the coverage of information regarding important aspects of entrepreneurship in modern Ukraine in gender dimensions. The features of business activities are revealed on the basis of empirical research results conducted by in-depth interview method with both women and men entrepreneurs. Principal motives, typical difficulties, risks and benefits of men's and women's entrepreneurship are compared. Models of entrepreneurial activities, used by both of sexes are derived and described.

Keywords: gender, models of entrepreneurial activities, gender stereotypes, businesswoman, businessman.

Гендерное измерение предпринимательской деятельности

М. В. Школяр, И. Я. Добрянская

Аннотация: Статья посвящена актуальным аспектам предпринимательской деятельности в современной Украине в гендерном измерении. На основе результатов эмпирического исследования, проведенного методом глубинного интервью с женщинами- и мужчинами-предпринимателями, выявлены особенности ведения ими бизнес-деятельности. Сравняются основные мотивы, типичные трудности, риски и преимущества в предпринимательской деятельности женщин и мужчин. Выведены и описаны модели предпринимательской деятельности, применяемые представителями обоих полов.

Ключевые слова: гендер, модели предпринимательской деятельности, гендерные стереотипы, женщина-предприниматель, мужчина-предприниматель.

TRANSLATIONAL STUDIES

Роль позиції автора у формуванні перекладацької концепції

Н. К. Котлярова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Paper received 10.01.17; Accepted for publication 20.01.17.

Анотація. Для Алессандро Барікко пріоритетом при відтворенні текстів стає перш за все прагматичний чинник, який передбачає прагнення, щоб переклад справив на читача максимально наблизений до оригінального емоційний вплив, тому таким важливим для нього стає збереження й відтворення в перекладах макростильових рис його тексту, які разом формують унікальну синкретичну канву його текстів.

Обрання перекладацької тактики при перекладі тих чи тих фрагментів оригінального тексту Барікко має враховувати також, що автор відстоює своє право на «помилки» з огляду на те, що вони можуть або бути стилістичним засобом, або ж захищені авторським бажанням захистити свій текст від втручання і виправлення, зберегти його унікальність.

Ключові слова: переклад, роль позиції автора, перекладацька тактика.

Перекладний текст – складне синкретичне утворення, погляди на сутність якого серед перекладознавців досі лишаються доволі неоднозначними. Одна з центральних проблем перекладознавства пов'язана з відображенням у ньому особистості перекладача, її взаємодією з авторською індивідуальністю, у зв'язку з чим виникають дискусії про визначення перекладного твору як дослівної передачі авторського оригіналу засобами іншої мови як тексту, що є інтерпретацією першоджерела, чи як якісно нового утворення, результату творчої діяльності перекладача, який мислиться як окремий твір.

Проблема автора і перекладача набуває нового звучання в умовах, коли предметом перекладацькою діяльності стає твір сучасника. На сьогоднішньому етапі науково-технічного розвитку людства, що забезпечує швидкий і широкий доступ до інформації, зокрема текстів як її втілення, художній твір може одразу стати об'єктом уваги перекладача. Відповідно перекладач постає ще перед однією проблемою, яку не відчуває так гостро, працюючи з текстами класиків: тепер він повинен не тільки намагатися передати авторську концепцію зображуваного та якнайповніше (у межах, визначених об'єктивними, пов'язаними з особливостями мови перекладу, та суб'єктивними, визначеними власною перекладацькою індивідуальністю, чинниками) відтворити його ідіостиль, а й за певних умов може отримати відгук самого автора про переклад. Це породжує додатковий психологічний тиск, але і розширює перекладацькі можливості, оскільки можна отримати консультацію щодо того, який прийом перекладу краще обрати з кількох можливих, звернутися до автора з проханням пояснити, розтлумачити незрозумілий фрагмент тексту, що особливо актуально для постмодернізму з його багаторівневістю змістів та інтертекстуальною сіткою оповіді.

Ціллю даної статті є спроба визначити роль позиції автора у формуванні перекладацької концепції.

Тож закономірно, що проблема взаємодії автора і перекладача має бути докладно розглянута й у контексті творів Алессандро Барікко, які перекладені й продовжують перекладатися багатьма мовами. Маючи багатий досвід співпраці з перекладачами, він часто у своїх публічних виступах висловлює певні побажання, акцентуючи на рисах твору, які обов'язково мають бути збережені в перекладах, та вказуючи, чим можна

пожертвувати. Так, наприклад, роман «Шовк» перекладений десятками мов (зокрема англійською, німецькою, французькою, литовською, українською, російською, польською, іспанською, португальською, грецькою, японською та ін.) і з багатьма перекладачами він співпрацював особисто. Під час зустрічей із читачами А. Барікко відверто розповідає про проблеми, які виникають під час роботи, та ті рекомендації, які він дає щодо перекладу. Одним із основних побажань було не виправляти помилки, яких допускається автор, як суто стилістичні, так і фактичні. На зустрічі з читачами у Києві 6 жовтня 2012 року письменник зазначив, що “довершеність притаманна тільки Богові, тому і в романі мають бути неправильні чи помилкові рядки” [9]. Зокрема він зацентрував увагу на повторях, які перекладач має зберігати, а не намагатися усунути, якщо вважає стилістично невиправданими, тавтологічними. Таку вимогу А. Барікко пояснює тим, що він тривалий час працює зі своїми текстами і якщо не знімає повтори, то через те, що вони потрібні і є частиною авторського задуму: “Я перечитував книгу тисячі разів і не викреслював повтори, тому не робіть цього і ви [перекладачі – Н.К.]” [9].

Те ж стосується і фактичних помилок. У цьому контексті А. Барікко посилається на свій досвід роботи з японським перекладачем. У романі «Шовк» є епізод, коли головному героєві дівчина-японка надсилає коротку записку «Повернися або я помру», написану, як підкреслює автор, чотирма ієрогліфами. Натомість під час спілкування з японським перекладачем автор зрозумів, що японською такий зміст передати чотирма ієрогліфами просто неможливо, хоча б тому, що вона не має наказового способу й вираження подібного значення потребує значно розгорнутіших конструкцій (тож написати подібну коротку записку, яку би вдалося непомітно передати, неможливо). Однак навіть довідавшись про це, А. Барікко не став виправляти цю фактичну помилку, оскільки це б порушило його задум.

Отже, автор відстоює своє право на помилки. Це можна розглядати з кількох позицій: з одного боку, автор бажає захистити свій текст від втручання і виправлень, зберегти його унікальність, а з іншого – за цими помилками можуть стояти стилістичні завдання. Тож їх збереження потрібно розглядати у тісному зв'язку з питанням про повноту передання в перекладі авторського наміру. Натомість думки в перекладачів-

практиків щодо цієї проблеми доволі неоднозначні, вони часто визнають можливість виправлень. Наприклад, якщо помилка не взята в лапки, тобто є навмисною, то вирішення перекладацької проблеми можливе або шляхом її виправлення, або збереження, або виправлення чи збереження з приміткою перекладача – залежно від природи самої помилки, характеру тексту й мети перекладу [5]. У контексті виявлення таких помилок перекладачі наголошують на тому, що в такому випадку варто звернутися до самого автора, якщо така можливість є, і поділитися сумнівами з ним [5].

Традиційно основною вимогою до перекладу є повноцінність передачі смислу і стилю оригіналу, адекватність перекладу. Крім того, правильно добираючи і розташовуючи слова, перекладач має відтворювати загальне враження, яке справляє оригінал, його тональність. Саме на необхідності збереження тональності й мелодійності оригінального тексту постійно наголошує А.Барікко, заради них, на його переконання, можна пожертвувати навіть деякими складниками змісту. У такій рекомендації можна вбачити визнання превалювання форми над змістом. Однак вона абсолютно виправдана в контексті творчості автора, який дає цю рекомендацію, оскільки, у повній відповідності до постмодерних тенденцій, твір А.Барікко є синкретичним полотном, зміст якого не може бути осягнений лише зі змісту написаних слів: його семантичні глибини створені саме завдяки переплетенню словесних засобів із музикою, живописом, кіномистецтвом та ін.

З огляду на сказане можна говорити про те, що, вирішуючи для себе питання про роль перекладача, письменник визнає, що вона не обмежується посередництвом у адаптації вихідного вербального коду до умов іншомовної культури. Тож підтверджується теза про те, що переклад є не тільки зіткненням семантичних систем, що мають власні національно-культурні властивості, але і сферою контакту представників різних лінгвокультурних спільностей, кожен із яких має своє світосприйняття і певний культурний фонд: фонові знання, мовленнєвий етикет, систему морально-естетичних норм тощо. За таких умов мета перекладача – створити текст, призначений для повноправної заміни тексту оригіналу, у тому числі в прагматичному аспекті [3]. А тому тепер «перекладати» означає осягнути внутрішню систему відповідної мови і структуру певного тексту на цій мові й побудувати текстуальну систему, яка може здійснити на читача аналогічний вплив як семантично і синтаксично, так і в плані стилістичному, метричному, звукосимволічному, а також емоційний вплив, на який спрямований текст-джерело [8, с.17].

Процес перекладу переходить багато стадій, особливості яких залежать як від особистості перекладача, так і від властивостей оригінального тексту. При цьому перекладачеві доводиться оцінювати відносну важливість тих чи тих складників тексту, що забезпечують побудову граматичних і семантичних правил висловлення. Вибір варіанта, що дасть змогу досягти найменших втрат – важливий складник творчого акту перекладу, який досягається застосуванням перекладачем певних стратегій і тактик. Під час їх визначення вирішальними стають функціональні домінанти тексту, сукупний інваріант тексту, який підлягає обов'язковій передачі в тексті перекладу [3]. У визначенні таких домінант перекладачам часто допомагають самі автори.

У.Еко наголошує на необхідності подавати дороговкази, які дадуть змогу тому, хто перекладає, вибрати адекватну стратегію і тактику. Але це перевага, яку, здебільшого, мають саме перекладачі творів своїх сучасників, оскільки здебільшого, коли переклад вимагає вибрати з кількох варіантів передавання тієї самої думки чи того самого стилістичного прийому, він орієнтується на власне розуміння того, як у конкретному випадку було би краще сказати, що іноді може не відповідати змістові, закладеному автором. Це може мати для перекладу як позитивні наслідки, надаючи тексту нових глибин, так і негативні, звужуючи його звучання, що особливо небезпечно в умовах постмодернізму, коли текст – це зіткана з алюзій, натяків і явних та прихованих цитат тканина. Тож зростає роль автора як гіда по цих феноменах, що одночасно і полегшує, і ускладнює роботу перекладачеві.

У зв'язку з окресленим протиріччям актуальним видається зауваження Н.К. Грабовського про те, що, аби робити художній переклад, перекладач має бути наділений літературним хистом і володіти набором виражальних засобів – цим же критерієм має відповідати й письменник. Але щоб бути письменником, необхідно мати власне естетичне світобачення, власні стиль і манеру письма. Тож процес перекладу завжди ризикує стати своєрідним літературним редагуванням, що стирає індивідуальність автора, а переклад перетворюється на автопортрет перекладача, всі перекладені ним твори «починають говорити його голосом» [1, с. 79]. Вихід із подібної ситуації варто шукати знову ж таки в тому, що її й породжує – у поглибленні співпраці автора і перекладача. В основу перекладу покладене щось на зразок перемовин, під час яких, щоб щось отримати, доводиться відмовлятися від чогось іншого; сторони, які домовляються, у результаті мають вийти з цього процесу з відчуттям «розумного і взаємного задоволення, пам'ятаючи про золоте правило відповідно до якого володіти усім неможливо» [8, с.19]. Але йдеться не тільки про «двосторонні» перемовини перекладач-автор, де обидва учасники є сучасниками, оскільки часто перекладач має «вести перемовини» з давно померлим автором, з нав'язливою присутністю текста-джерела, з невизначеним ще образом читача, для якого він перекладає, а іноді – і з видавцем [8, с.415]. Тож перекладання – це часто багатосторонній процес перемовин, учасники якого не завжди існують у одному часовому вимірі.

Тож як у витлумаченні змісту тексту існує поняття герменевтичного кола, так у перекладі постмодерного тексту автора-сучасника можна знайти ознаки кола перекладацького: можливість безпосереднього контактування автора і перекладача породжує нові проблеми, розв'язати які можна тільки шляхом ще тіснішого співробітництва. Зокрема, «щоб читач перекладу побачив обличчя автора, перекладач має знайти не формальні, а функціональні відповідності кожному авторському прийому, а це вже вимагає від нього не самоусунення, а активної творчої позиції» [3]. Тож переклад – це перш за все творча діяльність і в умовах перекладу постмодерного тексту ця риса перекладацької діяльності увиразнюється, що може вести до конфлікту інтересів. Зіткнення автора і перекладача веде або до співпраці, або до конфлікту. Щоб досягти співпраці, перекладач має житися в авторську естетику і спосіб думання, зробити їх тимчасово власними. Для цього потрібно не

просто проаналізувати текст, який є об'єктом перекладу, а докладно познайомитися з усією творчістю автора, його біографією, літературною критикою, дізнатися, що сам автор говорив або писав про свої твори [3]. Працюючи, перекладач має пам'ятати, що він є посередником між автором та його іншомовним читачем, тож він має дотримуватися інтересів обох сторін: з одного боку, не деформувати стиль автора навіть на догоду читачеві, а з іншого – залишатися індивідуальністю з власним стилем перекладу.

Подібну ж позицію висловлює українська дослідниця М.О.Новикова. Вона пропонує з певною мірою умовності всі тексти розмістити між двома крайніми типами: текстами інформаційними і комунікативними. Інформаційні тексти не враховують поправку на «чуже» сприйняття, мають впливати на реципієнта інтелектуально, а не емоційно. Комунікативні тексти спрямовані на специфіку «чужого» сприйняття і тому мають здійснювати хоча б відносно адекватний емоційний вплив на рецептор. Для таких комунікативних майже відсутні елементи, які не впливають на змістовий план або нерелевантні в національно-культурному аспекті. Тож повністю зберегти вихідний зміст при перекладі неможливо, частина інформації оригіналу розглядається як нерелевантна. Але й вона бере участь у формуванні змісту й підтримує національну зумовленість оригіналу, а тому її зміна при перекладі не може не вплинути на семантику перевтілюваного тексту [4, с.15-16].

Протиборство двох аспектів перекладу, формального і функціонального, виявляється в існуванні двох основних теорій перекладу. Відповідно до першої, перекладач має лишатися відданим формі тексту-оригіналу (концепція «джерело – позиція»). За такого підходу «йому [перекладачеві – Н.К.] необхідно відтворити всі стилістичні елементи оригіналу, зберегти єдиний тон, не змінюючи культурної значимості слів і навіть (у крайньому разі) підпорядкувати мову перекладу формі, яку диктує оригінал, а також прагнути до точного передання смислового змісту тексту» [4, с.15-16]. Інша теорія виходить із настанови віддавати перевагу стилістиці перед точністю слів (концепція «мета – позиція»)... «Найважливішим вважається «смісл» повідомлення, яке намагається передати автор. Перш за все перекладач має передати у природній ідіоматичній формі читачеві це повідомлення, лишаючись при цьому вірним мові, манері і тону автора тексту-оригіналу» [3]. У перекладі постмодерного твору відбувається синтез цих позицій, адже зміст авторами такої літератури уже не мислиться окремо від форми, правильна інтерпретація якої відкриває нові семантичні глибини тексту оригіналу. Як зазначає А. А. Лілова, про якість перекладу потрібно робити висновок не стільки за кількістю вдало переданих моментів оригіналу, скільки за тим, наскільки перекладачеві вдалося досягти єдності змісту й форми, об'єктивного і суб'єктивного [2, с. 76].

Проблемі необхідності встановлення меж і з'ясування природи й завдань взаємодії автора й перекладача за умов, коли можливе їхнє безпосереднє контактування, значну увагу приділяє У.Еко в «Записках на полях «Імені Рози»». З власного досвіду перекладацької діяльності і як автор, якого активно перекладають, він зробив низку зауважень щодо меж і сутності такої співпраці. Зокрема У.Еко зауважує, що автор і читаче-

ві, і перекладачеві може розкривати «як вирішуються технічні завдання написання твору», тобто давати пояснення у галузі поетики, натомість у сфері тлумачення змісту справа дещо важча [7]. На думку письменника, потрібно розказувати не про те, як потрібно перекладати чи читати твір, а про те, «які завдання були поставлені в процесі створення поетичної якості. Поетичну якість я визначаю як здатність тексту породжувати різні прочитання, не вичерпуючись до дна» [7].

Формулюючи рекомендації для перекладачів, автори цілком свідомі того, що іноді повне збереження особливостей форми й змісту в перекладі просто неможливе. У Еко у своїй ґрунтовній праці, присвяченій проблемам перекладу, написаній на основі власного досвіду («Сказати майже те саме. Досліди перекладу») зазначає: «Не перерахувати тих випадків, коли адекватний переклад виявляється неможливим і автор уповноважує перекладача пропустити слово або цілу фразу, якщо при цьому він усвідомлює, що в загальній «економії» твору ця втрата несуттєва» [8, с. 111].

Уберто Еко завжди працює в тісному контакті зі своїми перекладачами. «Я не тільки контролював переклади (принаймні, на ті мови, які я тією чи тією мірою знаю...), але попередньо і в ході роботи проводив з перекладачами тривалі бесіди, тому виявив: якщо перекладач або перекладачка кмітливі, вони можуть пояснити проблеми, які виникають у їхній мові, навіть тому автору, який її не знає, і навіть у таких випадках автор може виступити співробітником, пропонуючи власні рішення або ж указуючи, які вільності вони можуть допустити в своєму тексті, щоб обійти перешкоду» [8, с. 13]. Працюючи з перекладачами, У.Еко зробив для себе правилом завжди вказувати ті місця у своїх текстах, які можуть породити двозначності й не намагатися вплинути на їх витлумачення. Однак якщо перекладач звертався до нього із прямим питанням, яке з рішень він би прийняв, якби йому довелося писати на мові перекладу, то в таких випадках рішення автора набувало сили закону, адже на обкладинці стоїть саме його ім'я [8, с.14].

Проте подібний підхід, який практикує У.Еко у роботі з перекладачами і елементи якого властиві й А.Барікко, не заперечує визнання права перекладача надавати перекладеному тексту нових значень, але породжуваних саме перекодуванням тексту на іншій мовно-культурний код. Як автор, якого багато перекладають, він відчував конфлікт між необхідністю того, щоб переклад був «вірним» написаному, і відкриттям того, як власний текст міг (а часом і повинен був) змінитися, перекладений іншою мовою. Часом він усвідомлював, що переклад неможливий (хоча такі випадки все одно знаходили вирішення), але частіше помічав можливості: як при зіткненні з іншою мовою текст виявляв потенціали витлумачення, яких він сам не був свідомий, і як подекуди переклад міг поліпшити оригінал [8, с.14].

Вимогою У.Еко до своїх перекладачів є вірність, але вона онтологічно інша, ніж за традиційного підходу. «Поняття вірності пов'язане з переконаністю в тому, що переклад є однією з форм витлумачення і, навіть виходячи зі сприйняття і культури читача, він завжди має прагнути до того, щоб відтворити намір не скажу «автора», але намір тексту: те, що текст каже або на що він натякає, виходячи з мови, якою він виражений, і з культурного контексту, в якому він з'явився» [8, с.16].

Висновки. Отже, у добу постмодернізму незмінно актуальна проблема взаємодії творчої індивідуальності перекладача й автора на сторінках перекладу набуває нових якостей. Йдеться як про зміну акцентів з відтворення тексту оригіналу засобами іншої мови на інтерпретацію тексту-джерела, так і про перегляд самої спрямованості перекладацької діяльності. Постмодернізм, що породжує нові властивості тексту, зокрема його тотальну інтертекстуальність та нерозривний зв'язок форми й змісту, що породжує нові семантичні глибини і є одним з чинників багаторівневості тексту. В умовах ускладнення смислової структури твору для перекладача художнього твору посилюється важливість співпраці з автором, який може вказати кон-

кретні критичні місця тексту, що впливатиме на обрання тактики й стратегії перекладу. А отже, існування автора й перекладача в одному часовому вимірі й можливість безпосереднього контакту за таких умов стає особливо вагомим. За умов, коли перекладач обирає між кількома варіантами перекладу, кожен з яких вестиме до певної «втрати», саме автор може вказати, яким компонентом тексту можна пожертвувати і якою мірою. А.Барікко, працюючи з перекладачами своїх творів, дотримується подібної стратегії, що дає змогу їм зорієнтуватися у тому, які риси своєї творчості загалом і конкретного твору зокрема він вважає визначальними, а отже, що має бути обов'язково відображеним у перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарбовский, Н.К. Теория перевода [Текст] / Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.
2. Лилова, А.А. Введение в общую теорию перевода [Текст] / А.А. Лилова; перевод с болгарского; под общ. ред. П. М. Тора. – : Высшая школа, 1985. – 256 с.
3. Гудий К. А. От оригинала к переводу: проблема взаимодействия автора и переводчика [Текст] / К. А. Гудий // Филология и лингвистика в современном обществе: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, май 2012 г.). — М.: Ваш полиграфический партнер, 2012. — С. 99-103.
4. Новикова М.А. Проблемы индивидуального стиля в теории художественного перевода (стилистика переводчика) автореф. дис. доктора фил. наук 10.02.19 Общее языкознание Ленинград 1980. – 28 с.
5. Ланчиков В.К. Ошибки без кавычек [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.thinkaloud.ru/feature/lan-mistakes.pdf>
6. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
7. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://book-online.com.ua/author.php?author=783>
8. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / Эко У. / пер. с итал. А.Ковалева. – СПб. : «Симпозиум», 2006. – 574 с.
9. Матеріали зустрічі з А.Барікко [Аудіозапис] / «Мистецький арсенал»; 6 жовт. 2012.

REFERENCES

1. Grabovskiy, N.K. Theory of Translation [Text] / N.K. Grabovskiy – M.: Published MGU, 2004. – 544 pages.
2. Lilova A.A. Introduction into general theory of translation [Text] / A.A. Lilova; translated from Bulgarian; under the general editorship of P. M. Tor. – : Higher School, 1985. – 256 pages.
3. Gudiy K.A. From the original to translation: cooperation of the author and interpreter [Text] / K.A. Gudiy // Philology and Linguistics in the modern society: records from international scientific conference (Moscow, May 2012). — M.: Your polygraphic partner, 2012. — pp. 99-103.
4. Novikova M.A. Problems of the individual style in the theory of the literary translation (translator's stylistics) synopsis of a thesis by Doctor of Philology 10.02.19 General Linguistics, Leningrad 1980. – 28 pages.
5. Lanchikov V.K. Mistakes without inverted commas [E-resource] / Link : <http://www.thinkaloud.ru/feature/lan-mistakes.pdf>
6. Rebriy O.V. Contemporary concepts in translation : [monograph] / O. V. Rebriy. – Kh. : KhNU named after V. N. Karazina, 2012. – 376 pages.
7. Eco U. The name of the rose [E-resource] / Link: <http://book-online.com.ua/author.php?author=783>
8. Eco U. Say almost the same. Experiments of translation/ Eco U./ Translated from Italian by A.Koval – St.Petersburg. : «Simposium», 2006. – 574 pages.
9. Meetings with A.Baricco [Audio] / «Mistetskiy Arsenal»; October 6, 2012.

Author's role in formation of the translation concept

N. K. Kotlyarova

Abstract. While writing his texts Alessandro Baricco focuses on the pragmatic factor which would put into practice his intention of the translated text to make emotional impression onto the reader as close to the original text as possible that's why the most important thing for him is to keep and recreate in the translations macro-stylistic features of his text which are forming unique syncretic story line. Selection of the translation approach while translating different fragments of the original text Baricco also has to consider that author asserts his right for "mistakes" looking at them as either a stylistic device or intention to protect his text from interference or changes, i.e. keep its unique character.

Keywords: translation, author's role, translation approach.

Роль позиции автора в формировании переводческой концепции

Н. К. Котлярова

Аннотация. Для Алессандро Барикко главным фактором при переводе его произведений является прежде всего прагматический фактор, который предусматривает желание автора, чтобы перевод оказал на читателя максимально приближенное к оригинальному эмоциональное воздействие. Поэтому столь важным для автора остается сохранение и передача посредством перевода макростилевых особенностей его текстов, которые в совокупности формируют уникальную синкретическую канву произведений автора. При выборе переводческой стратегии во время перевода тех или иных фрагментов оригинального текста Алессандро Барикко необходимо учитывать также и то, что автор настаивает на своем праве на «ошибки» с той позиции, что они могут быть либо стилистическим приемом, либо же обусловлены авторским желанием защитить свой текст от избыточно-го вмешательства переводчика в уникальную текстовую структуру.

Ключевые слова: перевод, роль позиции автора, тактика перевода.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu